

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TRABZON VALİSİ
CANIKLI TAYYAR MAHMUT PAŞA
İSYANI

134953

134953

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan :
İbrahim SERBESTOĞLU

Danışman:
Doç.Dr. Nedim İPEK

SAMSUN – 2003

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

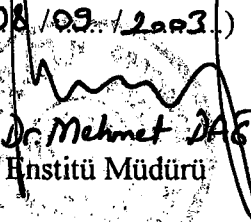
Başkan Prof. Dr. Mustafa Zeki TERZİ

Üye Doç. Dr. Nectin İPEK

Üye Yrd. Doç. Rıza KARAGÖZ

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

(08/09/2003.)

Prof. Dr. Mehmet DAĞ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN DURUMU

A. İDARİ DURUM.....	8
B. ADLİ DURUM.....	19
C. İKTİSADİ DURUM.....	21
D. ASKERİ DURUM.....	23

II. BÖLÜM

TAYYAR MAHMUD PAŞA İSYANI

A. SEBEPLERİ.....	25
1. Hanedanların Mücadelesi: Caniklizâdeler ve Çaparzâdeler.....	25
2. Nizâm-ı Cedid'e Muhâlefet.....	29
B. İSYAN.....	34
C. İSYANA KARŞI ALINAN TEDBİRLER.....	38
1. Nasihât Fermâmı Gönderilmesi.....	38
2. Askeri Tedbirler.....	38
D. MÜSÂDEMELER.....	40
1. Zile ve Çorum Müsâdemeleri.....	40
2. Birinci Canik Müsâdemesi.....	43
3. Karahisar, Giresun ve Ordu Müsâdemeleri.....	45
4. Sinop, Alaçam ve Bafra Müsâdemeleri.....	46
5. Giresun ve Canik İkinci Müsâdemeleri.....	47
6. Erzurum Müsâdemesi.....	48

III. BÖLÜM**TAYYAR MAHMUD PAŞA'NIN FİRARINDAN İDAMINA GİDEN SÜREÇ**

A. SOHUM ve KIRIM'A FİRARI.....	52
1. Sohum'a Firarı.....	52
2. Kırım'a Firarı.....	55
B. AFFI, KAYMAKAMLIĞI ve İDAMI.....	58
1. Sadaret Kaymakamlığı'na Giden Yol.....	58
2. Sürgün ve İdamı.....	60
SONUÇ.....	62
BİBLİYOGRAFYA.....	65
EKLER.....	73

ÖNSÖZ

XVI. yüzyılda Avrupa’da meydana gelen gelişmelerin etkisiyle Osmanlı Devleti’nin idarî, ekonomik, askerî ve sosyal düzeni bozulmaya başladı. Klâsik dönemde şehirlerde yaşayan, *âyan ve eşraf* olarak adlandırılan kişiler, buldukları bölgelerde merkezî otoritenin zayıflaması sonucunda mütesellimlik, muhassıllık ve voyvodalık gibi görevleri uhdelere alarak servetlerini arttırdılar. Malikâne sisteminin uygulamaya konulması ve çiftliklerin el değiştirmesi sonucunda da XVIII. yüzyılın ikinci yarısında büyük hanedanlar kurdular. Yıllarca süren savaşlarda taşra yönetimine yeterli ilgiyi göstermeyen hükümetler tüm alanlarda bu ailelerden yardım alarak varlığını devam ettirmek istedi. Merkezden atanan valilerin yerel halktan yeterli desteği bulamaması üzerine devlet, valilikleri de bu kişilere vererek kendine bağımlı hale getirmeye çalıştı. Emirlerle uymayıp, karşı gelenlerden gücü yettiğini ortadan kaldırmaya çalıştıysa da genellikle taviz vererek durumu idare etti. Bazen de *iki hanedanı birbirine düşürerek yok etme siyaseti izledi.*

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı düzenine damgasını vuran âyan ve hanedanlardan biri olan Cânîklizâdeler de bu koşullar içerisinde güç kazanarak Kuzey Anadolu’da hüküm sürmüşlerdir. Hanedanın kurucusu olan Hacı Ali Paşa zamanında başlayan Çaparzâdelerle ve devletle çatışma her defasında aflu sonuçlanıp, ailenin tekrar eski konumuna gelmesini sağladığından, bölge halkı devletten çok bu hanedana güvenmekteydi. Canik halkı söz konusu hanedana bağlılığı *millet ve mezhebe* itaat gibi telakki ettiklerinden isyana destek verip, ailenin bölgede uzun süre hüküm sürmesinde etkili oldular. Hükümetler taşranın desteğine ihtiyaç duyduklarından veya günübürlük politikalar takip ettiklerinden hanedanın yaptığı davranışları görmezden gelebiliyorlardı.

Bu tez çalışmasıyla amaçlanan XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde hanedanların etkinliğini kavramaya yardımcı olmak ve Tayyar Mahmud Paşa örneği ile devletin isyan eden yerel otoriteye karşı izlediği siyaseti açığa çıkarmaktır. Bu nedenle âyan ve hanedanların toplum ve devlet hayatındaki rollerini daha iyi kavramak için giriş kısmında klâsik Osmanlı düzeni hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde ise âyan ve hanedanların ortaya çıkıp, merkezî otoritenin zayıfladığı XVIII. yüzyıl Osmanlı idarî, adlî, malî ve askerî yapısıyla ilgili genel bilgiler

sunulmuştur. İkinci bölüm, Tayyar Mahmud Paşa'nın isyanını ve müsâdemelerini konu edinmiştir. Üçüncü bölüm ise firarından idamına kadar geçen hayatını anlatmaktadır.

Çalışmada temel olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki ilgili belgeleri kullandık. Ayrıca Cânîklizâdeler ve Çaparzâdeler hakkında yapılan araştırmalar başta olmak üzere çeşitli tetkik eserlere başvurduk. Bütün eserlerde asilerle çatışmalar *muhârebe* olarak belirtilmesine rağmen, bu kelimenin kastedilen anlâmını aştığını düşünerek, *müsâdeme* kelimesini kullanmayı tercih ettik.

Tayyar Mahmud Paşa'nın isyanını tez konusu olarak hazırlamamda bilgisinden ve tecrübesinden yararlandığım danışmanım Sayın Doç. Dr. Nedim İpek'e teşekkür ederim. Konu ile ilgili karşılaştığım tüm sorunları derin bilgisiyle çözümleyen ve her türlü yardımda bulunan Sayın Yrd. Doç. Dr. Rıza Karagöz'e de şükranlarımı sunarım. Ayrıca çalışmam için vakit bulmama yardımcı olan okul müdürüm Sayın Recep Yaşoğlu'na, mesai arkadaşım Hüsamettin Kütükçü'ye, bilgisayar desteği sağlayan Muhammet Ayan'a, Sezai Güney'e, sabır ve yardımlarından dolayı da eşim Elif'e teşekkür ederim.

İbrahim SERBESTOĞLU
Temmuz 2003

KISALTMALAR

AÜDTCF.	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Edi.	: Editör
No.	: Numara
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Bizans sınır boylarında aşiret yapısı içerisinde örgütlenen Osmanoğulları XIV. yüzyılın ilk yarısında bağımsız hale geldiler. Gaza ve ganimet ilişkisi boyutunda gerek Bizans tekfur ve imparatoruyla gerekse komşu Türk beylikleriyle mücadele ettiler¹. Sonuçta Köse Mihal gibi Hıristiyanlar ile Hacı İlbeyi, Evrenos Bey gibi pek çok askeri yöneticinin katılımı sağlandı. Müslüman olma zorunluluğu bulunmayan ilk dönemlerde gayr-i müslimlerin danışman olarak idarede yer aldıkları görülmektedir. Türkler ise elde edilen topraklarda yönetici olarak görev alıyorlardı².

I. Murat döneminde Anadolu ve Balkanlardaki ilerlemeler neticesinde devlet yapısının disiplin altına alınması ve yeni gelişmelere cevap verecek şekilde düzenlenmesi için çalışmalar yapıldı. Vezirlerin sayısı artırıldı ve Orhan Bey devrinden kalma, ganimet peşinde koşan ve yalnız kendi komutanlarının emirlerine uyan yaya ve müsellemler askerleri geri hizmetlere kaydırılarak yerlerine dönemin ilk daimi ordusu olan yeniçeri ocağı oluşturuldu. Doğrudan doğruya sultana bağlı olan bu ocakta I. Murat'ın ilk yıllarında bin kişi varken, Yıldırım Bayezid'in zamanında sayı beş bine ulaştı³.

Sultana bağlı askerlerin sayısındaki artış aynı zamanda uhdelerinde büyük topraklar bulunan Türk kökenli ailelerin nüfuzlarını kırmaya yönelik bir faaliyetti. Hükümdardan daha fazla servete sahip olan idareciler merkezkaç gücünün temsilcileri haline gelmişlerdi. I. Bayezid zamanında bu ailelerin bir kısmı görevden alınarak yerlerine toplumsal kökeni bulunmâyan kullar tayin edildi. Aynı uygulamalar fetret devrinde meydana gelen olumsuzlukları ortadan kaldırmak için II. Murat tarafından da sürdürüldü. İsyan eden şehzadelerin uç beylerine sığınıp kuvvet oluşturdukları görüldüğünden süreç hızlandırıldı.

¹ Bkz: Halil İnalçık, "Osman Gazi" nin İznik Kuşatması ve Bafcus Muharebesi", **Osmanlı Beyliği (1300- 1389)**, Editör: Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 2000, s.78-105; Elizabeth A. Zachariadou, "Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet", **aynı eser**,s.243-255; Feridun Emecen, "Osmanlı'nın Batı Anadolu Türkmen Beylikleri Fetih Siyaseti: Saruhan Beyliği Örneği", **aynı eser**, s. 34-40.

² Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, c.1, Türkçesi: Mehmet Harmancı, İstanbul 1994, s.49-51.

³ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600**, çev: Halil Berktaş, İstanbul 2000,s. 51.

Osmanlı Devleti'nde merkezîyetçi yapılanmanın doruk noktasını Fatih dönemi oluşturur. Devşirmelerin idarede görevlendirilmeleri Türk kökenlilerle aralarında sürtüşme çıkmasına neden olmuştu. Sultanlar zaman zaman yaptıkları icraatlarla mutlak güç haline gelmelerini engelleyecek aileleri ortadan kaldırdılar. Nitekim söz konusu ailelerden en önemlisi olan Çandarlılar Fatih döneminde etkisiz kılındı. Böylece XVIII. yüzyılın başlarına kadar devam edecek olan devşirme kökenlilerin idari hakimiyetleri başladı. Merkezîyetçiliğin yapı taşlarından bir diğerini timar sistemi oluşturur. Ancak, timar toprağının kaynağını oluşturan miri arazinin zamanla vakıf arazilerine dönüştürülmesi bu ailelerin devletin kontrolünden kurtulmasına sebebiyet veriyordu. Bunların hepsine el konularak tekrar miri toprak haline getirildi ve kullara dağıtıldı.⁴ Devletin ve yönetici sınıfın yapısı ile ekonomi hakkında kanunlar yayınlandı.⁵

Klâsik Osmanlı düzeninin temelleri yukarıda izah edildiği şekilde atılırken Avrupa sıkıntı içindeydi. Kıtlik ve veba birbiri ardısıra yaşanmaktaydı. Salgın hastalıklar yüzünden binlerce insan hayatını kaybetti. Fransa' yı harabeye çeviren yüzyıl savaşları ekonomiyi çöküntüye uğrattı⁶. Mezhep mücadeleleri de Osmanlı'nın ilerlemesini kolaylaştıran faktörlerdendi. Ancak tepkiler dini ve ekonomik içerikli olup papa tarafından örgütlenmekteydi. Oluşturulan ittifaklar kısa süreli oluyordu⁷. İlk dönemlerde ele geçirilen Balkan toprakları Bizans'ın otoritesinden yoksun, feodal beylerin sömürüsü altında ezilen köylülerle doluydu. Halk daha iyi bir yaşam vaadeden Osmanlı' nın yönetimini kabul etmekteydi⁸.

XVI. yüzyıla gelindiğinde Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte coğrafi keşifleri gerçekleştiren Avrupa hem kendini değiştirdi hem de Osmanlı düzeninin sarsılmasına neden oldu. Denizcilik, silah teknolojisi bakımından ilerlemiş Avrupa, matbaanın kurulması ile gerçekçi bilgilere ulaştı. Artık dünyaya farklı

⁴ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", **Osmanlı Devleti Tarihi**, c.1. Editör: E. İhsanoğlu, İstanbul 1999, s.221.

⁵ Bkz: Halil İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî- Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanûnları", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul 1996,s.319-342; kanunname sureti için bkz: Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII.Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, Ankara 1996,s. 197-206.

⁶ Henri Pirenne, **Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, çev: Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul 1983, s.155- 157.

⁷ Anthony Luttrell, " 1389 Öncesi Osmanlı Genişlemesine Latin Tepkileri", **Osmanlı Beyliği (1300-1389)**, Editör: Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 1997, s. 142.

⁸ H. İnalçık, **Ekonomik ve Sosyal Tarih**, s. 51.

bakıyorlardı. Sadece dini nedenlerden dolayı yeni yerler keşfedilmiyordu, ekonomik düşünceler çok daha önemli duruma gelmişti. Sömürgeler oluşturularak köleler ve değerli madenler Avrupa'ya taşınıyordu. Yeni ticaret yollarının bulunması uzak doğudan gelen malların fiyatlarının düşmesini sağladı⁹. Güvenlik tedbirleri arttırıldı. Canlı ticaret kentleri oluşturuldu. Ağır sabanın kullanılmaya başlanması, drenaj sorununun çözülmesi ve yel değirmenlerinin kullanılmasıyla da yeni tarım alanları açıldı¹⁰.

Coğrafi keşifler sonucunda Avrupa'ya akan değerli madenler tüccarlar vasıtasıyla Osmanlı pazarlarına girince kurulu düzenin bozulmasına neden oldu. Enflasyon fırladı. Ürünlerin fiyatlarında meydana gelen artış halkın alım gücünü düşürdü¹¹. XIV. yüzyılda Anadolu'nun pek çok yerinde görülen dokuma sanayi çöktü.

XVI. yüzyılda düzenin bozulmasında fiyat artışının yanında etkili olan bir diğer faktör de nüfustu. Akdeniz dünyasındaki tüm devletlerde hızlı nüfus artışı görülmekteydi¹². Osmanlı Devleti'nin nüfusu Ömer Lütfü Barkan' a göre Osmanlı Devleti'nde 30 milyon; Braudel' e göre ise yaklaşık 22 milyona ulaşmıştı¹³. İş imkânlarının kısıtlı olduğu toplumda yeni işsizlerin sayıları artıyordu. Çünkü zanaatkarlar da gelişmelerden etkilenmişlerdi. Gerek Avrupa'dan yapılan ucuz ithâlât gerekse hammadde bulmakta çekilen sıkıntı yerli üretimi baltaladı ve işsiz sayısının artmasına sebebiyet verdi. Devletin 1567 yılında Egeli dokumacılara verdiği yüz elli bin parçalık yelken bezi siparişi Avrupalı tüccarların ipliği toptan almasından dolayı karşılanamadı¹⁴. Olaylar tersine dönmüştü. XVI. yüzyılın başlarında batıdan çok az sayıda mamul mal getirildiği halde fazla miktarda eşya satılıyordu. İpek ve kadife kumaşlar tüccarın gözdesiydi. Asrın sonunda ise merkantilist politikalar hammaddelere ilgiyi arttırıp, mamul maddelerin satışını ön

⁹ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Ankara 1999, s.79- 82.

¹⁰ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, s.63- 70.

¹¹ Mustafa Akdağ' ın tespitine göre 1548' de pamuk bezi 2-3 akçeden 5-6 akçeye, sabun 3' ten 10 akçeye, bal 2' den yine 10 akçeye çıktı. Bkz. Mustafa Akdağ, " Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu ve İnkişafı Devrinde Türkiye' nin İktisadi Vaziyeti", *Belleten*, XIII/ 51, Ankara 1949, s.528- 531.

¹² Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, c.1, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1989, s. 217- 218.

¹³ Osmanlı' nın nüfusunu değerlendiren Halil İnalçık, Barkan' ın verdiği rakamı abartılı bulmaktadır. Bkz. Halil İnalçık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, s.65.

¹⁴ Bkz. Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, c.1, Türkçesi: Babür Kuzucu, İstanbul 1977, s. 410.

plana çıkardı. Kapitülasyonlarla, coğrafi keşiflerin etkisini kırmaya çalışan Osmanlılar ülkelerinin açık pazar haline gelmesine engel olmak için bazı tedbirlere başvurdular. Pamuk, kurşun, balmumu, deri gibi hammaddelerin dışarı çıkması yasaklandı. Ancak ekonomik çıkmazda olan halk yasalara aykırı olarak ticarete devam etti. Alınan tedbirler başarısızlıkla sonuçlandı.

İktisadi sorunlar ve nüfus artışı sosyal ve idari sorunların doğmasına neden oldu. Anadolu'nun her tarafında işsiz gençler dolaşmaktaydı. Malî problemlerini çözümlenemeyen halk toprağını terk etmeye başladı. *Levendât makûlesi, kapulu ve kapusuz levendât* denilen bu kişiler yol kesmek, adam öldürmek, soygun yapmak gibi asayiş bozucu davranışlarda bulunuyorlardı¹⁵. Çoğunlukla geçimlerini sağlamak için nüfuzlu kişilere sığındılar. Kapı halkı statüsüne geçtiler. Merkezi otoritenin zayıflamasına karşılık yerel güçlerin veya paşaların kuvvetini arttırdılar¹⁶. Mevcut yöneticilerin görevlerini mütesellimlere devretmeye başlamaları da halkın ezilmesine ve fakirleşmesine yol açtı. Merkezi hükümet tarafından tanınan bu kişiler yönetimde önemlerini arttırdıkları gibi haksız yollarla halktan aldıkları paralarla hatırı sayılır bir ekonomik güç durumuna gelmeye başladılar¹⁷. Halkın üzerindeki ekonomik baskı vekil olarak atanan yöneticilerle sınırlı değildi. Bizzat valiler de buna iştirak ediyorlardı. Güçlerini artırmak için maiyetlerine aldıkları kişilerin kanunsuz davranışlarına ses çıkarmadıkları gibi her an görevden alınma korkusuna uzun süre tayin edilmeme düşüncesi eklenince soyguna ortak oluyorlardı. XVII. yüzyılda Aydın ve Saruhan Sancaklarına muhassıl olarak görevlendirilen Yusuf Paşa, emrindeki üç, dört bin tüfekli ve binlerce atlı askeri ile reâyanın eşya ve hayvanlarına el koyup, göç etmelerine neden olmuştu¹⁸.

¹⁵ İstanbul' da gezip, halka zarar verenler için devlet birtakım tedbirler almaya çalışmışsa da çok başarılı olmadığı görülmektedir. XVI. yüzyılda yazılmış olup, yazarı bilinmeyen *Kitâb-i Müstetâb devlet düzeni* hakkında çeşitli örnekler vermektedir. Bkz. Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar*, Ankara 1988, s.9.

¹⁶ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, S.152, Ankara 1974, s. 689-691.

¹⁷ Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.1, Samsun 1986,s.146-148.

¹⁸ Çağatay Uluçay, *Saruhan' da Eşkıyahk ve Halk Hareketleri XVII. Asırda*, İstanbul 1944, s. 21-22.

Hükümet karşılaştığı sorunları çözmeye çalışıyordu. Yöneticilere adaletli olmaları için fermanlar gönderiyordu¹⁹. Fakat emirlere riayet edenler çok azdı. Yöneticiler devletin içinde bulunduğu çeşitli sorunlardan dolayı cezalandırılma olasılıklarının düşük olduğunun farkındaydılar. Sancaklardaki yöneticilerin haksızlıklarına adli mekanizmanın uygulayıcıları olan kadıların da eklenmesi umutları yok edip adaletin güç odaklarına sığınmakla elde edileceği veya rüşvet ile sağlanacağı fikirlerinin yayılmasına sebep oluyordu. Oysa Yıldırım Bayezid zamanında haksızlık yapan ve rüşvet alan kadıların varlığından haberdar olunca hepsinin bir evde toplanıp yakılmaları emri verilmiş, adaletin devletin temel ilkelerinden birisi olduğu vurgulanmak istenmişti.²⁰ Kendilerini haklı gördüklerine şüphe yoktu. Çünkü gerek güvenliği sağlamak gerekse eşkıyalık yapanları yakalamak için hükümetten kapı halkı konusunda destek buluyorlardı. Bu insanların giderlerini karşılamak için de halktan toplanan vergiler kullanılacaktı. Cebinden harcama yapmaktansa tevzi defterlerine yeni vergiler yazmayı veya zorla almayı tercih ediyorlardı. Üstelik göreve atanırken yaptıkları masrafları çıkarmayı ilk işleri olarak telakki etmeleri sistemin bozukluğunun göstergesiydi²¹. Ekonomik çöküntü ve savaşların kaybedilmesi veya çok uzun sürmesi yöneticilerin ganimet gelirleri yerine yeni yöntemle kazanç sağlama yolunu izlemelerine neden oldu.²² Halk son derece bıkkın bir halde üzerlerindeki baskıların kalkmasını beklerken, kendince tedbirlere başvuruyordu. III. Murat'ın saltanatı sırasında ehl-i örfün zulmü karşısında reaya direnmek için birlik oluşturdu²³.

Yöneticilerin isyanları karşısında zaman zaman çaresiz kalan devlet af yoluyla pasifize etme siyaseti takıp ediyordu.²⁴ Celali isyanlarını bastırmakla uğraşan devlet güçleri aynı anda da İran ve Avusturya ile savaş halinde olduğundan asayışı

¹⁹ Adaletli olunması konusunda hükümetlerin yöneticilere gönderdiği adaletnâmeler için bkz: Yücel Özkaya, "XVIII nci Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten*, S.151, Ankara 1974, s.445-492.

²⁰ Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Yay. Haz: Zuhuri Danışman, Ankara 1993, s.71.

²¹ Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş Devrinde Esas Düzen", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.3,S.4-5, Ankara 1965, s. 144.

²² Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş Devrinde Esas Düzen", s.144.

²³ Yaşar Yücel, "Desantralizasyon...", s.693.

²⁴ Celaliler üzerine araştırma yapan Karen Barkey af mekanizmasının kullanılmasının nedeninin merkezi otoritenin tesis edilmesi çabası olduğunu savunmaktadır. Devlet böylece eşkıyaya görev vermenin yanında emir de verebilecek, taşradaki çeşitli işlerinin yapılmasını sağlayacaktı. Bkz: Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, İstanbul 1999.

bozan yerel güçler ve asilerin üzerine gitmekte zorlanıyordu. Canbulatoğulları'nın hızlı yükselişleri bunun açık göstergesiydi. Önce mallarına el konulan Canbulatoğlu Hüseyin'e daha sonra vergisini verip, devleti uğraştırmaması şartıyla Kuzey Suriye ve Halep'te otorite kurmalarına izin verildi. Böylece devlet kendisine sadık kalacak ve emirlerine uyacak güçler oluşturmayı hedefliyordu. Muhassıllık, mütessellimlik, voyvodalık hatta vezirlik gibi mansıplar vererek gönülleri okşamak da politika haline getirildi. Buna rağmen merkezin sözünü dinlemeyip, bağımsız harekete devam edenler olursa, bu gibileri ortadan kaldırmak için üzerlerine gidilirdi. Örneğin Canbulatoğlu Ali Bey, bağımsız hareket edip, hükümetin sözünü dinlemeyince bu aileyi ortadan kaldırmak için üzerine kuvvet gönderildi²⁵.

XVII. yüzyıla girilirken Osmanlı düzeninin temelini oluşturan timar sisteminde de bozulma başladı. Avrupa'da oluşturulan daimi ordunun karşısına çıkmak veya uzun süren İran savaşlarına gitmek istemeyip kaçan sipahilerin timarları ellerinden alınmaya başlandı. Bu kişiler de güç odaklarına sığınmaya başladı. Timarlı sipahi sayısında eksilme görülünce kapı halkları orduda kullanılmaya başlandı²⁶. Boş kalan timar toprakları da rüşvet karşılığı, makamlarda olduğu gibi, en yüksek teklifi verenlere bırakıldı²⁷. Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde merkezi otoritenin ülkenin her yanında hissedilmesi için büyük önem verilerek uygulanan timar sisteminin bozulması otoritenin bozulmasında temel oluşturdu.²⁸

Toprağın el değiştirmesinde ekonomik sıkıntılardan dolayı vergisini veremeyip, görevlerini yerine getiremeyen halk da önemli yekün oluşturmaktadır. Bu kişiler zenginlerden aldıkları faizli borçlarını ödeyemeyince topraklarını borçlarına karşılık olarak vermek zorunda kaldılar. Kadılar anlaşmazlıklarda çoğunlukla nüfuzlu kişilerin tarafını tuttuklarından davaları dinlemeden sonuçlandırıyorlardı. Genellikle yüksek kademelerdeki devlet görevlilerinin eline geçen araziler ileriki yıllarda özel mülkiyete dönüştürüldü. Buraların idaresiyle kethüda, voyvoda ya da

²⁵ William J. Griswold, *Anadolu' da Büyük İsyân 1591- 1611*, çev: Ülkün Tansel, İstanbul 2000, s.69- 118.

²⁶ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 259.

²⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *İslam Ansiklopedisi*, c. 12\1, İstanbul 1993, s. 319-323.

²⁸ Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Timar*, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1985, s.VIII, 77-98.

mültezimler görevlendirildi²⁹. Toprağını kaybeden reaya ise eski topraklarında çalışmaya devam ediyordu³⁰. Bunun için iki yol takip ediliyordu. Birincisi toprağını terk etmeyip, karın tokluğuna veya belirli gelir karşılığı çalışanlar; ikinci olarak da başka bir yere göç ettiği halde yakalanıp geri getirilen ve daha ağır şartlarda çalışanlardı³¹.

Sonuç olarak XVII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı adalet dairesi bozulmaya yüz tutmuş, devlet adamlarınca çeşitli tedbirler alınmaya çalışılmışsa da başarı sağlanamamıştır. Kınalızâde Ali'nin bahsettiği bu dairede saltanatın varlığı askere; askerinki de refaha bağlanmıştır. Refahın reaya tarafından üretildiği, sultanın adaletinin de reayayı koruduğu ifade edilmişse de birbirine bağlı olan mekanizmaların tek tek çürüdüğü ve ortadan kalktığı görülmektedir.³² Böylece XVIII. yüzyılda Osmanlı topraklarında mülki idarede hüküm edecek yerel otoritelere ve yerli ailelere zemin hazırlandı.

²⁹ Bkz. Halil İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar". **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Editör: Çağlar Keyder- Faruk Tabak, İstanbul 1998, s.18-25.

³⁰ Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları**, İstanbul 1995, s.62.

³¹ Gilles Veinstein, "Çiftlik Tartışması Üzerine", **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, s. 41-45.

³² Norman Itzkowitz, **Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek**, Türkçesi: İsmet Özel, İstanbul 1997, s.132-133.

I. BÖLÜM

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN DURUMU

A. İDARİ DURUM

Coğrafi keşiflerin Osmanlı Devleti'ne olumsuz etkisi, celali isyanları, devlet adamlarının eğitimsizliği ve tecrübesizliği ile merkezî otorite tarafından kontrolün zorluğu gibi çeşitli sebeplerin bir arada toplanması XVII. yüzyılın başlarından itibaren düzenin bozulmasında etkili oldu. Temel yapı taşlarından olan ve merkezî hükümetin taşrada en önemli kontrol mekanizmasını oluşturan timar sisteminin de gelişmeler sonucunda eski işlev ve önemini kaybetmesi kurulu düzene büyük darbe vurdu.

Savaşlar dolayısıyla devletin içine düştüğü nakit para sıkıntısının aşmak için iltizam sistemine geçildi. Ancak uzun süren Avusturya ve İran savaşlarının finansmanına bu da çare olmadı. Üstelik iltizam sistemi ile mültezimlere verilen mukataalar¹ Anadolu'da ve Rumeli'de zengin ailelerin daha da güçlenmelerine yol açtı. Bu kişiler çoğunlukla klâsik dönemde siyasi alandan ziyade sosyal hayatta etkili olan eşraf ve âyan diye tabir edilen kişilerdi. Aralarında imam, hatip, büyük tüccarlar, ekmekçilerin veya kasapların ileri gelenleri bulunmaktaydı². Boşalan timarların iltizam usulüne göre dağıtılmasının yanında bazı sancakların arpalık olarak bir kısım vezirlere verilmesi ve bunların idaresi için yerel âyanların mütesellim, voyvoda veya muhassıl olarak görevlendirilmeleri de Osmanlı idarî sisteminde XVIII. yüzyılda etkin konumda bulunacak olan âyanların güçlenmesine yol açtı. Nitekim 1695 yılında yayımlanan fermanla iltizam sistemi ile timar sisteminin karışımı olan malikâne sistemine geçilmesi Anadolu'da ve Balkanlar'da ekonomik, askeri güç odakları haline gelecek hanedan ve yerel ailelerin oluşmasına neden oldu³. Merkezi hükümet genellikle merkezkaç kuvveti durumuna gelen bu kimselerle iyi geçinip zayıflığını onları idarî, askerî ve ekonomik alanlarda kullanarak kapatmak

¹ Eftal Şükrü Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Osmanlı*, c.3. Editör: Güler Eren, Ankara 1999, s.251.

² Özer Ergenç, "Osmanlı Klâsik Dönemindeki "Eşraf ve A'yan" Üzerindeki Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.3, İstanbul 1982, s.109

³ Mehmet Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s.99-152.

istedi. Muhtaç duruma düşülmesi taviz vermeyi zorunlu kıldı. Çeşitli unvanlar verilerek, sancak beyi olmaları onaylandı⁴.

XVIII. yüzyılda Osmanlı idari düzeni eyalet, sancak, kaza, nahiy ve köylerden oluşmaktaydı. Eyaletlerin başında vali olarak ifade edilen vezirler bulunmaktaydı. Bir eyâlete tayin edilmeleri halinde valilerin hediye vermeleri gelenek olmuştu. *Ferman harcı*, *berât harcı*, *mübâşiriye* gibi adlarla paralar öderlerdi⁵. Görevlendirildiği yer zengin bir bölge ise hediyelerin kaliteli olması beklenirdi. Valiler, bu işler için yaptıkları tüm masrafları halktan çıkarmaya çalışıyorlardı. Merkezdeki atamalarla uğraşan ve yerine göre pahalı hediye bekleyen yöneticilerin davranışları da bu düzenin olağan karşılandığının göstergesiydi. Çoğunlukla da vali görev yerine gitmeyip İstanbul'da kalarak siyasi gelişmeleri izler, aleyhine gelişen olaylara karşı teyakkuzda bulunurdu. Bu durumda yerine buyruldu ile mütesellim tayin ederdi. Penâh Süleyman Efendi devlet yönetimi açısından bu durumun sakıncalı olduğunu ifade ederek yerli halk arasından birisinin vekil olarak görevlendirilmesinin düzenin bozulmasında önemli rol oynadığını söylemekteydi⁶. Bazen de görev yerine gittiği halde İstanbul'daki gelişmeleri öğrenmek üzere yandaşlarını bırakırdı.

İdari alanda bozukluğun en bariz örneği görev yerlerine gidemeden yolda görevden alındığını veya başka bir sancağa tayin edildiğini öğrenen vezirlerin durumlarıdır. Böyle olunca daha önceden yapılan masrafların karşılanması sorunu ile yüz yüze gelinirdi. Bunun da çözümü hemen bulunurdu: Masraflar güzergâhtaki halktan maiyetindeki kapı halkı vasıtasıyla zorla alınacaktır. Bu konularda İstanbul'a pek çok şikayet yapıldığı halde uygulama devam ediyordu⁷.

XVIII. yüzyıl Osmanlı idari sistemi içerisinde valilerin görev yerlerindeki kadırla organize olup, halkı korumak ve adaletin sağlanmasına katkıda bulunmak gibi mesuliyetleri vardı. Ancak onlar bunu bırakıp servet edinme peşinde koşmaktaydılar. Böylece ayrımcılık yaptığı gibi menfaatine olan kanunsuz işlere

⁴ Saim Savaş, "XVIII. Asırda Sivas'ta Bir Âyan Ailesi Zaralızâdeler", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, S. VIII, İzmir 1992,s.81.

⁵ Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık, Ankara 1994,s.17.

⁶ Cahit Telci, "Bir Osmanlı Aydınının XVIII. Yüzyıl Devlet Düzeni Hakkındaki Görüşleri: Penâh Süleyman Efendi", Osmanlı, c.7, s.182-184.

⁷ Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara 1985,s.181.

müdahale olmaması için kadınlara ve naiplere baskı yaparlardı. Angarya halka yüklenirdi. Sarayların tamiri ve onarımında reaya karşılıksız çalışırdı⁸.

XVIII. yüzyıl eyalet ve sancak yönetiminde dikkat çeken bir grup da kapı halkıdır. Bunlar, padişahın kulları gibi, kendilerine destek olan, yatacak yer gösterip, yiyecek veren efendilerine hizmet ederlerdi. Sayıları birkaç bini bulduğu dahi olurdu. Güç ve otoritenin göstergesi konumunda olan kapı halkı, kanunsuz işlerden de geri kalmazlardı. Paşaların tevzi defterlerine yazdırdıkları fazladan vergileri örnek alıp halktan kendileri için zorla para alır veya mallarını gasp ederlerdi⁹. Barış dönemlerinde *imdâd-ı hazeriyye*, savaş zamanında da *imdâd-ı seferiyye* adı altında zaten fazlasıyla ve kanunsuz şekilde akçe toplanırdı. Yapılan kanunsuz hareketlerin cezasız kalmayacağı defalarca eyaletlere yazıldığı halde gerçekleştirilemedi. Çünkü herkes devletin, emrinde binlerce levent besleyen paşalara muhtaç olduğunun farkındaydı. İkazlar göz boyamadan ileri gitmiyordu¹⁰.

Vezirler birbirleri ile anlaşamadıklarından aralarında mücadele ettikleri de oluyordu. Çıkarlarına ters düşen davranışları yapan bir veziri diğeri padişahın ve sadaretin onayı olmadan ortadan kaldırılabiliyordu. Buna karşılık eğer kanunsuz hareket eden ve asi konumuna düşen vezir çevresinde otorite sağlamış ise cezalandırılması neredeyse imkansız oluyordu¹¹. Bazı vezirlerin çocuklarına da babasının yaptığı faaliyetlerden dolayı veya aileyi merkezî otoritenin yanına çekmek için valilik ve vezirlik veriliyordu¹².

III. Selim döneminde idarî alandaki sorunların yönetim zaafından kaynaklandığı düşüncesiyle çeşitli uygulamaların hayata geçirilmesine çalışıldı. Bu amaçla Anadolu ve Rumeli yirmi sekiz eyâlete ayrıldı¹³. Menşei bilinmeyen, yeteneksiz ve derebeyi kökenli kişilere vezirlik verilmemesi kararlaştırıldı. Hakkında araştırma yapıp uygun görülen kişilere padişahın ve sadrazamın ortak onayı ile

⁸ Y. Özkaya, *Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s.182.

⁹ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi' Defterlerinin Kontrolü", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.1(1981), Konya 1982, s.135.

¹⁰ Yücel Özkaya, "XVIII nci Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye'nin İç Durumu". *Belleten*, S.151, Ankara 1974, s.445.

¹¹ Erzurum valiliği sırasında Tayyar Mahmud Paşa, Mehmed Sadık Paşa'yı öldürtmesi karşısında hükümetin sadece nasihat etmesi buna örnektir. Bkz:BOA, *Hatt-ı Hümayun*, no: 4073, Sadarete arz tezkeresi,(tarihsiz)

¹² Ömer Akbulut, *Trabzon Cumhuriyetten Evvel Tarih ve Valiler*, Trabzon 1955, s.153.

¹³ M. Tayyib Gökbilgin, "Nizam-ı Cedid", *İslam Ansiklopedisi*, c.9, İstanbul 1993, s.314.

vezirlik rütbesi tevcih edilecekti. Bir idârî göreve ataması yapılanlar *caize* adı verilen ücreti ödeyecek fakat hediye verme zorunlulukları olmayacaktı. Görev yerlerinde en az üç yıl en fazla da beş yıl kalacaklardı. Yine de zorunlu kalındığında daha kısa zaman zarfında başka bir yere tayin edilirlerse tekrar ücret ödemeyip ilk verdikleri geçerli olacaktı. Halkın memnuniyetine göre de süre uzatılabilirdi. Ayrıca savaş durumu dışında Anadolu'dan Rumeli'ye, Rumeli'den de Anadolu'ya tayin olmayacaktı. Böylece yol masrafları yüzünden halkın ezilmesi önlenmiş olacaktı¹⁴.

XVIII. yüzyıl Osmanlı idârî yapısında görülen genel karakter adem-i merkezîyetçi yapının kökleşmesiyle valilerin kanunsuz davranışlarının yanında derebeyi özelliğine bürünmüş âyanların ve hanedanların varlığı şeklinde belirginleşmektedir. Ülkenin dört bir yanında yönetimi peyderpey ele geçiren bu ailelerin cezalandırılması veya ortadan kaldırılması pek mümkün olmuyordu. Kayseri'de Zennecioğulları, Ankara'da Müderriszadeler ve Nakkaşzadeler, Konya'da Gaffarzadeler, Bozok'ta Çaparzâdeler¹⁵, Saruhan'da Karaosmanoğulları¹⁶, Canik'te Hacı Ali Paşa ailesi¹⁷, Adana ve Payas yöresinde Küçük Alioğlu, Milas ve Mentеше çevresinde İlyasoğlu, Antalya'da Tekeli İbrahimioğlu, Rize'de Tuzcuoğulları, Bilecik'te Kalyoncuoğlu, Uşak'ta Acemoğlu, Isparta'da Yılanoğlu, Divriği'de Köse Paşa hanedanı¹⁸, Rumeli'nin değişik yerlerinde Tirsiniklioğlu, Pazvantoğlu gibi pek çok aile yönetime hakim oldukları¹⁹. Bu ailelerin devlet memurluğu görevlerinde bulunmuş olmalarının ardından otorite kurmaları önemlidir. Mütesellimlik, muhassıllık ve voyvodalık gibi görevlerde bulunup arkalarında devletin desteği olduğu anda güç ve servet sahibi olmuşlardır.

Merkezi otoritenin zayıflamasında ve hanedanlar ile âyanların ortaya çıkmasında, devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıdan kurtulma isteği

¹⁴ Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları - Nizam-ı Cedit- 1789-1807*, Ankara 1988, s.118

¹⁵ Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara 1980; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Çapanoğulları", *Belleten*, S.150, Ankara 1974, s.215-261. Her iki tarihçi de *Çapanoğlu* ismini kullanmasına rağmen, arşiv vesikalarında *Çaparzâde* ismi kullanıldığından çalışmamızda belgelerdeki ikinci şekli tercih ettik.

¹⁶ Yuzo Nagata, *Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1997.

¹⁷ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, Ankara 2003.

¹⁸ Necdet Sakaoğlu, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, İstanbul 1998.

¹⁹ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirmeleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", *Belleten*, S.168, Ankara 1978, s.674; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s.12.

yatmaktadır. 1695 yılında yayınlanan ferman ile miri mukataaların kayd-ı hayat şartıyla verilmeye başlanması yerel ailelerin güçlenmesinde etkili oldu. Babadan oğula intikâl eden malikânelerin vergi haklarının aile tarafından satın alınması büyük çiftliklerin oluşmasına zemin hazırladı²⁰. Kökenlerine bakıldığında azledilmiş veya emekli olmuş kadı, sancakbeyi, müftü, sipahi, silahtar ve paşaların bu topraklara hakim oldukları görülmektedir. Buna sebep olarak aktif memuriyet hayatlarında servet biriktirme imkânlarını kullanıp halktan zorla para topladıkları söylenebilir.

Anadolu'da ve Balkanlar'da merkezi otoritenin yerini yerel güçlerin almaya başlaması yeni sorunların da ortaya çıkmasına neden oldu. İlk olarak yönetici atanması konusunda kaos yaşanmaya başlandı. Teorideki geleneksel devşirme kökenli vali ataması devam ediyordu. Devleti uğraştırmaya başlayan problemlerin çözümü aşamasında geleneksel uygulamaya eskisine oranla pek fazla dikkat edilmedi. 1726 yılında çıkarılan fermanla Enderun çıkışlıların yerine güçlü yerel ailelere mensup kişiler vali olarak atanmaya başlandı²¹. Merkezden yönetici atanmasından vazgeçilmesinin en önemli sebebi olarak halkın kısa süreli görev yapan valilerin kanunsuz davranış ve yaptırımlarından korunması düşüncesi ile devletin huzur ortamı oluşturmak isteği görülmektedir. Çünkü henüz görev yerine gitmeden başka bir sancağa tayin edilen valiler yaptıkları masrafları reayadan çıkarmaktaydılar. Buna karşılık halk çaresiz şekilde kötünün iyisini tercih etmek zorunda kalıyordu. Sonuçta yerel aileyi desteklemeyi kendi gelecekleri için uygun görmekteydiler. Dışarıdan gelen vali bir gün gidecekti. Ayrıca onun baskısı her an görevden alınma ihtimali düşünüldüğünde kısa süreli ve daha şiddetli olmaktaydı. Ancak içlerinden birisi olan yerel aile mensubu valinin ekonomik baskısı diğerine göre daha azdı²². Buna karşılık vali, mütesellim veya voyvoda olan yerli aileden kişilerin görevlerinden azledilmeleri zordu. Aksi takdirde memuriyetleri boyunca güç kazandıklarından devlete karşı isyan ediyorlardı²³.

²⁰Malikâne sisteminin uygulanması hakkında bkz: Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul 2000,s.99-152; Yücel Özkaya, "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar",**Osmanlı**, c.6,Editör: Güler Eren, Ankara 1999,s.168.

²¹ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.14-23, Ankara 1970-1974,s.51.

²² Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık**, Ankara 1994,s.256

²³ Yücel Özkaya, "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", s.165-166.

Âyan ve hanedanların güçlenmesinde diğer bir sebep de Avusturya ve İran savaşlarında eyaletlerden askeri desteğin sağlanmasında çekilen zorluktu. Timar sisteminin bozulmasıyla cephede ve geri hizmetlerinde yeni sorunlarla karşılaşan devlet valilerden asker toplamasını istediği halde başarı sağlanamadığını farketti. Zorla savaşa gönderilen kişiler de fırsat bulduklarında firar ediyorlardı. Çözüm yine yerel güç odakları ile işbirliğine gidilmesi olarak görülüyordu. Anadolu ve Rumeli'deki hanedan ve âyanların toplum nezdindeki itibarlarını arttıracak ve daha da güçlenmelerini sağlayacak olan bu girişime çaresiz başvuruldu. Üstelik eyâletlere atanan valilerin görev yerlerine gitmeyip, yerlerine vekil gönderdikleri bilinmekteydi. Mütesellim, voyvoda ve mütezim gibi unvanlarla yönetime katılan bu kişiler halkı ezip çıkarları doğrultusunda başına buyruk davranıyorlardı. Çoğunlukla yerli ailelerden seçilmeleri ve arkalarında devlet gücünü hissetmelerinden dolayı bölgelerinde etkin konuma geldiler. Kendilerine verilen bu görevlerden alınmaları halinde bile Osmanlı devlet ve toplum hayatında etkili olan âyanlık için mücadele verdiler²⁴.

Savaşların yıllarca sürmesi ve merkezi otoritenin gücünün zayıflamasından dolayı siyasi güç odaklarına dönüşecek olan âyanlar seçimle belirlenip halktan *mazhâr*, kadıdan ilâm ve validen *buyruldu* almak zorundaydı. Buna karşılık *âyaniye* denilen ücret öderlerdi. Ancak valilerin en çok parayı verene vilayet âyanlığını layık görmeleri sık sık karşılaşılan ve şikayet konusu edilen durumdu. Merkezî hükümet Anadolu ve Rumeli'ye gönderdiği emirlerde adâlet ile işlerin yürütülmesini istediysen de sözünü dinlemedi²⁵. Emrinde daha çok kapı halkı olan ve bölgesinde otoritesini sağlamış olanlar baskı ve zulümle âyanların reisi olmayı başarırlardı. Şehirdeki bütün âyanları kendisine bağlayıp, vali ve kadılarla da anlaşıp iş görürlerdi. Karşı çıkan kişiler çok defa görevden alınıp yerlerine ses çıkarmayıp reis-i âyanın söylediklerini yapanlar atanıyordu²⁶.

Âyanların idari alandaki faaliyetlerinin gözle görülür şekilde artması XVIII. yüzyıl başından II. Mahmud'un iktidarının son yıllarına kadar geçen sürenin Osmanlı

²⁴ Özcan Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi", **Osmanlı**, Ankara 1999, s.174-175.

²⁵ Bekir Sıtkı Baykal, "A'yânlık Müessesesinin Düzeni Hakkında Belgeler", **Belgeler**, c.1. S.2(Temmuz 1964), Ankara 1993,s.221-224.

²⁶ Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık**,s.117.

tarihinde *âyanlık dönemi* olarak adlandırılmasına neden olmuştur²⁷. Âyanların güçlü bir şekilde ortaya çıkmalarında etkili olan faktörler merkezi hükümetin Anadolu'da ve Rumeli'de otoritesini kaybetmesiyle paralellik göstermektedir. Batıda ve doğuda uzun yıllar devam eden savaşlar iç işlerle ilgilenmeyi zorlaştırıp ekonomiyi çökertmiş, toprak rejimi sarsılmış, asayiş bozuklukları da bunlara eklenince halkın tahammülü kalmamıştır. Üstelik üretimin azalmasına karşılık vergiler artırılmaya devam ettiğinden köylü ya toprağını terk edip şehre göçmüş ya da vergi için aldığı borçları ödeyemediği tefecinin emrine girip kendince karnını doyurabileceği ama güvenli ortam bulmuştur²⁸. Ticaret ve ziraatla uğraşan Tuzcuoğlu Memiş Ağa bu yolla Rize ve Hopa âyanı olmuştur²⁹.

Trabzon derebeylerinden Şatırzâdelerin güç kazanması da savaşlar sırasında elde ettiği tahsildarlık vesilesi ile oldu. Timar ve zeamet sahiplerinin 1782-1783 yıllarında seferde olmalarından dolayı Şatırzâde Ömer tahsildarlık görevini alıp, ailenin yerel güç haline dönüşmesini sağlamıştı³⁰. Anlaşılacağı üzere arkalarına devletin gücünü alan mutegâllibelerin kuvvet ve servet sahibi olmaları zor olmuyordu.

Âyanlık atamalarında zaman içerisinde değişiklikler yapıldı. Tüm ikazlara rağmen valilerin aldıkları rüşvetin önüne geçilemedi. Sadarete şikayetlerin gitmesini önlemek için kazalarda vali- âyan- kadı üçgeninde oluşan güç odaklarının engellemelerine rağmen olaylardan merkezî hükümet haberdar oluyordu. Bu nedenle 1765 yılında valilerin buyruldu ile âyan tayîn etme yetkisi ellerinden alınarak, resmî âyan adayının sadarete kadı ilâmıyla bildirilmesi ve yapılacak araştırmanın sonucunda durumu uygun olanların atanması usûlü getirildi. Ancak prosedürün işlenmesi uzun zaman alıyordu. Savaşlar dolayısıyla taşradan temel destek gücünün

²⁷ Öncelikle Mustafa Akdağ tarafından bu isimle nitelenen dönemin hangi tarihte başladığının ve bittiğinin üzerinde ortak anlaşma sağlanamamıştır. Akdağ 1730'lu yılları söylerken, Yücel Özkaya, Mustafa Cezar, Özcan Mert gibi tarihçiler XVII, yüzyılın son çeyreği içinde başladığı görüşündeler. Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri"; Özcan Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi", *Osmanlı*, Ankara 1999, s.174-180.

²⁸ Suraiya Faroqhi, "Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Âyanından Müridzade Hacı Mehmed Ağa'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Edi: Çağlar Keyder- Faruk Tabak, İstanbul 1998, s. 85-90.

²⁹ M. Münir Aktepe, "Tuzcuoğulları İsyanı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.5-6, İstanbul 1953, s.22.

³⁰ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyıl'da Trabzon'un Genel Durumu", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 13-17 Ekim 1986*, Samsun 1988,

oluşturulması için âyanlara ihtiyaç duyulduğundan bu işlemde vazgeçilerek 1769 yılında tekrar eski sisteme geçildi. Yapılan değişikliklerden vazgeçilmesi devletin aciz kalmasına yorumlanıp vali buyruğuna alabilmek için eskisinden daha şiddetli mücadeleler oldu. Âyanlık mücâdelesinde halkın arada kalıp ezilmesini önlemek amacıyla yine değişikliğe gidildi. 1779 yılında da 1765'teki uygulamanın devam etmesi kararlaştırıldı. 1784'te sadrazamın onayının olması şartı getirildi³¹. Nihayet 1786 yılında âyanlığın tamamen kaldırıldığı açıklandı. Yerine *şehir kethüdalığı* ihdâs edildi. Yapılan bu değişiklik taşrada gücü elinde bulunduran ve özellikle 1768-1774 Osmanlı- Rus savaşında yöneticilerin durumunu yakından gören âyanları gücendirdi. Kazaların yeni yöneticileri girişimci ruha sahip olmayıp beceriksiz kişilerdi. Oysa devletin Rusya ile savaşından dolayı özellikle ekonomi ve askeri işlerde desteğe ihtiyacı vardı. Eskisi gibi yardım gelmiyordu. Âyanlık yapmış kişiler *Biz bilmeyiz, şehir kethüdası bilir* diyerek sitem ediyor ve destek vermiyorlardı. 1790 yılında sadaret mecburen âyanlık örgütünün yeniden kurulmasını kabul etti³². Savaş hâli ve asker sıkıntısı devleti buna zorlamıştır³³.

Âyanların güçlenme sürecine bakıldığında savaşların ve dünya çapındaki ekonomik gelişmelerin yol açtığı olumsuzlukların etkili olduğu görülmektedir. Devlet adamlarının sorunların çözümünde yetersiz kalmaları, eski yapıyı muazzam şekilde genişleyen imparatorlukta devam ettirme istekleri de bozulmaya neden olup, merkezî yapıya sarsılmasına yol açtı. Bu ortamı kendileri için iyi değerlendirenlerin âyan ve hanedan olarak ortaya çıktıkları görüldü. Yeni oluşumların hemen hemen hepsinin yönetim yapısı içerisinde yer almaları da toplum içerisinde sivrilmelerine yardımcı olmuştur. İltizam sistemi sayesinde vergi toplama hakkını elde etmeleri yanısıra asıl önemli sonucu 1695 yılında uygulamaya konulan malikâne sistemiyle elde ettiler. Böylece kayd-ı hayat şartıyla topraklara sahip oldular. Malikânelerinin serbest olduğunu söyleyerek bölgelerindeki vali ve kadıların müdahalelerini engellediler³⁴. Böylece ekonomik ve askeri güçlerini artırma imkanına sahip oldular. Zamanla ehl-i örflü yerel çapta otorite mücadelesine girdiler.

³¹ Özcan Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi", s.175.

³² Yücel Özkaya, "Merkezî Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", s.171.

³³ V. P. Mutafova, "XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Âyanlık Müessesesi", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S.1 (Mart 1977), çev: Bayram Kodaman, İstanbul 1978, s.178-179.

³⁴ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s.108.

Bölge halkı içlerinden birisi olan bu kişileri, kalıcı olmalarını da göz önünde bulundurarak destekledi. Valiler ve kadılar gelip geçiciydi. Her an görevden alınmaları sıradan bir şeydi. Durum böyle olunca elinde gücü bulunduranlarla yetkilere sahip olanlar işbirliği yolunu seçtiler. Herkes birbirini koruyacaktı. Kanunsuzluklara ses çıkarılmayacak, şikayetlerin sadarete ulaşması engellenecekti. Fakat zaman zaman aralarında sürtüşmeler oluyordu. Bu durumda XVIII. yüzyılın ortalarında merkezî hükümetin taşradaki idarecileri âyanlar vasıtasıyla takip ettikleri düşünüldüğünde kaybeden genellikle ehl-i örf mensuplarıydı³⁵. Görevlerinden alınıp başka bir yere atanıyor veya sıraya konulup aylarca atama bekleyebiliyorlardı.

Âyanların güçlenmesinde 1726 yılından itibaren idareci olarak atanmaları önemlidir³⁶. Çoğunlukla mütesellimlikleri ele geçirip bölgelerinde otoriteyi sağlâyan aileler artık beylerbeyi veya sancakbeyi olarak idarede görev almaya başladılar. Uhdelerinde birden fazla görev olduğunda yerlerine vekil bırakmak zorunda kaldılar³⁷. Taşrada devletin adlî ve idarî görevlilerinin mansıplarına gitmeyip vekiller atadıkları bu yüzyılda alınan bu karar aslında uygulamanın resmileştirilmesinden başka bir şey değildi. Yüzyılın sonlarında Rumeli’de ortaya çıkan dağlı eşkıyasının ortadan kaldırılması için âyan ve derebeylerine vezirlik verildi³⁸. Bir bakıma devletin sadakat için verdiği rüşvet olarak da nitelendirilebilecek gereken bu davranış istenilen sonucu vermezse ya iki âyan veya hanedan birbirine düşürülüyor ya da üzerlerine asker gönderiliyordu³⁹.

Devlet başı sıkıştığında vali ve kadılardan bulamadığı yardımı âyanlardan buluyordu. İdarî, malî ve askerî alanda önemli görevlerin karşılanmasında, maiyetlerinde merkezden atanan valilere oranla daha fazla kapı halkı bulunan bu yerel aileler etkin bir şekilde çalışıyorlardı. Her ne kadar kendileri de kanunsuz davranışlar sergileseler de özellikle otorite boşluğundan dolayı Anadolu’nun her tarafında halka baskı yapıp mallarını ellerinden alan kapısız leventlerin yakalanıp

³⁵ Özcan Mert, “Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi”, s.176.

³⁶ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirilmesi ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, *Belleten*, S.168, Ankara 1978, S.674.

³⁷ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, c.13, Editörler: Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek- Salim Koca, Ankara 2002, s. 699-700.

³⁸ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyancıları (1791-1808)*, Ankara 1983, s.78.

³⁹ Alaattin Yalçınkaya, “XVIII. Yüzyıl: İslahat, Değişim ve Diplomasi (1703-1789)”, *Türkler*, c.12, Editörler: Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek- Salim Koca, Ankara 2002, s.503.

cezalandırılmaları için uğraş veriyorlardı. Vezir konumundaki valilerin seferde görev almalarından dolayı devletin âyanlara hitaben yazılmış pek çok buyruldu mevcuttu. Ancak unutmamak gerekir ki verilen bu görevlerin mecburiyetten kaynaklandığı aşikârdır. Çünkü eşkıyalık yapanların işbirlikçileri arasında bazı âyanlar da vardı. Üstelik bir kısım eşkıya yerel güç odaklarınca değişik amaçlar doğrultusunda kullanılıyordu. Bu nedenle takiplerinde gevşek davranılıyordu. Merkezî hükümet de bunun farkındaydı⁴⁰.

İşsizlik, fakirlik ve vergiden muafiyet dolayısıyla kapı halkı olanlara sefer dönüşünde ihtiyaç duyulmadığından serbest bırakılıyorlardı. *Kapısız levent* olarak adlandırılan bu insanlar şehir, kasaba ve köylere dağılıp geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlâyanlara baskı yapıyor, mallarını gasp ediyorlardı. Üzerlerine gönderilen güçlerle ya mücadele ediyor ya da ortak hareket ederek kendilerine önderlik eden paşa veya mütegâllibe buluyorlardı. Uzun süre baskılara dayanamayan çift bozan reaya da aynı yolu takip edip, toprağına geri gönderilmemek için âyanların emrine giriyordu⁴¹. Bu süreç sonucunda eşkıyalıktan kapı halkı statüsüne geçenlerin yaptıkları tecavüzler sona erdirilmiş ve bunlar pasifize edilmişler gibi görünse de aslında kendilerine yeni lider seçmelerinden öte bir şey yapmış olmuyorlardı. Çünkü maiyetine girdikleri, paşalar, âyanlar veya mütegâllibeler onları hem rakiplerine karşı hem de servetini arttırmak için tekrar halktan zorla kanunsuz vergiler toplamakta kullanıyordu. Merkezî hükümetin bu kişilerin yakalanması için tercih edeceği başka seçeneğı yoktu. Rumeli'deki dağılı eşkıyasının üzerine Anadolu'dan derebeyi ve âyanların adamlarıyla birlikte gönderilmesinde görüldüğü gibi bazen eşkıyanın bulunduğu bölge âyan ve valileri de yetersiz kaldığı veya gevşek davrandığı için diğer bölgelerden yardım isteniyordu⁴².

Eşkıyanın yakalanıp cezalandırılmasının yanında yardım istenilen ikinci önemli konu da asker teminiydi. Timar sistemi bozulduğu için eyâletlerden asker sağlanamıyordu. Yeniçerilerin de kahvehane işletmeciliğine soyunmaları veya buralarda siyaset yapmalarından dolayı sefere giden asker sayısı oldukça azalmıştı. Merkezden tayin edilen valiler de asker toplamakta zorluk çekiyorlardı.

⁴⁰ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s.143; aynı yazar, *Dağılı İsyancıları*, s.91.

⁴¹ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s.3.

⁴² Devlet Anadolu'dan Caniklizâdelerden yardım istemiştir. Bkz: Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağılı İsyancıları (1791-1808)*, s.70-74.

Başvurulacak en önemli kaynak olarak yine yerli hanedanlar ve âyanlar kalıyordu. Kapı halkı olarak besledikleri ve sayıları binleri bulan adamlarına nüfuzlarını kullanarak topladıklarını da katıp sefere gönderiyorlardı. Bu sayede oluşturulan birlikler XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin askeri gücü halini almışlardı.

Sefere katılan askerlerin sayısı ve toplandıkları yerler defterlere kaydedilirdi. En çok kim adam toplayıp göndermişse ona yeni rütbelere verilir. Böylece âyan ve hanedanların itibarları ve etki alanları daha da artıp rakiplerine gözdağı vermiş olurlardı⁴³. Mühimmatın taşınması için gerekli hayvanları da temin ediyorlardı.

İktisadî alanda âyanlara baktığımızda öncelikli hedeflerinin mütesellimliği ele geçirmek olduğunu görmekteyiz. Vezirlik rütbesiyle vali olarak tayin edilenler görev yerlerine gitmediklerinden vekil olarak yerel halktan birini tercih ederlerdi. İstanbul'dan görevlendirilecek kişilerin yabancılık çekmeleri ve destek bulamamalarından dolayı bu yola başvurulurdu. Seçilenler de genellikle âyan olduğundan vergilerin toplanmasında bir sorun çıkmayacağı düşünülmekteydi. Ancak mütesellim olan âyanlar *mütesellimlik şehriyesi* ve *imdad-ı hazeriyye* gibi vergileri sancakbeyine göndermeyip, üstüne topladıkları fazladan vergileri de ekleyerek servet artırma yoluna giderlerdi⁴⁴. Yapılan bu tür yolsuzlukların bilinmesine rağmen güçlü olanlarına dokunulamayıp, nasihâtle bir daha aynı davranışları yapmamaları veya karşılık olarak buğday vermeleri, kereste temin etmeleri ve gemi yapmaları istenmiştir. Güçsüz olanlardan ise mütesellimlikler geri alınmıştır. Bu görevlerinden azledilenler tekrar âyan olmak için mücadele vermeye başladılar. Anlaşılacağı üzere mütesellim, voyvoda veya muhassıl olmak güçlü ailelerin servetlerini arttırıp, nüfuz alanlarını genişletmek için başvurdukları yoldu. Devlet bazen güç yetirdiği âyan ve derebeylerinin mallarına el koyup hazineye aktarıyordu⁴⁵. Bunu yaparken dahi başka bir âyanı veya derebeyini kullanması taşrada oluşan yeni düzeni kendisinin bir uzantısıymış gibi gördüğünün işaretidir⁴⁶.

⁴³ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s.153-158.

⁴⁴ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s.149-151

⁴⁵ Suraiya Faroqi, "Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Âyanından Müridzade Hacı Mehmed Ağa'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri", s.99-100.

⁴⁶ Yavuz Cezar, "Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmailoğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Tezkerenin İncelenmesi)", *Bellekten*, S. 161, Ankara 1977. s.41-78.

Âyanların ve hanedanların yardımları yalnız bunlarla kalmıyordu. İhtiyaç duyulan kereste, baruthane için güherçile⁴⁷, İstanbul'a erzak, zahire ve koyun gönderilmesi, gemi yapma veya malzemesinin temin edilmesi⁴⁸ gibi pek çok konuda yardım isteniyordu.

Yüklediği bunca göreve karşılık aralarındaki nüfuz mücadelesinde merkezî otorite, çıkarları doğrultusunda âyanlardan birini gizlice destekledi. *İti ite kurdırma politikası* takip ettiği zaman ortadan kaldırmak için hedef seçilenlere karşı diğerlerinin anlaşmalarına ses çıkarmazdı. Normalde ise ittifaklara sıcak bakmayıp aralarında sürtüşmenin olmasını uygun görmekteydi. Rumeli'de Tirsinikli İsmail ile Tokatçıklı Süleyman'ın barış içinde yaşamalarını mani olmaya çalışırken, Pazvandoğlu Osman isyanı esnasında Yılıkoğlu ve Tirsiniklioğlu'nun birbirleriyle çatışmaması için uğraş veriyordu⁴⁹. Anadolu'da Tuzcuoğlu Memiş ile Hazinedarzâde Süleyman arasındaki ihtilafta hükümet Hazinedarzâdeleri destekledi⁵⁰.

B. ADLÎ DURUM

XVIII. yüzyılda Rumeli ve Anadolu'da düzenin bozulup reâyanın ezilmesinde önemli nedenlerden biri de adlî teşkilattır. Gelirlerini mahkemelerde aldıkları harçlarla sağlâyan kadılar merkezî otoritenin bozulmasıyla kanunsuz gelir elde etmenin peşinde koşar oldular. Harçların bir kısmını mahkemelerdeki diğer görevlilere verdiklerinden dolayı yapılan işlemler organize şekilde olup, görevlilerden itiraz gelmemekteydi. Daha XVII. yüzyılın ortalarında görev süreleri sona eren kadıların yeniden atamalarının yapılmadığı ve kimisinin aldığı borçla rüşvet vererek tayin işlemlerini gerçekleştirdiği göz önüne alınırsa durumun vehâmeti daha iyi anlaşılır⁵¹.

Celâlî isyanlarının gerçekleştiği dönemde pek çok kişi medreselere sığındığından eğitimin kalitesi düşmüş mezun olanlar da bilgiden yoksun ilmiye sınıfında göreve başlamışlardı. Normalde mahkemelerde almaları gereken harçlar

⁴⁷ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s.141-146.

⁴⁸ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s.95-97.

⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, İstanbul 1942, s.6-18.

⁵⁰ M. Münir Aktepe, "Tuzcuoğulları İsyanı", s.23.

⁵¹ Y. Özkaya, *Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s. 209.

kanunla tespit edildiği halde her atamada rüşvet verme zorunlu hale gelince servet edinmek için halktan fazlasıyla akçe almaya başladılar. Boş vakıfların tevcihinde *arz ve mürâsele* verirken rüşvet alıyorlardı. Tevzi defterlerine diğer yöneticilerle anlaşıp yeni vergiler eklediler. III. Ahmet zamanında durumun düzeltilmesi için hatt-ı hümayûn yayınlanıp kadılar ve diğer yöneticilerin uyarıldığı görülmektedir. Baskıların önlenip kadınların deftere kendileri için akçe koymamaları söylendiği halde buna uyulmamıştır⁵².

Osmanlı Devleti'nde hemen hemen tüm alanlarda görülen vekillik adlı düzende de mevcuttu. Kadılar da beylerbeyi ve sancakbeyleri gibi genellikle İstanbul'da kalmayı tercih ediyorlardı. Görevi onlar adına *naip* denilen kişiler yerine getirmeye çalışıyordu. Çoğunlukla cahil olan naiplerin yerel halktan olmamasına dikkat edilirdi. Fakat az da olsa buna dahi uyulmadığı oluyordu.

Görevleri adaleti sağlamak olan kadı ve naiplerin aksi davranışları sergiledikleri görülmektedir. Kadılar ve naipler halktan zorla akçe toplayan ve malını alan vali, âyan ve derebeylerine ses çıkarmayıp bunlarla ortak hareket etmişlerdir⁵³. Zaten XVIII. yüzyılda atamalarında vezir, mütesellim ve âyanların etkili olmasından dolayı adalet dairesinden çıkıp onların emirlerini dinlemeleri görevde sürekliliğin temelini oluşturmaktaydı. Bu nedenle derebeylerinin aracılığıyla suç işleyenler cezalandırılmıyordu. Ayrıca davaların sonucunu belirleyen, rüşveti kimin çok verdiği. Yapılan suistimâllerin ve haksızlıkların şikâyet edilmesi kolay olmuyor , kadılar görevlerinden alındıktan sonra ancak gerçekleştiriliyordu.

III. Selim döneminde adli teşkilatın düzeltilmesi için bir takım kararlar alındı. Kadınların özü yoksa görev yerlerine gitmeleri söylendi. Alınan harçlardan da, eğer naip görev yapıyorsa kendisine beşte birinin ödenmesi ve davalarda adil davranması istendi⁵⁴.

Şehir kethüdalığı XVIII. yüzyılda eski önemini kaybetmesine rağmen âyanlık için bir araç olarak varlığını sürdürdü⁵⁵. Vergilerin toplanmasında yardımcı olduklarından halka baskı yaparak fazladan akçe alıyorlardı. Gücü ve serveti eline

⁵² Y. Özkaya, *Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s. 210.

⁵³ Yaşar Yücel, "General Characteristics of the Ottoman State Policy During the XVIIIth and the XIXth Centuries", *Belleken*, S. 209, Ankara 1990, s.241.

⁵⁴ Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları*, s.129.

⁵⁵ Y. Özkaya, *Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s. 200.

geçirenlerin ise âyan oldukları görülmektedir. 1785 yılında şehir kethüdalığı âyanlığın yerine geçirilmek istendiği halde başarı sağlanamadı. 1790'da tekrar devlet ile reaya arasındaki ilişkilerin sağlanması görevi âyanlara verildi.

Yeniçeri serdarları ve subaşılar gibi görece alt kademedeki devlet memurlarının da halka baskı yaptıkları, yolsuzluklara bulaştıkları görülmektedir. Yeniçeri serdarları, yeniçeri ağasının beratı ile tayin olunuyordu. Fakat XVIII. yüzyılda yeniçerilikle alakası olmâyanların bu göreve atanmaları bozulmanın en önemli sebebini oluşturmaktadır⁵⁶. Halkı korumakla görevli olan subaşılardan da yeterli adamı olmadığından işlerini ciddiye almadıkları görülmektedir.

C. İKTİDÂDÎ DURUM

XVIII. yüzyılda Osmanlı maliyesi de idarî ve adlî düzende görüldüğü gibi bozulmaya yüz tutmuştu. Akçenin değeri hızla düşmekteydi. Timar sistemi klâsik dönemdeki fonksiyonlarını kaybettiği halde varlığını sürdürmeye çalışıyordu. Elde edilen kazanımlar yapılan masrafları karşılamaktan uzaktı. Bir kısım halk vergi yükünden kurtulmak için toprağını terk edip derebeyine sığınmıyordu. Bir kısmı da aldığı borçları ödeyemediğinden çiftini vermek zorunda kalıyordu. Sonra da kendisi karın tokluğuna eski toprağında çalışıyordu. Bu sürecin sonucunda Anadolu ve Rumeli'de büyük çiftlikler meydana geldi.

Reâyanın başına musallat olan kapısız ve kapılı leventler de üretimin düşmesinde önemli bir etkendi. Malının gasp edileceği korkusuyla yaşayan halk, üretim yapmaktan çekinir olmuştu. Başvurabileceği yöneticiler yoktu. Çünkü maaşlarını devletten almayan bu kişilerin, tevzi defterlerine fazladan vergi yazarak, bu vergileri *çavuşlar kethüdası* adı verilen adamları vasıtasıyla topladıkları bilinmekteydi.

Üretimin azalmasına rağmen vergilerde artış olduğu görülmektedir. Özellikle tekâlif-i şakka vergilerinde artış olmuştur. Kaftan baha, selâmiye, na'l baha, bayrak akçesi, devriye, konak ve göçek akçesi, tavuk baha gibi değişik adlar altında kanunsuz vergiler toplanmaktaydı.

⁵⁶ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s. 24.

Devlet görevlilerinin yol masrafları yine halktan karşılanmaktaydı. Kalabalık kapı halkına sahip olduklarından giderleri çok oluyordu. Tüm harcamaların reayadan alınması sıradanlaşmıştı. Bazen, güzergâhın kendi bölgelerinden geçmemesi için, hediyeler önceden gönderilirdi.

Ekonomideki bozulmanın diğer bir sebebi savaşlardır. XVIII. yüzyıldan önce devlet, savaşları bir gelir kapısı olarak görmekteydi. Bütçeden savaşlar için pay ayrılmadığı gibi askerlerin giderleri de elde edilen ganimetlerle kolayca karşılanırdı. Timarlı sipahi düzeninin ortadan kalkması, paranın değerinin düşmesi, üretimin azalması gibi sebepler finansman sorununu doğurdu⁵⁷. Olağanüstü durumlar olan savaş hallerinde ek vergiler konuldu. Ancak yıllarca süren savaşlar yüzünden bu vergiler olağanüstü olmaktan çıkıp olağan hale geldi.

III. Selim'e göre malî alandaki bozukluğun nedeni de yöneticilerdir. Hazineye girmesi gereken parayı yöneticilerin zimmetlerine geçirdiklerinden yakınan padişah, zimmet ve rüşvetin önüne geçilirse işlerin düzene gireceğine inanıyor ve devletin gücünün hazinenin gücüyle orantılı olduğunu söylüyordu⁵⁸.

Genel bozukluğa rağmen, ekonominin düzeltilmesi için devlet adamları yeni projeleri uygulamaya koydular. İlk olarak nakit para sıkıntısını önlemek amacıyla timar toprakları iltizam usulü çerçevesinde kiraya verildi. Açık artırma yolu takip edilip en yüksek ücreti teklif edene kiranın bir bölümünü peşin ödemesi, kalanı için de kefil göstermesi şartıyla mukataa verilirdi. Bu süre genellikle üç yıldır⁵⁹. Ancak kiralama yapıldığı halde bir başkası daha çok ücret teklif ederse ilk müteşebbisin süresinin dolup dolmamasına bakılmaksızın mukataa ikinci şahsa verilirdi.

İltizam usulünden elde edilen nakit ihtiyacı karşılamadığından ve mültezimler yalnızca mukataanın vergi gelirlerini toplama endişesi taşıdıklarından reayanın ezildiğini gören yöneticiler 1695 yılında timar sistemiyle iltizam usulünün senkronize biçimi olan malikâne sistemine geçtiler. Kayd-ı hayat şartıyla verilmeye başlanan mukataalar genellikle eski devlet memurlarına satılırdı. Her an geri alınacak

⁵⁷ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalm ve Değişim Dönemi (XVIII. YY dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul 1986, s.27-28.

⁵⁸ Yücel Özkaya, " III. Selim'in İmparatorluk Hakkında Bazı Hatt-ı Hümayûnları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.47, İstanbul 1987..s.75-76.

⁵⁹ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, c.2, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, s.544.

endişesi olmadığından iltizama göre malikânelerin talipleri daha fazlaydı. Ancak geri dönüşü beklendiği gibi olmamıştır. Kiracı ya hayatta iken malikâneyi başkasına devretmiş ya da halen yaşadığı belirtilip ailenin elinde kalması sağlanmıştır⁶⁰. İdarî düzen açısından malikâne sisteminde XVIII. yüzyılda görülen özellik ise malikâne sahiplerinin buldukları kazalarda sancakbeyinden bağımsız hareket etmeleridir. Malikâne sahiplerinin bölgelerindeki vali ve kadı gibi yöneticilere malikânelerinin serbest olduğunu söyleyerek müdahalelerini engellemesi kolayca servetini arttırmalarında etkili oldu⁶¹. Hukukî açıdan haklı görünen malikâne sahibiydi. Statüleri gereği doğrudan merkeze bağlıydılar⁶². Bu da denetimlerini imkânsızlaştırıyordu. Yüzyıla damgasını vuran büyük hanedanların ortaya çıkmasında malikâne sisteminin rolü büyüktür.

D. ASKERİ DURUM

Askerî durumun da iç açıcı olmadığını görmekteyiz. Timar sisteminin bozulmasından sonra devlet eyaletlerden asker toplamakta zorluk çekiyordu. Yıllarca süren savaşlara katılmamak için insanlar firar edip, eşkıyalık yapmaya başlıyorlardı. Sorunun çözümünde merkezden atanan valiler yetersiz kaldığından âyan ve hanedanların yardımına ihtiyaç duyuluyordu. Timarlı sipahilerin yerine taşrada güvenliği sağlama görevini de üstlenmiş olan kapı halkı artık devletin eyalet askeri konumuna gelmişti. Çaparzâde Mustafa Bey'in öldürülmesi vakasında görüldüğü üzere günlük talim yapıyorlardı⁶³.

Yeniçeriler de eski fonksiyonlarını kaybetmişlerdi. Reaya vergi yükünden kurtulmak için yeniçeri olma uğraşı verdiği halde sayıları İstanbul dışında yüz bini bulan askerler sefer zamanında on bini geçmiyordu. Ülkenin değişik yerlerinde ticaretle uğraşıp, kahvehane işletiyorlardı⁶⁴. Aralarında mütegâllibelik yapanlar olduğu gibi⁶⁵, rüşvetle ocağa yazılanlar eşkıyalık yapmaya devam ediyorlardı.

⁶⁰ Mehmet Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 109-110.

⁶¹ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s. 108.

⁶² Eftal Şükrü Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", s.255.

⁶³ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 156.

⁶⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, İstanbul 1996, s.44.

⁶⁵ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, s. 42.

İdarî, adlî, ekonomik ve askerî alanlardaki bozulmanın halk arasındaki en açık göstergelerinden biri de göçtü. Reaya baskı ve tecavüzlere dayanamayıp, köyünü ve toprağını terk ederek ya büyük şehirlere göç ediyor ya da eşkıyalık yapmaya başlıyordu. Eşkıyalığa kalkışanlar köyelerine gelip halen tarım ve hayvancılıkla geçinmeye çalışan eski komşularının mallarını gasp ediyorlardı. Bunun sonucunda da geri kalanların göç etmesi zorunluluk haline geliyordu⁶⁶. XVIII. yüzyılda reayanın daha güvenli yaşam için Kuzey Anadolu'dan İstanbul'a göç etmek zorunda kaldıkları görülmektedir⁶⁷.

Ailelerin otorite sağlamaları, halka daha yakın olmaları ve dış tehditlerle uğraşılması yolsuzluk, baskı ve eşkıyalığa rağmen devletin âyan ve hanedanlardan yararlanma düşüncesi gelişmelere göz yummasına neden oldu. Bu sayededir ki Kuzey Anadolu'da Caniklizâdeler ve Orta Anadolu'da Çaparzâdeler gibi bir çok âyan ve hanedan bölgelerinde hakimiyetlerini yıllarca sürdürdüler.

⁶⁶ Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1997, s.28-39; Yücel Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, S.25, Ankara 1982, s.171-210.

⁶⁷ İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Giresun'da Bazı Sosyal ve Ekonomik Meseleler", Giresun Kültür Sempozyumu Bildirileri 30-31 Mayıs 1998, İstanbul 1998, s.52-53.

II. BÖLÜM

TAYYAR MAHMUD PAŞA İSYANI

A. SEBEPLERİ

1. Hanedanların Mücadelesi: Caniklizâdeler ve Çaparzâdeler

XVIII. yüzyılda ülkenin değişik bölgelerinde hakimiyet kuran hanedanlar mevcuttu. Nüfuz alanlarını genişletmek, birbirlerinin bölgelerinden asker ve vergi toplamak veya gücünü diğerine kabul ettirmek gibi çeşitli sebeplerle aralarında mücadele ediyorlardı. Hükümet çıkarı doğrultusunda birini destekleyip diğerinin ortadan kaldırılması için çaba gösterirdi. Ancak mağlup olanın toprakları üzerinde galip gelenin hakimiyet kurmasına da izin vermezdi. Gerek Rumeli’de gerekse de Anadolu’daki âyan ve hanedanlar arasında ihtilafları sefer dönemleri haricinde daima körüklerdi. Bu sebeptir ki reayanın ezildiği ve taraf olmak zorunda bırakıldığı çatışmalar eksik olmazdı. Caniklizâdeler ile Çaparzâdeler arasında da bu tür bir ihtilaf ve çatışma vardı.

Caniklizâdeler XVIII. yüzyılın ikinci yarısının başlarından itibaren Canik muhassıllığını elde ederek siyaset sahnesine çıktılar. Hanedanın kurucusu Hacı Ali Paşa verilen görevi bir müddet ağabeyi Süleyman Bey ile ortak sürdürdüğü halde 1760’lı yıllarda tek başına görevi devraldı. 1765 yılında kayd-ı hayat şartıyla bölgedeki eşkıyaları temizlemesi dolayısıyla ödül olarak Canik uhdesine verildi. Böylece Anadolu ve Rumeli’deki diğer hanedanlarda görülen güçlenme süreci başlamış oldu¹.

Canikli Hacı Ali Paşa’nın, kısmen başarılarından kısmen de devletin içinde bulunduğu durumu iyi bir şekilde değerlendirmesinden dolayı hızla yıldızının parlamış olduğunu görmekteyiz. Trabzon ve Amasya Mutasarrıflığı görevlerinin yanısıra Trabzon, Erzurum ve Sivas valiliklerine getirildi. Henüz 18 yaşında olan oğlu Mikdat’a da vezirlik ve valilik verildi². Dönemin şartları gereği hızla yükselen her

¹ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s.14-15.

² Yücel Özkaya, “Canikli Ali Paşa”, *Belleten*, S.144, Ankara 1972, s.501-502.

hanedan komşu hanedan için bir tehlike oluşturmaktaydı. Nitekim Caniklizâdeler için de düşman gecikmedi: Çaparzâdeler.

Çaparzâdeler hanedanlığının kurucusu olan Mustafa Bey de eşkıya ve başıboş leventleri ortadan kaldırdığı için Bozok mütesellimliğine getirildi³. Elde ettiği görev güç ve servet sahibi olmasının önünü açtı. Ardından kapıcıbaşılık, küçük mirahorluk payeleri de alması giderek güç ve itibar kazandığının göstergesidir.

Hırslı ve kin tutan kişiliğe sahip olan Çaparzâde Mustafa Bey ile Canikli Hacı Ali Paşa döneminde iki aile arasındaki mücadelenin başladığını görmekteyiz. İhtilafın temel nedeni hükümetin Hacı Ali Paşa'ya gösterdiği teveccüh ve ardından verdiği yeni görevleridir. 1768-1774 Osmanlı- Rus Savaşı'nda başarılı hizmetleri görülen Caniklilere Amasya sancağı verilmesinin ardından Mustafa Bey'in talip olduğu Sivas valiliğinin de Ali Paşa'ya tevcihi mücadelenin ilk kıvılcımının ateşlenmesine yol açtı⁴. İki hanedan arasında doğrudan çatışma çıkmadığı halde İran ile yapılan savaş sırasında kendisinden istenilen askerleri göndermeyen Çaparzâde Mustafa Bey, bu şekilde tepkisini ortaya koydu. Olayların büyümemesi için Kırşehir Mütesellimliği kendisine verildi. Fakat Mustafa Bey, topraklarının kuzeyden ve doğudan çevrilmesinin tehlikeli olacağını düşündüğünden ilk isteğinden ve protestosundan vazgeçmedi⁵. Çünkü güçlenen ve nüfuz alanlarını kendisi aleyhine artıran rakibi Kırım seraskerliği görevine getirilirken Kastamonu ve Çorum sancaklarıyla Erzurum valiliğini ele geçirmişti⁶.

Kuşatma arttıkça endişe de büyüyordu. Rakibinin hükümetin gözünden düşürülmesi gerekmektedir. Verilen görevinde başarısız olursa bunun gerçekleşeceğinin farkında olan Mustafa Bey, Kırım seraskerliği için Anadolu'dan istenen yardımların gönderilmesini engelleyerek amacına ulaştı. İsteddiği desteği bulamayan Hacı Ali Paşa başarısız olunca itibarının azaldığı görüldü. Ayrıca reayaya baskı yapıp haksız kazanç elde ettiği iddiası ortaya atıldı. Amasya halkın bu iddiaları destekleyici şekilde şikayette bulunması ve Çaparzâdeler'den yardım istemesi üzerine beklediği fırsatın geldiğini düşünen Mustafa Bey, öncelikle Sivas valiliği görevinde bulunan Mikdat Ahmet Paşa'yı hedef aldı. Halktan ve âyanlardan aldığı

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çapanoğulları", *Belleten*, S. 150, Ankara 1974, s. 220.

⁴ Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara 1980, s.40.

⁵ Özcan Mert, "Çapanoğulları", *TDVİA*, c.8, İstanbul 1993, s. 221.

⁶ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s.104-105.

malları geri vermesini emrederek rakibini kışkırtıp, çatışma ortamının doğmasını sağladı. Çünkü kendisinden büyük rütbedeki birine emrederek hem halkın gözünde itibarını artırırken hem de rakibini küçük düşürmüş olacaktı. Ancak O da biliyordu ki isteği yerine getirilmeyecekti. Sonuçta Çaparzâde Mustafa Bey'in zulmünden kaçıp Hacı Ali Paşa'ya sığınan Mamalıoğlu Şemsi Bey'in kışkırtmasıyla Mikdat Ahmet Paşa, Çaparzâdelerin topraklarına saldırdı⁷. Ancak Zile yakınındaki müsademedede yenildi. Önünde düzenli kuvvet kalmadığını gören Mustafa Bey de Amasya'ya kadar gelip Canıklilerin topraklarına girdi⁸.

Çaparzâdelerin galibiyeti ve ardından Amasya'ya girmesi Hacı Ali Paşa'nın harekete geçmesiyle sonuçlandı. Öncelikle davasını haklı zemine oturtmak Hacı Ali Paşa, bu amaçla hükümetten Çaparzâde Mustafa Bey'in idam edilmesini istedi. Red cevabı alınca da artık devletle işi olmadığını söyleyip harekete geçti⁹. Asker toplarken de elinde Mustafa Bey'in idamı için ferman bulunduğunu ve görevin kendisine verildiğini yaydı. Oysa gelişmeleri izleyen hükümet Ali Paşa'yı valilikten azlettiği gibi Mustafa Bey'e de karşı tedbirler alması için haber gönderdi¹⁰.

Hükümetin izlediği siyaset dönemin genel karakterini yansıtmaktaydı. Hanedanlar arasındaki ihtilaflardan yararlanarak, birini destekleyip diğerinin ortadan kaldırılması amaçlanıyordu. Genellikle de merkezî otoriteyi tehdit edebilecek ve hızla güç kazananın bertaraf edilmesine çalışılıyordu. Kazandığı başarılar ile öne çıkan ve on günde otuz bin asker toplayabilen¹¹ Canikli Ali Paşa da bu siyasetin kurbanı olarak seçilmişti.

Hükümetin olaylar sürecinde bölgedeki diğer âyan ve derebeylere Çaparzâdelerin yanında yer almaları için haber göndermesi destek verdiği adresin bilinmesi açısından önemliydi. Üstelik asî ilan ettiği ve mansıplarını geri aldığı eski valisinin cezalandırılması işini de Mustafa Bey'e vermesi güç dengelerinin yeniden düzenlenmesine neden oldu¹².

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çapanoğulları", s.222.

⁸ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 106.

⁹ Süleyman Duygu, *Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları*, İstanbul 1953, s.19-20.

¹⁰ Bernard Lewis, "Dyanikli Hadjdji Ali Pasha", *Encyclopedie de L'İslâm*, Nouvelle Edition, II, Paris 1965, s. 458-459.

¹¹ Necdet Sakaoğlu, *Köse Paşa Hanedanı*, s. 8.

¹² Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 109

Çapanoğlu Mustafa Bey, Sivas Valisi, Amasya Mutasarrıfı, Kastamonu ve Trabzon Mütesellimlerinin yardımıyla topladığı askerlerine kendi adamlarını da katarak Canik sancağına doğru harekete geçti. Yapılan çarpışmada Ali Paşa'nın kuvvetlerini bozguna uğrattıysa da rakibinin kaçmasını önleyemedi¹³.

İki hanedan arasında 1779 senesinde vuku bulan ilk ciddi çarpışmanın galibi devletin desteği ile Çaparzâde Mustafa Bey olduğu halde Kuzey Anadolu'da Cânıklilerin nüfuzu devam etmekteydi. Ancak Ali Paşa meydana gelen çatışmalar sonucunda bölgeyi terk etmek zorunda kaldı. Ali Paşa'nın adamları efendilerinin affedildiği propagandası yaparak taraftar topluyorlardı. Hükümet bölgede asayışı sağlayamıyordu. Canıklilerin tüm akrabaları İstanbul'a getirildiği ve malları müsadere edildiği halde başarısız olundu¹⁴.

1781 yılında sadrazam olan Sivas eski valisi İzzet Mehmet Paşa'nın tavassutu ve Şahin Giray'ın ricasıyla Ali Paşa affedildi. Kendisine vezirlik rütbesi geri verilip Trabzon valiliğine getirilmesinin yanında Amasya sancağı oğlu Mikdat Paşa'ya tevcih olundu. Bir yıl sonra da rakibi Çaparzâde Mustafa Bey'in öldürülmesiyle Canikli Ali Paşa rahat bir nefes aldı. 1785 senesinde de kendisi vefat etti¹⁵.

Hanedanın kurucuları döneminde başlıyan mücadele aynı sebeplerden dolayı sonraki yıllarda da devam etti. I. Abdülhamit'in *dinsiz herif, belki yolda canı cehennemde gider* sözleriyle tepkisi belirttiği¹⁶ ama hiç bir şey yapamadığı Çapanoğulları III. Selim döneminde zirveye ulaştılar. 1787-1791 Osmanlı-Rusya ve Avusturya Savaşı'nda Tuna boyunda Ruslara karşı başarı kazanılınca Amasya muhassıllığı Battal Hüseyin Paşa'nın büyük oğlu Hayrettin Paşa'dan alınıp Süleyman Bey'e verildi. Padişah da başarısız gördüğü Canıklilerden yüz çevirmişti. Dahası Hayrettin ve Mikdat Ahmet Paşaları idam ettirdi. Battal Hüseyin Paşa ise Ruslara sığındı. Tekrar geri dönünceye kadar geçen sürede de Çapanoğulları nüfuzlarını arttırdılar¹⁷.

¹³ Özcan Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", TDVİA, c.7, İstanbul 1993, s.152.

¹⁴ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 113-140.

¹⁵ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 140.

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çapanoğulları", s.229.

¹⁷ Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, s.52-53.

1799 yılında affedilip Anadolu'ya dönen Battal Hüseyin Paşa Trabzon valiliğine getirilirken, oğlu Tayyar Mahmud Paşa Canik ve Amasya mutasarrıflığına yayın edildi ve 1801 senesinde ölen babasının yerine hanedanın reisi oldu. O bu sırada Rumeli'de dağlı eşkıyası üzerine gönderilmişti¹⁸. Aldığı ilk haberin üzüntüsünü yaşarken Amasya sancağının kendilerinden alınıp Çaparzâde Süleyman'a verildiğini duyunca moral bozukluğunu ve askerlerinin güvensizliğini bildiren yazısını sadarete göndererek tepkisini gösterdi¹⁹. Amasya sancağının ardından Sivas valiliğinin de vezirlikle Süleyman Bey'in oğlu Mehmet Celalettin'e verilmesi ortamın gerilmesine sebep oldu. Dedesi zamanında Çaparzâdelerin içine düştüğü durum tersine dönmüştü. Gelişmeler karşısında seyirci kalması otoritesini zedeleyeceği gibi küçük düşmesine yol açabilirdi. Üstelik yıllarca yapılan mücadelelerde hep yenilmişler ve kaçmak zorunda kalmışlardı. Artık rakiplerine dersini vermenin zamanı geldiği düşüncesindeydi. Devlet'in dağlı eşkıyasıyla uğraştığı sırada üzerine fazla asker gönderilmesi veya hanedanların birlik olması zor gözükmekteydi. Hükümetin uyarılarına rağmen çatışma kaçınılmazdı. Kimin güçlü olduğunu herkesin bilmesi gerekirdi.

2. Nizâm-ı Cedid'e Muhâlefet

Osmanlı Devleti duraklama dönemine girdikten sonra bunun sebeplerini bulmak ve çözüm üretmek için çalışmalar yapmaktaydı. Öncelikle Kanunî dönemindeki düzenden sapma olarak görülen sorun, yapılan tüm girişimlere rağmen çeşitli sebeplerden dolayı çözülemedi. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise bozulmanın ve gerilemenin sebepleri savaşlarda başarı sağlâyan darü'l harpte aranmaya başlandı. Batının üstünlüğü özellikle cenk meydanlarında öne çıktığından reform için öncelikli alanı askerî kurumlar oluşturdu. Bu amaçla gerek yerli gerekse de yabancı pek çok ıslahatçı çalışmalarda bulundu. Ancak istenilen başarı elde edilemedi. Her defasında

¹⁸ Yücal Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyancıları(1791-1808)*, s.73.

¹⁹ BOA, *Hatt-ı Hümayun* no: 5276, Battal Hüseyin Paşa'nın Kaimesi, 11 Şevval 1215/ 25 Şubat 1801.

çıkarları zedelenenler bir yolunu bulup düzenlemelerin sonuçsuz kalmasına neden oldu²⁰.

III. Selim dönemine gelindiğinde ıslahatlar konusu tekrar gündeme geldi. Çünkü Osmanlı'nın Avrupa'ya bakışı savaşlar ve ticaret aracılığıyla değişmişti²¹. Karşılaşılan düzenli orduların temelini sanayi, güçlü ekonomi ve teknik donanım oluşturmaktaydı. En büyük düşman olarak görülen Rusya, hızla Avrupaî tarzda yenilikler yapmaktaydı. Sanayisini güçlendirecek adımlar atıyor²² ve sosyal hayattaki değişikliklerle de batılı gözükmeğe çalışıyordu²³. Fransa ve İngiltere ise ticarî alandaki yükselişlerine sanayii de katarak güçlerine güç kattılar²⁴.

Yenilikleri şehzadeliğinden itibaren yakından takip eden III. Selim tahta çıktığı zaman reformlar için yerli ve yabancı devlet adamlarından temel olarak üç grupta toplanabilecek raporlar aldı. Bunları:

- 1- Yeniçeri ocağını ve diğer ocakları Kanunî devrindeki kanunlara göre ıslah etmek isteyenler,
- 2- Askerlerin karşı çıkacağını düşünüp isyanlarını önlemek için Avrupaî tarzdaki ıslahatları yine Kanunî döneminin düzenidir diye teklif edenler,
- 3- Yeniçeri ocağını tamamen kaldırıp,Avrupaî tarzda yeni ordu kurulmasını teklif edenler olarak ayırabiliriz²⁵.

III. Selim sunulan bu tekliflerden üçüncüsünü kabul ederek sistemin yeniden inşasına koyuldu²⁶. Genç padişahın askerî ve idarî alandaki Avrupaî tarzdaki düzenlemelerine *Nizâm-ı Cedid* adı verilmektedir. Bu dönemde Avrupa'nın önemli başkentlerine sürekli elçiler atanması, valilerin ve kadıların tayinleri konusunda düzenlemeler yapılması, matbaa-i amîrenin kurulması gibi pek çok yenilikler

²⁰ Reformlar ve başarısızlık nedenleri konumuzla doğrudan ilgili olmadığı için çalışmamızda detaylı olarak açıklanmamıştır. Bu konuda bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*.

²¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En uzun Yüzyılı*, İstanbul 1995, s.11.

²² M. E. Falkus, *Rusya'nın Endüstrileşmesi 1700-1914*, Çev: Alâeddin Şenel, Ankara 1986.

²³ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 1993, s.263-269.

²⁴ Hearbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, II, çev: Mehmet Ali Kılıçbay- Osman Aydoğuş, Ankara 1985, s.100.

²⁵ M. Tayyib Gökbilgin, "Nizâm-ı Cedid", *İslam Ansiklopedisi*, c.9, İstanbul 1993, s.311.

²⁶ Sipahi Çataltepe, "III. Selim Devri Askeri Islahatı Nizâm-ı Cedid Ordusu", *Osmanlı*, c.7, Editör: Güler Eren, Ankara 1999, s. 242.

yapılmaya çalışıldı²⁷. Ancak üzerinde en çok durulan sorun Nizâm-ı Cedidin de dar manasını oluşturan askerî yönüydü.

Nizâm-ı Cedid ordusu Avrupa tarzına uygun teşkilatlandırılmış olup, taktik, disiplin uygulamaları ile, üniforma ve silah kullanımları Avrupalı komutanların gözetimindeydi. Yeni sistemde asker ihtiyacı Anadolu köylerinden toplanan halk arasından, valiler başta olmak üzere tüm yöneticilerin yardımı ile sağlanacaktı. Bu askerlerden bir kısmı eğitim aldıktan sonra sancak idarecilerinin emrine gönderilecekti²⁸. Âyanlar ve hanedanlar özellikle askerî düzenlemeleri, bağımsızca yapageldiklerinden hareketlerinin kısıtlanacağı endişesini taşıyorlardı.

Nizâm-ı Cedit askerî teşkilatı için İstanbul'da levent çiftliği oluşturuldu. Âyan, hanedan ve yeniçerilerin tepkisinden korkulduğundan yeni askerlerin Bostancı ocağına bağlı *Bostancı Tüfekçisi* adıyla kurulması kararı alındı. Yeniçerilere de, maaşlarına dokunulmayacağı ve ordunun asli unsurlarının kendileri olacağı söylendi. Onlar da kendilerine dokunulmadıkça ses çıkarmayacaklarını belirttiler²⁹. Hükümet Rusların boğazları ve İstanbul'daki su bendlerini ele geçirme niyetleri olduğunu, yeniçeri askerlerinin Anadolu ve Rumeli'de işleriyle meşgul olduğundan yeni askere ihtiyaç duyulduğu propagandasını yapıyordu³⁰.

Padişah, Nizâm-ı Cedîd teşkilâtına asker toplamak için Karaman valisi Kadı Abdurrahman Paşa'yı görevlendirdi. Kısa sürede Konya, Kayseri, Niğde ve Ankara çevresinden yedi bin asker toplandığını gördü. Asker toplanması için ayrıca Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Sültañönü, Çankırı, Bolu, Kastamonu, Hüdâvendigâr, Saruhan, Aydın, Menteşe, Karesi, Hamit ve Teke sancakları gibi ülkenin değişik yerlerine emirler gönderildi³¹.

Asker sayısı arttıkça giderlerinin karşılanması için de irâd-ı cedid adıyla yeni hazine kuruldu. Hazinesinin gelir kaynakları olarak, Malikâne, timar, zeamet ve

²⁷ Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları -Nizam-ı Cedit-*, Ankara 1988.

²⁸ Stanford J. Shaw, "Osmanlı İmparatorluğunda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmur Dönemleri", *Türkler*, c.12. Edi: Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek- Salim Koca, Ankara 2002, s.614-615.

²⁹ Sipahi Çataltepe, "III. Selim Devri Askerî Islahatı Nizâm-ı Cedid Ordusu", s.242.

³⁰ M. Tayyib Gökbilgin, "Nizâm-ı Cedid", s.313.

³¹ Y. Özkaya, *Osmanlı Toplum Yaşantısı*, s. 49.

eshamların zapt edilmesi ile sağlanan gelirler, zecriyye, pamuk, yapağı ve kökboya, mazi, tiftik vergileri gösterilmektedir³².

Nizâm-ı Cedîd'e karşı askeri açıdan tepkileri önlemek için çeşitli bahaneler üretildiği halde ekonomik yönden ikna edici gerekçeler âyan ve hanedanları tatmin etmemişti. İrâd-ı Cedid hazinesi kurulunca onların nüfuzları altındaki yerlerden mültezimler vasıtasıyla bu hazine için vergi toplanacaktı. Âyan ve hanedan mensuplarından bir kısmı sonuçta malî yönden zayıflayacaklarını düşünürlerken,³³ bazısı da reformlara destek veriyordu. Anadolu'da Çapanoğulları en büyük destekçi olarak görülürken, Canikli Tayyar Mahmud Paşa muhâlifli.

Çaparzâde Süleyman Bey, Kadı Abdurrahman Paşa ile Nizâm-ı Cedid askerî teşkilatının kurulması için çaba göstermekteydi. Nüfuzu altında bulunan Bozok, Kayseri, Çankırı, Kastamonu, Ankara gibi Anadolu şehirlerinde gayretli çalışmalarda bulunuyordu³⁴. Sultan III. Selim daha önce Konya'da naiplik yapmış olan Kadı Abdurrahman Paşa'yı 1803 senesinde Konya ve Karaman valisi olarak tayin edince şehrin önde gelenlerinden Candaroğlu Seyyid Ebubekir, Paşa'yı şehre sokmamıştı. Bunun üzerine Orta Anadolu'nun fiili olarak hakimi gözüken Çaparzâde Süleyman Bey'den yardım talep edilmiş ve onun sayesinde kan dökülmeden yeni vali görev yerine ulaşabilmişti³⁵. Padişahın bu olayda gösterdiği yardımlardan dolayı Süleyman Bey'e karşı itimâdının arttığına şüphe yoktur. Yaptığı çalışmalardan mutlu olan III. Selim, Süleyman Bey'i, *benim sadık bendem, Hakk Taala seni ve hanedanını daim eyleyip, devletimden eksik etmesin* sözleriyle onurlandırıyor³⁶.

Çapanoğullarının nizâm-ı cedide verdiği desteğe rağmen Tayyar Mahmud Paşa'nın hakim olduğu sancaklarda askerî teşkilat kurulmamıştı. Tayyar Mahmut Paşa muhtemelen padişahla rakibinin arasındaki sıcak ilişkileri kıskanmaktaydı. Söylediği sözlerle de doğrudan III. Selim'i ve reformlarını hedef alıyordu. Nizâm-ı Cedidi frenk taklitçiliği olarak niteleyip, şeriatın unutulma noktasına vardığını

³² Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalm ve Değişim Dönemi**, s.163-206.

³³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.110.

³⁴ Musa Çadırcı, "Ankara Sancağında Nizâm-ı Cedîd Ortasının Teşkili ve "Nizâm-ı Cedîd Askerî Kanunnamesi"", **Bellekten**, S141, Ankara 1972, s.2.

³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", **Bellekten**, S 138, Ankara 1971, s.253-261

³⁶ Enver Ziya Karal, **Selim III'ün Hat-ı Hümayunları -Nizam-ı Cedid-**, s.55.

belirterek, halkın şehzadeligi sırasında Selim'den ümitli olduğunu ancak umduklarını bulamadıklarını ifade etmekteydi³⁷.

Tayyar Mahmud Paşa, Anadolu ve İstanbul'da başta yeniçeriler olmak üzere reayanın ayaklanması için dinin ön plâna çıkarıldığı, reformların kötülendiği yazılar gönderiyordu. Nizâm-ı Cedid'den dolayı Müslümanların kefere elbisesi giydiklerini, İslamiyet'in devletten koparıldığını, şeriata sahip çıkmak gerektiğini söylüyordu. Yeniçerileri kışkırtmak için de *Şimdi ne sipahi var, ne yeniçeri var! Cümlesi başı şapkalı Frenk oldu* diyordu³⁸.

Tayyar Mahmud Paşa, padişahı kötülemesine rağmen bu dönemde üzerine malikâneler kaydedilip hanedanının devamlılığı sağlandı. 1800-1801 senesinde Trabzon Valisi ve Mısır Başbuğluğuna³⁹, 1801-1802 senesinde Diyarbekir Valisi, 1803'te Erzurum Valiliği, 1804-1805 yılında ikinci defa Trabzon Valiliğine getirilmişti⁴⁰. Rumeli'de dağlı eşkıyası üzerine görevlendirildiğinde, İstanbul'da padişahın huzuruna çıkmış, kürk, mücevher ve hançer gibi hediyeler almıştı⁴¹.

Tayyar Mahmut Paşa'nın isyanında temel sebep Caniklizâdeler ve Çaparzâdeler arasındaki çekişme ve Nizâm-ı Cedid'e karşı her iki tarafın farklı bakışıdır. *Ahmed Cevdet Paşa*, üçüncü bir sebepten bahsetmektedir ki bu da müneccim olayı idi. Yazılana göre bir müneccim *Tayyur* isminde birisinin ortaya çıkacağını ve dünyaya hükmedeceğini söylemiş. Tayyar Mahmud Paşa kendi ismi ile bu kelime arasında bağlantı kurmuş ve *Tayyur*'un kendisi olduğuna inanmıştı. Bu nedenle isyana kalkışmıştı⁴².

Osmanlı siyasi kültüründe devlet adamlarının müneccimlere başvurup, fikirler aldıkları bilinmektedir. Özellikle bir iş yapacakken gün belirlerler ve padişah veya devlet adamları seçenekler arasından birini tercih ederlerdi⁴³. Ancak Cevdet Paşa'nın ileri sürdüğü iddia muhtemelen vekanüvislik mesleğinden

³⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c.8, İstanbul 1309,s.31.

³⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.5, Ankara 1988, s.79.

³⁹ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, No: 5311, Battal Hüseyin Paşa'nın Kaimesi, 15 a 1215/ 6 Ağustos 1800.

⁴⁰ Mehmet Süreyya, *Sicil-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri*, Yay. Haz: Nur Akbayar, c.5, İstanbul 1996, s.1626.

⁴¹ III. Selim'in SırKâtibi Ahmet Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme, Yay. Haz: V. Sema Arıkan, Ankara 1993, s. 337-339.

⁴² Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c.8, s. 30.

⁴³ I. Abdülhamid'in müneccimler hakkındaki düşünceleri için bkz: Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774- 1789)*, İstanbul 2001, s.84-86.

kaynaklanmaktadır. Yani asî paşayı haksız gösterme çabasıdır. Çünkü Osmanlı devlet felsefesi ve *Oğuz* efsanesinin etkisi⁴⁴ ile isyan eden bir vali de olsa destek bulması çok zor hatta imkansızdı. Ayrıca başka kaynaklar böyle bir sebepten hiç bahsetmemektedir.

Belgelerde belirtilmeyip, Ahmed Cevded ve Şakir Şevket'in iddia ettiği bir sebep de Şehzâde Mustafa ve taraftarlarının kışkırtmasıdır. Şehzâde Mustafa bir an önce padişah olmak arzusunda olduğundan Nizâm-ı Cedid muhaliflerine yardım edip, isyanlarını desteklemiştir⁴⁵.

B. İSYAN

Amasya sancağı 1805 yılının başlarında Caniklizâdelerin uhdesindeydi. Tayyar Mahmud Paşa, yeğeni Hasan Bey'i buranın mütesellimi olarak görevlendirmişti. Sivas eyaletinin de kendilerine verilmesi için hükümete başvurdu. Padişah, Nizâm-ı Cedid teşkilatının yaygınlaşmasında katkısı bulunmâyan Caniklilere sıcak bakmadığından Paşa'nın bu talebine olumsuz cevap verdi. Kısa bir süre sonra da Çaparzâde Süleyman Bey'in oğlu Mehmed Celaleddin Bey vezirlik unvanıyla birlikte Sivas valiliğine getirildi⁴⁶. Üstelik Amasya sancağı da Tayyar Mahmud Paşa'dan alınıp nizâm-ı cedid askeri teşkilatını kurması ve levent ocağına asker yazması şartıyla Çaparzâdelere verildi⁴⁷.

Tayyar Mahmud Paşa haksızlığa uğradığı kanaatindeydi. İsteddiği eyalet verilmediği gibi elindeki sancağı da rakibine kaptırmıştı. Devletin dağılı eşkiyasını yok etme, Vahhâbî, Sırp ve Doğu Anadolu'da aşiretlerin⁴⁸ isyanlarını bastırma ve Nizâm-ı Cedid teşkilatını yaygınlaştırma çalışmaları yaptığı bir dönemde Çaparzâdelere dersini vermenin zamanının geldiği görüşündeydi⁴⁹.

⁴⁴ Aldo Gallota, " "Oğuz Efsanesi" ve Osmanlı Devleti'nin Kökenleri: Bir İnceleme", **Osmanlı Beyliği(1300-1389)**, s.41-61.

⁴⁵ Şakir Şevket, **Trabzon Tarihi**, Yay. Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon 2001, s. 176.

⁴⁶ Ahmet Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, s.22.

⁴⁷ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4046 G, Çaparzade Süleyman Bey'in Kaimesi, 7 Cemaziyelevvel 1220/ 3 Ağustos 1805.

⁴⁸ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4078, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 9 Cemaziyelevvel 1220/ 4Eylül1805.

⁴⁹ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4079, Sadarete Arz Tezkeresi, H.1220/M. 1805.

Nüfuzu altındaki yerlerden asker toplamaya başlıyan Tayyar Mahmud Paşa, adamları vasıtasıyla da çevre eyalet ve sancaklara haber göndererek bir yandan Nizâm-ı Cedid ve İrâd-ı Cedid aleyhine propaganda yapıyor diğer yandan da kendisine katılmalarını istiyordu⁵⁰. Viranşehir voyvodasına gönderdiği mühürsüz şukkasında İrâd-ı Cedidi ortadan kaldırmak için Erzurum, Trabzon ve Sivas eyaletlerinden 30 bin asker topladığını belirtiyordu. Çıldır Valisi Selim Paşa, Bayazıd Mutasarrıfı Mahmud Paşa ve Kars Valisi Mehmet Paşa'nın katılımıyla askerlerinin sayısının yüz bini bulacağını söylüyordu⁵¹. Viranşehir Voyvodası Hacı Ahmedzâde İbrahim Ağa'nın da davasında yardımını bekliyordu. Aynı içerikteki yazıları Kengiri mütesellimine de göndermişti⁵².

Tayyar Mahmud Paşa, Kastamonu ve Kütahya'ya adamlar göndererek eli silah tutanların kendisine katılmalarını istiyordu. Ayrıca Bağdad ve Dıyarbekir'e giden tatarlara yüzer kuruş vererek *İrâd-ı cedid kaldırıldı* söylentisiyle Amasya, Sivas ve Tokat'ta kargaşa çıkarmalarını istiyordu. Samsun'da topladığı askerlere ise Üsküdar ocağına yazılmaları için hükümetin emir verdiğini ancak İslamiyet'e uygun olmayan Nizâm-ı Cedid'e yazılmalarını engellediğinden asi duruma düştüğünü söylüyordu⁵³. Erzurum, Muş, Çıldır, Bayazıd taraflarına gönderdiği adamlarına da Mekke ve Medine müftülerinden fetva aldığını, Nizâm-ı Cedid askeri olup, *gavur* kıyafeti giyilmesinin dine aykırı olduğunu söylemelerini istiyordu⁵⁴. Çukurova âyanlarından Kozanoğlu'na elçi gönderip asker talep etti⁵⁵.

Hükümet, asi paşanın üzerine gidilmesinden başka bir çare kalmadığı inancında olacak ki taraftarları ve gücü hakkında bölgeyi iyi bilen Gümüşhane'nin eski emini Cihanzade Hüseyin Bey'den bilgi istedi. Hüseyin Bey verdiği cevapta Amasya, Canik ve Karahisar taraflarında Tayyar Mahmud Paşa'ya büyük destek

⁵⁰ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No:4048 G, Çaparzade Süleyman Bey'in Kaimesi, 3 Rebiülevvel 1220/1 Haziran 1805.

⁵¹ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4048 B, Viranşehir Voyvodasının Mektubu, 7 Rebiülevvel 1220/ 5 Temmuz 1805.

⁵² BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4048 H, Çaparzade Süleyman Bey'in Kaimesi, 5 Rebiülevvel 1220/ 3 Haziran 1805.

⁵³ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No:4048 G, Çaparzade Süleyman Bey'in Kaimesi, 3 Rebiülevvel 1220/ 1 Haziran 1805.

⁵⁴ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No:4048 İ, Çaparzade Süleyman Bey Tarafından Der-Aliyyeye Gönderilen Şefaathı Ağası Osman Ağa'nın Takriri, 9 Rebiülevvel 1220/7 Haziran 1805.

⁵⁵ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4063, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 15 Rebiülevvel 1220/ 13 Temmuz 1805.

verildiğini, ancak padişahın iradesi olursa desteğin azalabileceğini belirtti. Trabzon'da ise sadakatle valilerine bağlı âyan ve derebeylerinin bulunduğunu söyledi⁵⁶. Bu bilgilerin doğruluğunu bölgeden gelen haberler onaylıyordu. Karahisar ve Koyulhisar askerleri Çeçenoğlu ve Otyakmazoğlu liderliğinde Tayyar Mahmud Paşa'ya katılmak için Samsun'a gelmişlerdi. Delilan'dan Çolak Halil de iki yüz atlı askeriyle yola çıkmıştı. Canik ve Kavak'ın dağ köylerinden eli silah tutan halk, Tayyar Mahmut Paşa'ya katılmak üzere harekete geçmişlerdi⁵⁷.

Tüm ikazlara hatta atılan geri adımlara rağmen Tayyar Mahmud Paşa asker toplamaya devam ediyordu. Ordugâh olarak Samsun'u seçmişti. Emrinde topladığı binlerce asker ile hedefi belliydi: Çaparzâdeleri ve Nizâm-ı Cedid'i ortadan kaldırmak.

Çaparzâde Süleyman Bey, rakibinin hareketlerini casusları ve kendisine taraftar olan bazı idareciler aracılığıyla takip ediyor ve bir takım tedbirler almaya çalışıyordu⁵⁸. İlk olarak dedikoduları önlemek amacıyla tatarların yakalamıp, kalebend cezasına çarptırılmaları için idarecilere haberler gönderdi. İkinci tedbir olarak Amasya halkının Tayyar Mahmud Paşa'yı destekleme ihtimalini göz önüne alarak gafil avlanmamak için askerlerini hazır bekletiyordu. Sadarete gönderdiği yazısında endişesini belirterek, nasıl davranılması gerektiği konusunda padişah'tan bir irade beklediğini ifade ediyordu⁵⁹.

Çaparzâde Süleyman Bey'in endişesinin yersiz olmadığı kısa süre sonra anlaşıldı. Samsun'da topladığı askerleriyle hareket eden Tayyar Mahmud Paşa Havza'ya ulaşmıştı. Burada Kavak Âyanı Deli Hacı Ali Ağa ve Köprü Kazası Âyanı Mehmed Emin Bey adamlarıyla birlikte kendisine katıldı. Amasya sancağına ulaşan Canikliler, Çaparzâdelerin askerlerini ve mütesellimini şehirden kovup, Tayyar Mahmud paşa'nın yeğeni Hasan Bey'in tekrar mütesellim olduğunu ilân ettiler⁶⁰. Halk iki hanedan arasında kalmıştı. Caniklilere karşı çıkan bir kişi yaralanmış, eli silah tutanlar da zorunlu olarak destek vermekteydiler. En büyük desteği ise

⁵⁶ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4051, Sadarete Arz Tezkeresi, H.1220/M.1805.

⁵⁷ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4079 B, Esad Bey'in Kaimesi, H.1220/M.1805.

⁵⁸ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4048 F, Çaparzade Süleyman Bey'in Arızası, 3 Rebiülevvel/ 1 Haziran 1805.

⁵⁹ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No:4048 C, Çaparzade Süleyman Bey'in Kaimesi, 3 Rebiülevvel 1220/ 1 Haziran 1805.

⁶⁰ Süleyman Duygu, **Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları**, s.26.

Zeynelođlu ve Aydınoğlu adlarında iki imam vermekteydi. Verdikleri fetva ile Nizâm-ı Cedid'i eleştiriyorlardı⁶¹.

Hükümet, olaylardan Muş Mutasarrıfı Murat Paşa ve Maden Emni Abdi Bey'in İstanbul'a gelen adamları sayesinde haberdar oldu. Yol boyunca Tayyar Mahmud Paşa'nın adamlarının çok sayıda bulunduğunu, Nizâm-ı Cedid ve Çaparzâdeleri ortadan kaldırmak niyetinde olduklarını söylüyorlardı⁶².

Anadolu'nun iki güçlü hanedanı arasında çatışma ihtimali hükümeti endişelendirdi. Memleketin harap olmasını, halkın arada kalıp ezilmesini istemeyen III. Selim'in en büyük korkusu Çaparzâdeler'den istenilen yardımların aksayacak olmasıydı. Çözüm olarak ikinci ferman yayınlanarak şimdilik Amasya Sancağı Süleyman Bey'den geri alındı ve asker yazmaması istendi⁶³. Tayyar Mahmud Paşa'nın hareketi *akla mugayir bir hareket* olarak nitelendiriliyordu. Amasya'nın malikânesine dahil olmadığı, olay çıkarmasına neden olacak hiçbir sebebin bulunmadığı İstanbul'da bulunan divan katibi aracılığıyla paşaya bildiriliyordu⁶⁴.

Amasya sancağı geri alınıp padişahın kız kardeşi Beyhan Sultan'a iltizam olarak verildi⁶⁵. İstanbul'dan gönderilen Ali Ağa ismindeki mütesellim de Sancak idaresiyle görevlendirildi. Bu durum ikinci krizin çıkmasına sebep oldu. Süleyman Bey, halkın nazarında itibarının düşeceğini söyleyerek, altmış beş bin kuruş karşılığında Amasya sancağı mütesellimliğinin kendisine verilmesini istiyordu⁶⁶. Yerli halkın yabancı idareciye destek olmayacağını, sonuçta buranın yine kendisine verileceğini belirtiyordu⁶⁷.

⁶¹ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4046, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 11 Cemaziyelahir 1220/ 7 Ağustos 1805.

⁶² BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4051, Sadarete Arz Tezkeresi. H. 1220/M. 1805.

⁶³ BOA, Cevdet Dahiliye, No: 14686, Anadolu Valisi Vezir Seyit Yusuf Paşa'ya Hüküm, H.1220/M. 1805.

⁶⁴ BOA, Hatt-ı Hümayun, No:4048, Çaparzade Süleyman Bey'in Kaimesi. H.1220/M.1805.

⁶⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Çapanoğulları". s.239-240.

⁶⁶ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4046 G, Çaparzade Süleyman Bey'in Kaimesi, 7 Cemaziyelevvel 1220/ 3 Ağustos 1805.

⁶⁷ Aynı Belge.

C. İSYANA KARŞI ALINAN TEDBİRLER

1. Nasihât Fermânı Gönderilmesi

Osmanlı Devleti'nde padişahın tahtına karşı tehlike oluşturmak, padişahı tahkir ve devlete karşı isyana kalkışmak gibi eylemlere kalkışan devlet adamlarının siyaseten idam edildikleri görülmekteydi⁶⁸. Tayyar Mahmud Paşa'nın tepkisi isyana dönüştüğünden geleneklere göre idamı gerekmekteydi. Ancak içinde bulunulan şartlardan dolayı şimdilik böyle bir işe girişmek devlet için faydadan çok zarar getirebilirdi. Sultan III. Selim de bu görüşte olacak ki idam emrini vermeden, elçiler aracılığıyla nasihât fermanı göndermeyi uygun gördü⁶⁹. Tayyar Mahmud Paşa'ya, sadakatle görevine devam etmesi, malikânelerine dahil olmayan Amasya Sancağı'nın Çaparzâdelere verilmesinden dolayı da kırılmaması gerektiği bildirildi⁷⁰. Fermân, Mirahor-i sani Şirinzâde Esat Fethi Bey ve Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılardan Osman Ağa⁷¹ tarafından götürüldü.

Amasya'da bulunan Tayyar Mahmud Paşa'ya teslim edilen ferman geç kalmıştı. Zira, o sırada Tayyar Mahmud Paşa'nın adamları, yeğeni Hasan Bey idaresinde çoktan harekete geçmiş ve Zile yakınlarına kadar ilerlemişlerdi. Adamlarına güvenen Tayyar Mahmud Paşa, olumlu cevap vermediği gibi Şirinzâde Esad Fethi Bey'i yakalatıp, Bafra'da hapsedirdi⁷². Böylece nasihât fermanının bir işe yaramayacağı anlaşıldı.

2. Askerî Tedbirler

İsyana kalkışmaması için kendisine gönderilen nasihat elçilerini dinlemeyip, birini hapsediren Tayyar Mahmud Paşa'ya karşı son çare olarak üzerine

⁶⁸ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ankara 1985, s.84-90.

⁶⁹ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, No:4048, Çaparzade Süleyman Bey'in Kaimesi, H.1220/M.1805.

⁷⁰ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, No: 4051 C, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 9 Rebiülâhır 1220/ 7 Temmuz 1805.

⁷¹ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, No: 4044 E, Tayyar Mahmud Paşa'nın Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'ya Gönderdiği Kaime, 7 Rebiülâhır 1220/ 5 Temmuz 1805.

⁷² Süleyman Duygu, *Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları*, s.26.

asker yollanması kalmıştı. Asî ilan edildikten sonra vezirlik rütbesi ve malikânesiyle uhdesine verilmiş olan topraklar Çaparzâde Süleyman Bey'in girişimi⁷³ ile geri alındı⁷⁴. Yeğeni Hasan Bey, kethüdaları Lütfullah ve Abdullah Ağaların ellerinde bulunan dirlikleri de zapt edildi⁷⁵.

Malikânesi ve sıfatları elinden alınıp, hakkında idam fermanı çıkarılan Tayyar Mahmud Paşa'nın cezalandırılması için, sadrazamlıktan ayrılmış olan Yusuf Ziya Paşa görevlendirildi⁷⁶. Yusuf Ziya Paşa'nın tercih edilmesinde 1797 yılında Trabzon valiliği yapmasından dolayı bölge coğrafyasını ve halkını iyi tanuması etkili olmuştu⁷⁷. Görevi dolayısıyla Erzurum valiliğine getirilen eski sadrazama belgelerden anlaşıldığına göre bir süre sonra Trabzon eyaleti de geçici olarak tevcih edildi⁷⁸. Çaparzâde Süleyman Bey'in de adamlarıyla beraber yardımcı olması istendi. Rize Âyanı Tuzcuzâde Memiş Ağa, Karaman Valisi Kadı Abdurrahman Paşa, Sivas Valisi Mehmet Celalaettin Paşa, Maraş Beylerbeyi Kalender Paşa, Kastamonu Mütesellimi Altıkulaçoğlu, Boyabad Mütesellimi Genç Mehmet Ağa, Çıldır Valisi Selim Paşa gibi bölgede etkin olan pek çok yöneticiye de asilerin üzerine gidilmesi ve cezalandırılması hususunda yardımcı olmaları istendi⁷⁹. Gönve Mutasarrıflığına tayin edilen Tuzcuzâde Mehmet Bey'e de yardımcı olması için haber gönderildi⁸⁰.

Askeri harekât için seçilenlerin büyük çoğunluğu Caniklizâdeler ile sorunları olan kişilerdi. En önemli kişi olarak gözüken Çaparzâdelerle aralarındaki anlaşmazlık isyanın temel sebebi olduğu halde, Süleyman Bey'in rakibinin cezalandırılmasında gayretli çalışacağı düşüncesiyle tayin edilmişti. Kastamonu mütesellimiyle de burayı elde etme mücadeleleri olmuştu. Hacı Ali Paşa, ikinci defa Kırım seraskerliği görevine getirildiği zaman Kastamonu sancağı malikâne kaydıyla

⁷³ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4079 A, Çaparzade Süleyman Bey'in Kaimesi, 27 Safer 1220/ 27 Mayıs 1805.

⁷⁴ Özcan Mert, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları, s.58.

⁷⁵ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4053, Sadarete arz Tezkeresi, H.1220/M. 1805.

⁷⁶ Ömer Efendi, Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve II. Mahmud adlı eserinde Padişahın Tayyar Mahmud Paşa'yı Akdeniz'e sürdürmek istediğini ve bu görevi Yusuf Ziya Paşa ile Çaparzadelere verdiğini yazmaktadır. Ancak belgelerde sürgünden bahsetmeyip, idam olunması emredilmektedir. BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4046, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 11 Cemaziyelahir 1220/ 7 Ağustos 1805.

⁷⁷ Şakir Şevket, **Trabzon Tarihi**, s.174.

⁷⁸ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4077, Erzurum ve Trabzon Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 23 Rebiülahir 1220/ 21 Temmuz 1805.

⁷⁹ Süleyman Duygu, **Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları**, s. 27.

⁸⁰ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4044 B, Tuzcuzade Mehmed'den Sadarete Arz Tezkeresi, H.1220/ M. 1805.

Caniklilere verilmişti⁸¹. Daha sonraki yıllarda sancak geri alındığı halde Tayyar Mahmud Paşa, tekrar uhdesine verilmesini arzu ediyordu⁸². Bu nedenle mütesellim Altıkulaçoğlu ile anlaşmazlık içindeydiler. Boyabad mütesellimi Genç Mehmet Ağa ile de anlaşmazlıkları vardı. Mehmet Ağa, Canik Muhassıllığı görevinde bulunduğu yıllarda Tayyar Mahmud Paşa'yı şehre sokmak istememişti⁸³.

Hükümet, ayrıca Tuzcuzâdelerin, Tayyar Mahmud Paşa'yı desteklemelerini engellemek istiyordu. Rize'nin güçlü ailesinden Mehmet Ağa'yı Gönye mutasarrıflığına ve Faş muhafızlığına tayin ederek hem asi paşaya destek sağlanması engellenecek hem de Yusuf Ziya Paşa'ya yardımcı olması sağlanacaktı.

Hükümetin aldığı tedbirlere rağmen görevlendirilenler arasında da anlaşmazlık bulunuyordu. Yusuf Ziya Paşa, Çıldır Valisi ile Kars muhafızının derebeyi kökenli oldukları için güvenilir olmadıklarını söylüyordu⁸⁴.

D. MÜSÂDEMELER

1. Zile ve Çorum Müsâdemeleri

Tayyar Mahmud Paşa'ya bağlı kuvvetler Amasya'yı ele geçirdikten sonra gruplar halinde Tokat, Zile, Sivas ve Çorum taraflarına yöneldiler. Tokat'a giren asiler şehrin kontrolünü ele alıp, Haydaroğlu'nu voyvoda atadılar. Halk, gelişmeler karşısında tepkisiz kalmayı tercih ediyordu⁸⁵.

Tokat'ın zapt edilmesinin ardından Sivas eyaletinden de Çaparzâdeler için olumsuz haberler geliyordu. Koğanoğlu? Ali Ağa, Lütfullah, ve Sivashlı İnce Ağa liderliğindeki asiler Sivas'a girmişlerdi. Asiler, Mehmet Celaleddin Bey'in yerine

⁸¹ Rıza Karagöz, **Canikli Ali Paşa**, s.29-30.

⁸² BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4044 H, Esad Bey'in Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'ya Gönderdiği Kaime, 8 Rebiülahir 1220/ 6 Temmuz 1805.

⁸³ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 1982, Canikli Genç Ağa'nın Kaimesi, 29 Muharrem 1214/ 3 Temmuz 1799.

⁸⁴ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4078, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi 9 Cemaziyelahir 1220/ 4 Eylül 1805.

⁸⁵ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4051 A, Sadarete Arz Tezkeresi, 19 Rebiülevvel 1220/ 17 Haziran 1805.

bıraktığı mütesellimi şehirden kovdular⁸⁶. Burada askerlerden bir kısmını bırakıp Zile'ye doğru hareket ettiler.

Asiler başlarında Tayyar Mahmud Paşa'nın yeğeni Hasan Bey bulunduğu hâlde Zile'yi de kontrol altına alıp Yozgat'a saldıracaklardı. Süleyman Bey, elinde ferman olmadığı gerekçesiyle karşı saldırıya geçmemişti. Yusuf Ziya Paşa da henüz gelmemişti. Beklenmesi yönünde temayül olduğu halde gelişmeler buna fırsat vermemekteydi. Süleyman Bey, topraklarına düzenlenen saldırılar karşısında hazırda beklettiği askerlerini, oğlu Abdulfettah komutasında Zile'ye gönderdi. Aysu köyüne vardıklarında Hasan Bey'in öncü süvari birlikleri ile karşılaştılar. Talimli ve disiplinli olan Çaparzâde'nin kuvvetleri ilk çatışmadan galip çıkan taraf oldu⁸⁷. Bozguna uğrayıp kaçan asiler siperlere sığındılar. Ardından gerçekleşen asıl çatışmada da Hasan Bey'in kuvvetleri yenildi. Ele geçirilenlerden otuz ikisi idam edildi, yirmi kadarı da affedildi. Kuşatma altında tutularak, çevre ile ilişkileri kesilmeye çalışılan asilerden telkin ve tavsiye ile saf değiştirenler oldu. Kalanların yiyecek ve içecek sıkıntısına düşüp teslim olmaları beklenmekteydi⁸⁸. Ancak, bir gece vakti iki kola ayrılan Tayyar Mahmud Paşa'nın yandaşları Zileabâd ve Amasya yönüne doğru kaçtılar. Takip sonucunda altısı ölü⁸⁹, bin kadar sağ ele geçirildi⁹⁰. Hasan bey ise iki yüz atlı, üç bin piyade askeriyle Amasya'ya kaçtı⁹¹.

Tayyar Mahmud Paşa, bu çatışma sırasında Amasya'daydı. Yeğeninini mağlup olarak dönmesiyle kendisinin artık burada güvende olmadığını düşünerek, Canik yönüne hareket etti. Süleyman Bey ve oğulları artık, irâde buyrulduğundan rakibini yakalamak için harekete geçti. Önce Tokat'a uğrayıp Haydaroğlu'nu idam ettiler. Halk da padişahın fermanını duyunca onlara yardımcı oldu⁹². Mehmed

⁸⁶ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4049 A, Çaparzade Süleyman Bey'in Kaimesi, Rebiülevvel 1220/ Haziran- Temmuz 1805.

⁸⁷ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4049 A, Çaparzade Süleyman Bey'in Kaimesi, Rebiülevvel 1220/ Haziran- Temmuz 1805.

⁸⁸ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4061, Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, H.1220/M.1805

⁸⁹ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4083, Yusuf Ziya Paşa'nın Takriri, 17 Rebiülahir 1220/ 15 Temmuz 1805.

⁹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çapanoğulları", s.243.

⁹¹ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4044 G, Çaparzâde Süleyman Bey'in Kaimesi, 17 Rebiülahir 1220/ 15 Temmuz 1805.

⁹² BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4077, Erzurum ve Trabzon Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 23 Rebiülahir 1220/ 21 Temmuz 1805.

Celaleddin Bey, Tayyar Mahmud Paşa'nın adamı olduğu iddia edilen Kasımoğlu Esseyd Mehmed'i yakalayıp, idam etti⁹³.

Tokat'tan sonra Amasya'ya doğru yol alan Çaparzâdelere, hemen Çorum tarafına gitmeleri söylendi. Çünkü Tayyar Mahmud Paşa'nın adamlarından *Çıplak*, altı yüz kişi ile Çorum'da bulunmaktaydı. Hacıköy ahalisinden Karahacıoğlu ve Gevheroğlu'da üç yüz adamıyla ona katılmıştı. Üzerlerine asker sevk edilmeden önce padişahın fermanı bir haberciyle gönderildi. Ulu'lemre itaatın dinen zorunlu olduğunu söyleyen Çıplak, hareketinden vazgeçti⁹⁴. Diğerleri halktan buldukları destekle çatışmaya girdiler. Gevheroğlu ve yirmi altı adamı ele geçirildi. Karahacıoğlu ise firar etti⁹⁵.

Kendisine güvenip uyarıları dikkate almâyan Tayyar Mahmud Paşa, ilk mağlubiyetinden sonra padişahın affedilmesini istedi. Tayyar Mahmut Paşa, kaimesinde olaylarda kusuru bulunmadığını, Zile'deki çatışmanın Çaparzâdelere kaynaklandığını ifade etmekteydi. Affedilip, eski mansıpları iade edilir ve Sivas eyaleti ile Kastamonu sancağı da verilirse hizmette bulunacağını söylüyordu⁹⁶. Nasihât fermanının verilmediğini, Osman Ağa'nın uyarılarını dikkate aldığı halde Süleyman Bey'in, üzerine adamlarını gönderdiğini belirtmekteydi⁹⁷. Oysa diğer belgeden anlaşıldığı üzere hapsettiği Esad Efendi'yi serbest bırakmıştı. Hükümet de kısa sürede asilerin yakalanıp, Tayyar Mahmud Paşa'nın idam edileceği görüşündeydi. Üstelik affedilmenin yanısıra, Çaparzâdelere verilmiş olan Sivas eyaletini de istemekteydi. Nitekim girişimi olumsuz sonuçlandı.

Amasya'dan Canik'e doğru hareket eden asilerin kuşatılması için bölgedeki idarecilere haberler gönderildi. Halep Valisi Alaaddin Bey'in emrindeki Mirza Paşa ve Sağıroğlu'nun, Karahisar üzerinden Ordu'ya, Gümüşhane Emni Ahmed Ağa'nın Tirebolu'ya ve Kastamonu ile Boyabad Mütesseslimlerinin Bafra ve

⁹³ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, No: 4075, Sivas Valisi Celal Bey'in Kaimesi, 27 Rebiülevvel 1220/ 25 Haziran 1805; BOA, *Hatt-ı Hümayun*, No: 4075 A, Tokat Naibini İlamı, H. 1220/M. 1805.

⁹⁴ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, No: 4077, Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 23 Rebiülahir 1220/ 21 Temmuz 1805.

⁹⁵ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, No: 4046 C, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 11 Cemaziyevvel 1220/ 7 Ağustos 1805.

⁹⁶ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, No: 4044 E, Tayyar Mahmud Paşa'nın Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'ya Gönderdiği Kaime, 7 Rebiülahir 1220/ 15 Temmuz 1805.

⁹⁷ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, No: 4072 K, Tayyar Mahmud Paşa'nın Kaimesi, 5 Rebiülahir 1220/ 3 Temmuz 1805.

Samsun'a hareket etmeleri istendi⁹⁸. Trabzon, Keşap, Giresun ve Erzurum âyanları da uyarılarak, asiler kendi bölgelerine gelirlerse, onları yakalamaları istendi⁹⁹.

2. Birinci Cânîk Müsâdemesi

Merzifon'da buluşan Yusuf Ziya Paşa ve Süleyman Bey, alınacak tedbirleri istişâre ettiler. Tayyar Mahmud Paşa'nın yanında az miktarda adamı olduğunu ancak Samsun, Kavak, Bafra ve Çarşamba halkından destek bulup, yeniden güçlenmiş olabileceğini, bu nedenle casuslarının getireceği bilgilere göre yeni plân yapmak için birkaç gün beklemenin doğru olacağı düşünülmekteydi¹⁰⁰. Yusuf Ziya Paşa'ya göre Trabzon ve Canik halkı mücadelecî bir ruha sahip olup, Tayyar Mahmud Paşa'ya saygı duyuyorlardı. Direkt olarak üzerlerine gidilmesi hem malî hem de askerî açılardan sakıncalar doğurabilirdi. En az yirmi otuz bin askere ihtiyaç duyulmaktaydı. Çatışmaya girmeden evvel aman verilirse isyandan vazgeçenler olabilirdi¹⁰¹.

Merzifon'da alınan kararların uygulanması ilk meyvesini Kavak âyanı Selim'in ikna edilmesiyle verdi. Ardından yapılan ani baskınla Canik'teki asiler dağıtıldıysa da *desîse-i şîâr* olarak nitelenen Tayyar Mahmud Paşa yakalanamadı. Gümüşhane'ye doğru kaçıp, Trabzon âyanlarından aldığı yardımla buranın halkını isyana teşvik ediyordu. Yanında iki bin adamı vardı. Bu esnada Tirebolu'da Laçinoğlu ile mücadele yapan Ahmed Ağa da olayları haber alır almaz bir miktar adamını geride bırakıp, Gümüşhane'ye doğru yola çıktı. Yeterli cephane ve askerî olmadığından Kocaeli Mutasarrıfı Ahmet Bey'den bin süvari ve iki bin piyadeyle yardıma gitmesi istendi¹⁰².

Canik'te asilerin dağıtılmasına rağmen Yusuf Ziya Paşa, olayların son bulmayacağını düşünüyordu. Çünkü Hacı Ali Paşa hanedanının nüfuzunun, devam

⁹⁸ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4061, Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, H.1220/M.1805

⁹⁹ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4077, Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 23 Rebiülâhir 1220/ 21 Temmuz 1805.

¹⁰⁰ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4074, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, Cemaziyelevvel 1220/ Temmuz-Ağustos 1805.

¹⁰¹ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4046 H, Yusuf Ziya Paşa'nın Kethüda-yı Çakeri Ağa'ya Şukkası, 11 Cemaziyelevvel 1220/ 7 Ağustos 1805.

¹⁰² BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4078, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 9 Cemaziyelâhir 1220/ 4 Eylül 1805.

edeceği görüşündeydi. Bölgenin ahâlisi bu hanedana, *mezhep ve millete* itaat eder gibi bağlıydı. Hükümetin, *artık onlara bir köyün tımarı dahi verilmeyecek* sözü de inandırıcı bulunmamaktaydı¹⁰³. Zira, Caniklizâdelerin tekrar affedilip geri dönme ihtimalleri yüksekti.

Yusuf Ziya Paşa'nın asıl niyeti olaylar geliştikçe ortaya çıkıyordu. Canikliler ortadan kaldırıldığında bölgede hakimiyet kurmak istiyordu. Görevinde başarılı olabilmesi için Erzurum Valiliğinin yanısıra Karahisar ve Canik'in malikâne olarak kendisine verilmesini isteyince, hükümet aç gözlü olmaması cevabını verip, Paşa'nın isteğini reddetti¹⁰⁴. Canik muhassıllığına da İstanbul'dan Hacı İsmail Ağa tayin edildi. Sorumluluk alanı Kavak, Samsun, Çarşamba ve Ünye idi¹⁰⁵.

Tayyar Mahmud Paşa'nın ele geçirilememesinin arkasında yatan en önemli neden olarak bölgedeki nüfuzu gösterilmektedir. Üç yıl Gümüşhane Eminliği yapmış olan Cihânzâde Hüseyin Bey, Trabzon âyan ve derebeylerinin Tayyar Mahmud Paşa'ya desteğinden bahsederken, bu kişilerin mutlak suretle devletin tarafına geçmeleri gerektiğini söylüyordu. Rize âyanı Tuzcuzâde Memiş ile Tayyar Mahmud Paşa'nın kız alıp verme meselesinden dolayı aralarının açık olduğunu, eğer bu aile ikna edilirse en az iki bin adamını ve samimi olduğu derebeylerini yanına çekebilirdi.

Aynı şeyin Sinop için de geçerliliği vardı. Burada Öküzoğulları'nın Caniklilerle ihtilâflı olduğunu söylemekteydi. Eski gücünü kaybetmiş olmasına rağmen bu ailenin çok sayıda adamı bulunmaktaydı. İntikam almak için devlete yardım edebilirdi¹⁰⁶.

Hükümetin Cihânzâde Hüseyin Bey'den aldığı bilgilere göre, Tayyar Mahmud Paşa, aslında kavgacı biri değildi. Hileyi iyi bilir, gerekli tedbirleri alırdı.

¹⁰³ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4060, Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, Sûrh ve Hatt-ı Hümayun, 17 Cemaziyelevvel 1220/ 13 Ağustos 1805.

¹⁰⁴ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4060, Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, Sûrh ve Hatt-ı Hümayun, 17 Cemaziyelevvel 1220/ 13 Ağustos 1805.

¹⁰⁵ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4081, Çaparzâde Süleyman Bey'in Kaimesi, 7 Cemaziyelevvel 1220/ 3 Ağustos 1805.

¹⁰⁶ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4051 D, Sabık Gümüşhane Emni Cihânzâde Hüseyin Beyefendi'nin Takriri, 23 Rebiülevvel 1220/ 21 Haziran 1805.

Askerlerinin başında bulunan yeğeni Hasan Bey ile Kethüdası Lütfullah Ağa olayların asıl sebebiydi. Onların tahriklerine kapılan Paşa, bu işe kalkışmıştı¹⁰⁷.

Cihânzâde Hüseyin Bey'in ön görüşleriyle gelişmelerin örtüşmediği çok geçmeden anlaşıldı. Canik müsâdemesinden sonra Trabzon'a giden Tayyar Mahmud Paşa, ağalar ve âyanlar ile istişare ederek, plânlar yapmaktaydı. Kuğuzâde ve Dedezâde haricinde tüm önemli isimler kendisine destek vermekteydi. Tuzcuzâde, kendisinden talep edilmediği halde beş yüz talimli askerini Caniklilerin emrine gönderdi. Vakfikebir ve Akçaabat ağaları ile Server Ağa, Sakızzâde, Bahadıroğlu, Uzunoğlu, Hacı Hasanoglu, Hacı Fettahoğlu ve Emanetzâde askerleriyle birlikte muhalif iki ağanın üzerine gitme kararı aldılar. İsyana daha önce destek veren Hazinedarzâde ise, Yusuf Ziya Paşa tarafından kendilerine muhassıllık verileceği söylenerek ikna edilip ve saf değiştirdiler¹⁰⁸.

3. Karahisar, Giresun ve Ordu Müsâdemesi

Ünye'de bir grup adamıyla Canik'e baskın yapmak için bekleyen Hasan Bey ve Abdurrahman Ağa da Canik Muhassılı Hacı İsmail Ağa'nın ani saldırısıyla dağıtıldı. Bafra Müftüsü de İsmail Ağa'ya destek vermekteydi. Onun yardımlarıyla aralarında Kavak Âyanı Selim'in kardeşinin de bulunduğu pek çok asi yakalandı¹⁰⁹. Zorla taraftar oldukları anlaşılanlar ailelerinin durumları göz önüne alınıp serbest bırakıldılar¹¹⁰.

Trabzon'a sağ salim ulaşan Tayyar Mahmud Paşa, Cânîk ve Karahisar kazalarından topladığı adamlarının başına halasının oğlu Perşembeli Deli Ömer'i bırakmıştı. Adı geçen iki kazanın yöneticisi gibi hareket eden Ömer'in emrinde yaklaşık beş bin asi vardı. Yusuf Ziya Paşa, tarafından muhassıllık verileceği sözü ile ikna edilip, devletin tarafına geçen Hazinedarzâde Emin Ağa, bu asilerin üzerine

¹⁰⁷ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4051 D, Sabık Gümüşhane Emîni Cihânzâde Hüseyin Beyefendi'nin Takriri, 23 Rebiülevvel 1220/ 21 Haziran 1805.

¹⁰⁸ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4047, Tayyar Mahmud Paşa'nın Ele Geçmiş Kağıdı, 26 Cemaziyelevvel 1220/ 22 Ağustos 1805.

¹⁰⁹ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4046 H, Yusuf Ziya Paşa'nın Kethüda-yı Çakeri Ağa'ya Şukkası, 11 Cemaziyelevvel 1220/ 7 Ağustos 1805.

¹¹⁰ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4081, Çaparzade Süleyman Bey'in Kaimesi, 7 Cemaziyelevvel 1220/ 3 Ağustos 1805.

gönderildi. Kısa süren çatışma sonucunda Deli Ömer yakalanırken, bozguna uğrayan adamları kaçı. Başta asilerin lideri Ömer olmak üzere pişman olduklarını belirtenler affedildi¹¹¹. Bu sırada Çarşamba civarında oldukları haber alınan Hasan Bey ile Canik eski Muhassılı Ali Ağa da Hazinedârzâde Emin Ağa'nın kardeşi Süleyman tarafından dağıtıldılar.

4. Sinop, Alaçam ve Bafra Müsâdemeleri

Tayyar Mahmud Paşa, Rumeli'ye adamlarını gönderip Arnavut ve *hayta askeri* toplamaya çalışırken, Kastamonu tarafına giden bir adamı, Boyabad Mütessellimi Genç Mehmed Ağa tarafından yakalandı. Yusuf Ziya Paşa, Kastamonu ve Boyabad Mütessellimleri Bafra ve Alaçam'daki asilerin üzerine gitmelerini emrederken, aynı yazı Sinop'ta Öküzoğlu'na da gönderildi. Ancak Sinop Kalesi'nde altı yüz kadar asi bulunduğundan öncelikle bunların bertaraf edilmesine çalışılacaktı. Yeterli asker olmadığından Kastamonu ve Boyabad'dan Bafra ve Alaçam'a giden kuvvetlerin ilk önce Sinop'a yardım etmesi istendi¹¹². Öküzoğlu'na eğer başarı gösterirse mütesellimlik verileceği söylendi. Padişahın fermanın okunmasının ardından bazı asiler teslim oldular. Kalanlar ise kuşatma altında tutuldular. On beşinci gün sonundayiyecek sıkıntısının görülmesiyle birlikte kayıkla kaçmaya çalışan asilerden, donanma-yı hümayunun yardımıyla, yüz üç kişi yakalandı¹¹³. Fırar edenlerin Bafra ve Alaçam'a gittikleri tespit edildi¹¹⁴.

Bafra ve Alaçam arasında mevzilenen yaklaşık iki bin beş yüz asinin başında Zincir Çavuşu Hacı Ahmed, Bediroğlu, Giresun Dizdârı Ömer, Hayta Binbaşısı Mustafa ve Tanka Bölükbaşı bulunuyordu. Bu asiler Kızılırmak Köprüsü'nün yıkılmasını fırsat bilerek, siperler hazırlamışlardı¹¹⁵. Mütesellimler Altıkulaçoğlu ve Genç Mehmed Ağa,

¹¹¹ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4047, Tayyar Mahmud Paşa'nın Ele geçmiş Kağıdı, 26 Cemaziyelevvel 1220/ 22 Ağustos 1805.

¹¹² BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4083, Yusuf Ziya Paşa'nın Tavriri, 17 Rebiülahir 1220/ 15 Temmuz 1805.

¹¹³ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4046 D, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 11 Cemaziyelevvel 1220/ 7 Ağustos 1805.

¹¹⁴ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4046 F, Kastamonu Mütesseliminden Yusuf Ziya Paşa'ya Gelen Kaime, H.1220/ M.1805.

¹¹⁵ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4046 D, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 11 Cemaziyelevvel 1220/ 7 Ağustos 1805.

köprüyü yaparak asilerle çatışmaya girdiler. Bozguna uğratılan asiler Bafra yönüne kaçıp, burada Danabaş liderliğinde yeniden toplandıysa da ikinci defa yenildiler¹¹⁶.

Çatışmaların kısa sürmesinin nedeni Tayyar Mahmud Paşa'nın taraftarlarının ikna edilerek devletin tarafına çekilmesi idi. Affedilen Kavak Âyanı Selim'in yardımıyla Bafra, Samsun, Çarşamba ve civardaki diğer âyanlar pişmanlıklarını belirtip, af dilemişlerdi¹¹⁷.

5. Giresun ve Cânîk İkinci Müsâdemeleri

Yapılan çatışmalar sonucunda yenilgiye uğratılan asilerden affedilenler tekrar toplanıp isyana devam ediyorlardı. 1806 yılının Nisan ayına gelinceye kadar küçük çaplı olaylar meydana geldiği halde bunlar kolayca bastırılmıştı. Tayyar Mahmud Paşa halen bölgede olduğu halde yakalanamamış, adamları ise halkı kışkırtıp yanlarına çekmeye devam ediyorlardı¹¹⁸. Giresun Dizdârı Ali, Ordu kazasından sağladığı destekle Keşap'ta üzerlerine gelen güçleri mağlup etmeyi başardı. Mirimirandan Çerkez Paşa'nın silahdârı Ali Paşa, beklenmeyen bu olaydan sonra Keşap'tan Giresun'a kadar tüm bölgeyi asilerden temizlemekle görevlendirildi. Ordu, Tekman ve Eynesil'de asayiş sağlandığı halde Cânîk'te karışıklık ortaya çıkmıştı¹¹⁹.

Cânîk'te muhassılığa Kapıcıbaşı Hacı Mustafa Ağa getirildiği sırada Yusuf Ziya Paşa, yine malikâne olarak Karahisar, Cânîk ve Tirebolu'yu istiyordu. Çaparzâde Süleyman Bey de, ondan şikayetçi olup Paşa'nın topraklarına müdahale ettiğini söylemekte ve asayişin sağlanması için buraların kendisine verilmesinin en doğrusu olacağı görüşündeydi. Ancak hükümet Orta Anadolu'ya hakim olan bu

¹¹⁶ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4046 B, Kastamonu Mütessellimi Yusuf Ağa'nın Kaimesi, H.1220/M.1805.

¹¹⁷ BOA, Hatt-ı Hümayûn, No: 4046 D, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 11 Cemaziyelevvel 1220/ 7 Ağustos 1805.

¹¹⁸ Kıyafet değiştirerek halk arasında dolaşan Tayyar Mahmud Paşa'nın adamları, paşalarının affedildiği söylentisinin yayılmasını sağlıyorlardı. Aynı olay hem Cânîk'te hem de Trabzon'da yaşanmaktaydı. Bkz: BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4052, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 5 Safer 1221/ 24 Nisan 1806.

¹¹⁹ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4059, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 15 Muharrem 1221/ 4 Nisan 1806.

hanedanın nüfuzunu Karadeniz'e doğru genişletmesini istemediğinden bu talebi reddetti¹²⁰.

İsyanın bastırılıp, asilerin cezalandırılması ile görevlendirilen kişilerin arasındaki sürtüşme Tayyar Mahmud Paşa ve adamlarının işine geliyordu. Bunlar kolayca hareket alanı ve imkânı buluyorlardı. Nisan ayında çevre kaza ve köylerden toplanan on beş bin kişi Cânîk'te toplanmıştı. Üzerlerine gelen Gümüşhane Emîni Ahmet Ağa tarafından beş buçuk saat süren çatışma sonucu dağıtılabilen asiler Aybastı tarafına kaçtılar¹²¹. Cânîk merkezinde sağlanan asayişin ardından *Karahisar Cânîk'i* ve *Göl Cânîk'de*¹²² de durum kontrol altına alındı.

6. Erzurum Müsâdemesi

Bir yıldır devam eden isyana karşılık asiler, üzerlerine gelen askerlerin bölge halkı üzerinde etkili olamamalarından dolayı kolayca taraftar toplayabiliyorlardı. Yaklaşık yarım asırlık Cânîkîlerin hakimiyet sürdürmüş olmaları da destek bulmalarını kolaylaştıran bir diğer faktördü. Üstelik daha önce isyan etmiş olmalarına rağmen her defasında affedilmeleri ve tuğlarının iade edilmiş olması yine aynı sonucun yaşanacağı konusunda halkta devlete karşı güvensizlik duygusunun oluşmasına sebep olmuştu.

Tayyar Mahmud Paşa'nın valilik yapmış olduğu Erzurum'da da halkın bir kısmının asileri desteklemeleriyle 1806 yılının Mayıs ayında isyan çıktı. Elebaşları Tokatlı Genç Ağa, Koyunoğlu Mustafa, Horasanlı Hasan ve Topçular çavuşuydu¹²³. Nizâm-ı Cedid askerlerinin dinden çıkmış olduklarını ve dinen katledilmelerinin gerektiğini söylüyorlardı. İsyanlılar, kaymakamı, kadıyı, müftüyü ve bazı ağaları şehirden kovup, idareyi ele geçirdiler. Bunların üzerine Mirimirândan Ahmed Paşa ve Kethüda Hacı Osman gönderildi. Kısa süren çatışma sonucunda Erzurum

¹²⁰ Özcan Mert, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları, s. 60.

¹²¹ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4057, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 21 Muharem 1221/ 10 Nisan 1806

¹²² Göl Cânîk'in neresi olduğu konusu ihtilâfıdır. Gölköy olduğunu söyleyen Lowry'ye karşılık, Mehmed Öz, Çarşamba ve Terme olduğunu ifade etmektedir. Bkz: Heath W. Lowry, Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583, İstanbul 1998, s.21; Mehmed Öz, XV- XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, Ankara 1999, s.22, 32.

¹²³ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4072 H, Sadarete Arz Tezkeresi, 15 S 1221/15 Mayıs 1806.

Kalesi'ne sığınmak zorunda kalan asilerden bazıları pişman olduklarını belirtip, silahlarını bırakınca affedildiler. Kale içinde kalanlar ise çok miktarda cephane, top ve mermiyi ele geçirdiler. İlk çatışmanın neticesinde kaçıp iç kaleye sığındılar. Burası kolay savunulan yer olduğundan hemen üzerlerine gidilmeyip teslim olmaları beklendi. Tokatlı Genç Ağa haricindeki liderler yakalanıp idam edildiler. Tokatlı Genç Ağa ise Erzurum'un iç kesimlerine doğru firar etti. Ancak çok geçmeden yakalanıp idam edildi¹²⁴. Kalenin savunulmasında gerekli özeni göstermeyen dizdârın da asilere yardım ettiği tespit edildiğinden idamına karar verildi.

Tayyar Mahmud Paşa'nın, olayların başlangıcında Erzurum'da bulunduğu halde askerlerin geldiğini görünce Trabzon'a¹²⁵, oradan da deniz yoluyla Kırım'a firar ettiği sanılmaktaydı¹²⁶. Kendisine yardım eden Şeyhoğlu, Ünye Âyanı Genç Mustafa Ağa ve Milas Âyanı Salih'in yardımlarıyla idam edildi¹²⁷.

Tayyar Mahmud Paşa'nın firarı üzerine Yusuf Ziya Paşa, yaptığı masrafları karşılama telaşına düşmüştü. Göreve başlarken yüz bin kuruş ödenek verildiği halde, yüz bin kuruş daha istemekteydi¹²⁸. Hükümet ise elli bin kuruş vermeyi uygun bulmuştu¹²⁹. Paşa'nın itirazı gecikmedi. Yaptığı harcamaları ayrıntılı olarak sadarete rapor etti. Kuğuzâde ve Dedezâde'ye yedi bin beş yüz kuruş, Kürtün Voyvodasına on bin beş yüz kuruş, Gümüşhane eminine iki defa üçer bin kuruş ile ayrıca on beş bin kuruş, ulufe, bahşiş, yiyecek ve cephane içinse on beş bin beş yüz kuruş harcamıştı. Tüm yaptığı işlere rağmen hükümetin kendisine malikâne olarak Cânıklilerin topraklarını vermemesi de Paşa'yı itibarının zedelendiği görüşüne sevketti¹³⁰.

Hükümet bir yandan asilerin yakalanması için çalışırken bir yandan da mal varlıklarını ortaya çıkarıp, el koyuyordu. Ekim 1805'te Çarşamba'da Tayyar Mahmud Paşa'ya ait eşyaların bulunduğu bir gemi ele geçirilmişti¹³¹. Giresun iskelesinde de 1378 kantar şap bulundu. Bunların bir kantarı seksen kuruşa satılarak,

¹²⁴ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4072 L, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 15 S 1221/15 Mayıs 1806.

¹²⁵ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4071, Sadarete Arz Tezkeresi, H. 1221/M. 1806.

¹²⁶ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4076, Sadarete Arz Tezkeresi, H. 1221/M. 1806.

¹²⁷ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 7937, Sadarete Arz Tezkeresi, H. 1221/M. 1806.

¹²⁸ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4890, Sadarete Arz Tezkeresi, H.1221/M.1806.

¹²⁹ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4072 D, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 15 S 1221/ 15 Mayıs 1806.

¹³⁰ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4072 F, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 17 S 1221/17 Mayıs 1806.

¹³¹ BOA, **Cevdet Dahiliye**, No: 17259, Yusuf Ziya Paşa'nın Tahriratının Hülasası, 11 Recep 1220/ 5 Ekim 1805.

110240 kuruş elde edildi. Ordu kazasında seksen kantar şap halen satılmak için bekletilmekteydi. Hasan Bey ve Kethüda Lütfullah'a ait birkaç adet çiftlik Şirinzâde Esad Bey tarafından tespit edildi. Değerli eşyalar satılıp, gelirleri hazineye aktarıldı¹³².

Trabzon gümrüğünden elde edilen gelire el konulmak istenmesi üzerine Kalcızâde ile hükümet arasında problem çıktı. 1805 senesinde gümrük mukataası Tayyar Mahmud Paşa'nın uhdesindeydi. Kalcızâde Memiş Ağa, yıllık otuz bir bin beş yüz kuruşa iltizamı almıştı. Gelir olarak otuz iki bin kuruş tespit edilince ,buna el konulmak istenmiş ancak Memiş Ağa müsaade etmemiştir¹³³.

Hükümet ve Yusuf Ziya Paşa arasında yazışma konusu olan sorunlardan biri de Trabzon'a kimin vali olarak tayin edileceği idi. Caniklizâdelerin otoritesi ve ileri gelenlerle ilişkileri dolayısıyla atama yapılırken hanedan üyesi veya hanedana yakın ilişkisi olan bir kişi tercih edilmekteydi. 1790 yılında Trabzon valiliği görevine getirilen Sarı Abdullah Paşa, Hacı Ali Paşa'nın kethüdasıydı¹³⁴. Devletin anlaşamamasına rağmen onlarsız da yapamadığı dönemlerin kapandığını kanıtlamak istercesine, aile ile ilişkisi olmayan, yerel halkla birlik olup, güç odağı oluşturamayacak birisini atamayı düşünmekteydi. Belgelerde Yusuf Ziya Paşa'dan *Erzurum ve Trabzon Valisi* olarak bahsedilmesi onun, 1805 yılının ikinci yarısında bu göreve getirilip 1806 yılının ortalarına kadar sürdürdüğünü göstermektedir¹³⁵. Ancak asilerin yakalanması işiyle uğraşmasından dolayı yerine kaymakam bırakmıştı. İsyanın bastırılmaması ve Trabzon ağalarının Tayyar Mahmud Paşa'yı açıkça desteklemeleri yeni valinin tayinini zorunlu kılmaktaydı. Akla gelen en güçlü kişi Şebinkarahisar sancağında görevli olan Hurşid Paşa'ydı. O, asilerden Süleyman'ın yakalanması için İzmir'e gittiğinden diğerleri arasından birisinde karar kılmak gerekiyordu. Bunlar, Halep Valisi Alaattin Paşa, Dıyarbekir Valisi İbrahim

¹³² BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4072, Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın Tahriratının Hülâsası, 17 Şaban 1220/ 9 Aralık 1805.

¹³³ Aynı belge; Trabzon Limanı ve gümrüğü hakkında bkz: Necmettin Aygün, "Trabzon Gümrüğü (1750-1800)", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri 6-8 Kasım 1998*, Trabzon 1999, s. 311-325; İdris Bostan, "Karadeniz'in Dış Ticarete kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı", Aynı eser, s.303-309; İbrahim Yılmazçelik, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal Durumu", Aynı eser, s.253-266; İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler", Aynı eser, s.327-350.

¹³⁴ Ömer Akbulut, *Trabzon*, s.154.

¹³⁵ BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 4077, Erzurum ve Trabzon Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın Kamesi, 23 Rebiülahir 1220/ 21 Temmuz 1805.

Paşa, Maraş Valisi İbrahim Paşazâde Mehmed Paşa, Van Valisi Fevzi Paşa ve Çıldır Valisi Selim Paşa'lardı¹³⁶. Tayyar Mahmud Paşa, Kırım tarafına firar edince adı daha önce atanma ihtimali olanlar arasında geçmeyen Hacı Salih Paşa, Trabzon Valiliğine tayin edildi¹³⁷.

¹³⁶ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No: 4914, Sadarete Arz Tezkeresi, H. 1220/M. 1805-1806.

¹³⁷ Şakir Şevket, **Trabzon Tarihi**, s.181-182.

III. BÖLÜM

TAYYAR MAHMUD PAŞA'NIN FİRARINDAN İDAMINA GİDEN SÜREÇ

A. SOHUM ve KIRIM'A FİRARI

1. Sohum'a Firarı

Erzurum isyanından sonra Trabzon kalesinde sıkıştırılan Tayyar Mahmud Paşa, bir Rus tüccar gemisiyle Karadeniz'e açıldı. İlk anda akla Of, Rize, Batum veya Faş'a gittiği ihtimali gelmişti. Kısa süre sonra Sohum'a firar ettiği anlaşıldı¹. Eşyaları da Sohum Muhafızı Keleş Ahmed Bey tarafından ayarlanan başka bir gemi ile Abaza veya Kabartay kabilelerinin yaşadığı bölgeye götürülmekteydi. Temin edilen birkaç filika ile geminin yakalanıp, eşyalara el konulması için denize açılındıysa da olumlu sonuç alınmadı².

Tayyar Mahmud Paşa'nın Sohum'u tercih etmesi geminin ayarlanmasından da anlaşılacağı üzere plânlıydı. Caniklizâdelerin bölge ile geçmişten gelen bir takım ilişkileri vardı. Yıllarca hüküm sürdükleri Trabzon'dan toplanan avarız ve nüzul vergileriyle Sohum'un askerî ihtiyaçları³, gümrük gelirleriyle de Sohum kalesindeki caminin giderleri düzenli olarak karşılanmaktaydı⁴. Faş, Batum ve Sohum kalelerinin güçlendirilmesi için yamak yazma işinin bölgeye hakimiyetinden dolayı Hacı Ali Paşa'ya verilmiş olması Caniklizâdelerin nüfuzunu ve halkla irtibatını göstermektedir⁵.

Sohum'da, Tayyar Mahmud Paşa, ilk olarak Bağdat Valisi Ali Paşa⁶ ile Çıldır Valisi Selim Paşa'ya elçiler göndererek affedilmesi için yardımcı olmalarını

¹ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, 4045 İ, Bafra Kal'ası İmam ve Hatibi Ali'nin Tahrirâtı, H.1221/M.1806.

² BOA, *Hatt-ı Hümayun*, 4072 B, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 15 Safer 1221/15 Mayıs 1806.

³ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyıl'da Trabzon'un Genel Durumu", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 13-17 Ekim 1986*, Samsun 1988, s. 140.

⁴ Necmettin Aygün, "Trabzon Gümrüğü (1750-1800)", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri 6-8 Kasım 1998*, Trabzon 1999, s.313-316

⁵ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, s. 89-90.

⁶ Mahmud Goloğlu, *Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar*, Yay. Haz: Veysel Usta, Trabzon 2000, s.96.

istedi. Selim Paşa, kendisine kararın padişaha ait olduğunu söylediye⁷ de affedilmesine taraftar olduğunu sadarete bildirdi⁸. Tayyar Mahmud Paşa, Bağdad Valisi Ali Paşa'ya gönderilen mektupta , ülkeyi terk etmesinin sebebi olarak Çaparzâde Süleyman Bey'i göstererek, padişahın şefaatinin dilediğini ve verilen tüm emirlere uyacağını belirtiyordu. İlk anda Bağdad'a gelmek niyetinde olduğu halde bunun zor olacağını düşünüp Sohum'a kaçmayı uygun gördüğünü ifade etmekteydi⁹. Ayrıca mektubunda affedilmesi halinde hemen iki bin kese akçe göndereceğinden bahsetmişse de elçi sözlü olarak farklı beyanlarda bulunmaktaydı. İlaveten üç bin kese akçenin yanında vezirlik rütbesi ile mülklerine karşılık beş bin kese akçe, malikânesi için iki bin kese akçe ve Anapa veya Faş'ın tevcihi halinde de beş yüz kese akçe hazineye gönderilecekti. Ancak padişah ve kaymakamı, Tayyar Mahmud Paşa'nın cezalandırılması yönünde karar verdiler¹⁰.

Tayyar Mahmud Paşa'nın Sohum'a firarı isyan alanını genişlettiği gibi, hükümetle Keleş Ahmed Bey arasında tartışmalara da yol açtı. Asi bir paşayı korumak, Allah'a, peygambere ve padişaha ihanet olarak gören Yusuf Ziya Paşa, ulemanın ittifakla idamı için fetva verdiğini, firarının acilen öldürülmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Aksi halde Trabzon, Cânîk, Karahisar ve Erzurum'dan toplanan askerler ile Sohum *yerle yeksan* edilecekti¹¹.

Hükümetin korkusu, asilerin yeniden örgütlenip Sohum'dan kolayca Trabzon'a geçebilecekleri ve şimdilik biraz olsun sağlanmış olan asayişin tekrar bozulması ihtimaliydi. Buna karşılık çeşitli tedbirler alınmaya çalışılıyordu. Asilerin idam edilmesi yönündeki emirlere uyulmamasından dolayı Beşiktaş'ta bulunan, donanamaya bağlı üç adet kalyon gemisinin Sohum'a gönderilmesi bunlardan biriydi¹². Diğerleri de Trabzon, Cânîk, Karahisar, Erzurum ve Rize'den asker toplama

⁷ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4067, Çıldır Valisi Selim Paşa'nın Kaimesi, 21 Rebiulevvel 1221/ 8 Haziran 1806.

⁸ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4052 C, Çıldır Valisi Selim Paşa'nın Havî Şukkası, 21 Rebiulevvel 1221/ 8 Haziran 1806; BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4052 A, Çıldır Valisi Selim Paşa'nın Mektubu, H.1221/M. 1806

⁹ Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, c.8, s. 30.

¹⁰ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4082, Bağdat Valisinin Kaimesi, 24 Rebiulevvel 1221/ 11 Haziran 1806.

¹¹ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 5185 D, Yusuf Ziya Paşa'nın keleş Bey'e Gönderdiği Kaime, H. 1221/M.1806; BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4070 B, Yusuf Ziya Paşa'nın Kaimesi, 23 Cemaziyelevvel 1221/ 8 Ağustos 1806.

¹² BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4045 G, Donanama-yı Hümayun Başbuğu Halil Kapudan ve Yükrük Alemdârî Abdurrahman Ağa'nın Kaimesi, 17 Cemaziyelevvel 1221/ 2 Ağustos 1806.

plânydı¹³. Asıl amaç Keleş Ahmed Bey'i ve bölgede yaşayan Çerkez, Abaza ve Kabartay kabilelerini korkutup, asilerin teslim edilmelerini veya idam edilmelerini sağlamaktı.

İstanbul'daki alınan kararlar casusları aracılığıyla Tayyar Mahmud Paşa'ya bildirilmekteydi. Gelişmeler üzerine Keleş Ahmed Bey, sadarete gönderdiği yazısında asiler için idam yerine *kalebendlik* cezasına çarptırılmaları istiyordu. Ona göre firarı Paşa'nın mührünü taklit edip, etrafa yazılar gönderen Çaparzâde Süleyman Bey suçlu olduğu halde Tayyar Mahmud Paşa suçlanmış ve kaçmak zorunda kalmıştı¹⁴. XVIII. yüzyılda sıkça başvurulan bu ceza, eşkıyalık, reayayı tahrik gibi suçlara karşılık verilmekteydi¹⁵.

Keleş Ahmed Bey'in girişimi de hükümetten olumsuz yanıt aldı. Hazırlanan kalyonlar da Halil Kapudanın başbuğluğunda yola çıkmıştı. Yükrük Alemdârı Abdurrahman Ağa da Sohüm'a gidenler arasındaydı. Gemiler, ihtiyaçlarını karşılamak için, Trabzon'da, Polathane limanına demirlediklerinde ağalardan yardım talep ettiler. Tayyar Mahmud Paşa'ya destek veren Kalcızâde'nin çıkardığı sorunlardan dolayı vakit kaybettiler. Hükümeti, olaylar hakkında bilgilendirip, gerekli yerlere emirler gönderilmesinin ardından başta peksimet olmak üzere istekleri karşılandı¹⁶.

Üç adet kalyonun ihtiyaçları Trabzon'da karşılanırken, Kalcızâde bir kayığa 400 kile buğday koyarak Rize Âyanı Tuzcuzâde'ye gönderdi. O da bir mektup ekleyerek aynı kayıkla Sohüm'a gönderdi¹⁷. Daha sonra yakalanan haberci her şeyi itiraf ederek, mektubu bizzat Tayyar Mahmud Paşa'ya verdiğini söylemekteydi¹⁸. Anlaşılacağı üzere Trabzon'daki sorunlar vakit kazanmak için plânlı olarak çıkarılmıştı.

¹³ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 5185 F, Yusuf Ziya Paşa'nın Kamesi, 11 Cemaziyelevvel 1221/ 27 Temmuz 1806.

¹⁴ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4056, Sohüm Muhafızı Keleş Bey'in Kamesi, H.1221/M. 1806; BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4068, Sadarete Arz Tezkeresi, H.1221/M. 1806.

¹⁵ Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", **Osmanlı Araştırmaları**, IV, İstanbul 1984, s.80-82.

¹⁶ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4070 C, Abdurrahman Ağa ve Halil Kapudandan Sadarete Arz Tezkeresi, 1 Cemaziyelevvel 1221/ 17 Temmuz 1806; BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4045 G, Donanama-yı Hümayun Başbuğu Halil Kapudan ve Yükrük Alemdârı Abdurrahman Ağa'nın Kamesi, 17 Cemaziyelevvel 1221/ 2 Ağustos 1806.

¹⁷ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4045 A, Sadarete Arz Tezkeresi, H.1221/M.1806.

¹⁸ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4070 F, Sadarete Arz Tezkeresi, H.1221/M.1806.

Durumun giderek tehlikeli olması üzerine Tayyar Mahmud Paşa, Çıldır Valisi Selim Paşa'ya bir elçi göndererek hükümeti tehdit etmekteydi. Bölgede yaşayan Abazaların geleneklerinden ötürü ölümü göze alıp, kendisini teslim etmeme kararında olduklarını söylemekteydi. Yapılan baskılar artarsa Rusların hakimiyetine dahi girebileceklerini ve Keleş Bey'in baskılara dayanamayıp, karşı tavır alması halinde öldürüleceğini belirtiyordu. İsyanın Trabzon ve Çıldır'a kadar yayılabileceğini, donanmanın geri çekilmesini istiyordu. Aksi halde cephaneyi ateşe vererek, adamlarıyla birlikte dağa çıkma kararında olduklarını, *ferman padişahın, dağlar bizimdir* sözünü slogan edinip, ellerinden gelen mücadeleyi vereceklerini ifade etmekteydi¹⁹.

Trabzon'da ihtiyaçları karşılanan donanma, 5 Ağustos günü Batum'a, 12 Ağustos'ta da Sohum Kalesi açıklarına ulaşmıştı. Çıldır Valisi Selim Paşa, Tayyar Mahmud Paşa'nın *baş köşe* tutulduğunu ifade ettiğinden²⁰, padişahın fermanı Kalyoncu Çavuşu Mehmed ile Keleş Ahmed Bey'e gönderildi. Ancak alınan cevap Tayyar Mahmud Paşa'nın, Rize'den gelen mektuptan sonra güvende olmadığını hissedip cemaziyelevvelin başlarında (temmuz ortaları) küçük bir Rus teknesiyle Kırım'a kaçtığı oldu²¹. Keleş Ahmed Bey, olaydan sonra sadarete bir yazı gönderip, asilerin Sohum'dan kaçtıklarını bildirip, onlara kandiği için padişahın emrini dinlemediğini söylemişse de²², Faş mütesellimi Tuzcuzâde Mehmed Ağa, Tayyar Mahmud Paşa'nın Soğuksu mevkiinde bulunduğunu belirtmesi üzerine Kırım'a firarın gerçek olmadığı düşüncesi ortaya atıldı²³. Selim Paşa da asilerin Rusya'ya kaçmaya cesaret edemeyeceklerini, muhtemelen Abaza kabilesi içinde saklandıkları görüşündeydi²⁴.

Tayyar Mahmud Paşa'nın nerede olduğu konusunda söylentiler üzerine Halil Kaptan ve Abdurrahman Ağa, konuya netlik kazandırmak için Keleş Ahmed

¹⁹ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, 4052 B, Tayyar Paşa'dan Çıldır Valisine Şukka, H.1221/M. 1806.

²⁰ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, 4045 C, Yükrük Alemdârı Abdurrahman Ağa'nın Kaimesi, 18 Cemaziyelevvel 1221/ 3 Ağustos 1806.

²¹ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, 4045 D, Sadarete Arz Tezkeresi, 23 Cemaziyelevvel 1221/ 8 Ağustos 1806.

²² BOA, *Hatt-ı Hümayun*, 4045 K, Keleş Ahmed Bey'den Sadarete Arzuhal, 3 Cemaziyelevvel 1221/ 19 Ağustos 1806.

²³ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, 4045 J, Faş Mütesellimi Mehmed Ağa'nın Tahrîrâtı, 17 Cemaziyelevvel 1221/ 2 Ağustos 1806.

²⁴ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, 4045, Çıldır Valisi Selim Paşa'nın Tahrîrâtının Hülasası, 15 Cemaziyelahir 1221/ 31 Ağustos 1806.

Bey'in elçi olarak gönderdiği Buharalı Hüseyin'in ağzını yoklamaktaydı. Rize'den kayıkla mektup geldiğini ve Tayyar Mahmud Paşa ile yedi adamının firar ettiğinin söylenmesi üzerine gelişmelerden artık emin oldular²⁵. Kırım'a gitmeyen kethüdarları Lütfullah ve Abdurrahman Ağalar, Çarşambalı Süleyman Efendi, Koğanoğlu, Delilbaşı ile Danabaşı'nın Abaza ve Çerkez kabileleri içinde saklandıkları öğrenildi²⁶. Keleş Ahmed Bey'in oğlu Sefer Ali Bey, bunlara yardımcı olmaktaydı²⁷. Faş Muhafızı Mehmed Ağa tarafından sağlanan iki tercüman aracılığıyla bölgede saklananların iadesi istenildiyse de olumsuz yanıt alınmasından dolayı kalyonların yapacak bir şeyleri olmadığına karar verilerek İstanbul'a doğru hareket edildi²⁸.

2. Kırım'a Firarı

Donanmanın Sohum'a gelmek üzere olduğunu haber alan Tayyar Mahmud Paşa, yanına aldığı yedi adamı ve haremiyle Kırım'a kaçmak zorunda kaldı. Daha önce Ruslarla irtibatı olduğu bilinen paşanın kendisini güvende hissedeceği yer olarak bu toprakları seçmesi mantıklı gözükmekteydi²⁹. Ancak Reisülküttâp, Rusya'nın İstanbul'da bulunan elçisi ile görüşerek asilerin iltica etmeleri durumunu konuşarak, iadeleri için olumlu yanıt aldı³⁰. Buna rağmen Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki sürtüşmeden dolayı iade edilmediler.

Tayyar Mahmud Paşa'nın yeğeni Hasan Bey ile Cânîk eski Muhassılı Ali Ağa da Rusya'ya iltica edenler arasındaydı. Ancak bunlara karşı Tayyar Mahmud Paşa'ya gösterilen iltifat gösterilmedi. İade talebinin St. Petersburg'a bildirilmesinin ardından takibe alınan iki asinin Ağustos ayında Kırım'a geldikleri ve tekrar Anadolu'ya geçip, adam toplamak niyetinde oldukları tespit edildi. Çeşitli bahanelerle girişimleri Rus yetkililerce engellenmeye çalışıldıysa da Boğdan Voyvodasının yardım etmesi sonucu Bender Muhafızı Hasan Paşa tarafından

²⁵ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4070 F, Sadarete Arz Tezkeresi, H.1221/M.1806.

²⁶ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4070, Yusuf Ziya Paşa'nın Tahriratının Hülasası, H. 7 Şaban 1221/M. 18 Kasım 1806.

²⁷ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4045 A, Sadrete Arz Tezkeresi, H.1221/M.1806.

²⁸ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4070 F, Sadarete Arz Tezkeresi, H.1221/M.1806.

²⁹ Tayyar Mahmud Paşa'nın Ruslarla ilişkisi için bkz: Rıza Karagöz, **Cânîkli Ali Paşa**, s.171; Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, s.365.

³⁰ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4054, Sadarete Arz Tezkeresi, H.1221/M.1806; BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4085, Sadarete Arz Tezkeresi, H.1221/M.1806.

yakalandılar³¹. Hasan Paşa, yazdığı şefaâtnâme ile Ali Ağa'yı İstanbul'a gönderdiği halde Hasan Bey'i yanında alıkoydu. Ancak hükümet, Ali Ağa'yı sorguya çekip, Bostancıbaşı hapisanesine kapattı ve Hasan Bey'in de idam edilmesi için haber gönderdi. Emre uyan Hasan Paşa, Hasan Bey'i idam edip, ailesini ise bir miktar yol parası vererek serbest bıraktı³².

Ekonomik sıkıntıda olan devletin, sorgulama esnasında Ali Ağa'dan cevap aradığı temel konu Câniklizâdeler'in mal varlığıydı. Sonuçta, Tayyar Mahmud Paşa'nın firar etmeden önce tüm değerli eşyalarını topladığı, Ali Ağa'da sadece altı yüz altın bulunduğu ve Hasan Bey'de ise yedi bin kuruşluk altın olduğu halde, kırk yedi kesesini gemi tayfasına dağıttığı öğrenildi³³.

Tayyar Mahmud Paşa, Kırım'a kaçtığıında Rumeli'de ki dağlı eşkiyasının faaliyetleri devam etmekteydi. Kadı Abdurrahman Paşa önemli başarılar elde ettiği halde, Anadolu'dan gerekli yardımı alamayınca istenilen sonuca ulaşamadı. Nihayetinde Edirne'den geri dönülmesi, hutbede padişahın adının anılmaması, reformlarının sonunun başlangıcı olduğu gibi III. Selim'in de sonunu getirdi³⁴.

1807 yılında III. Selim'in tahtan indirilip, yerine IV. Mustafa'nın geçmesiyle Câniklizadeler için yeni bir sayfa açıldı. Padişahın, *Nizâm-ı Cedid askeri Der- saadetten külliyyen kaldırıldı... haklarında lânet olunduğu*, gibi ifâdelerin yer aldığı hatt-ı hümayunu, muhaliflerin mücadelelerinde başarı sağladıklarını göstermekteydi³⁵.

Yeni dönemin başlangıcıyla affedilen Tayyar Mahmud Paşa ve yandaşları tek tek dönmeye başladılar. Bunlardan birisi olan Kethüda Emin Ağa, bir Rus gemisiyle Trabzon'a geldi. Vali Hacı Salih Paşa ve ileri gelenler Güzelhisar önünde karşıladıkları kethüdanın, affedilip geri döndükleri sözüne inanamayarak, Kalcızâde

³¹ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4117, Bender Muhafızı Hasan Paşa'nın Kamesi, 11 Rebiülevvel 1220/ 9 Haziran 1805, BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4070 K, Abdurrahman Ağa ve Halil Kapudan'ın Kamesi, 3 Cemaziyelahir 1221/ 18 Ağustos 1806.

³² BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4117, Bender Muhafızı Hasan Paşa'nın Kamesi, 13 Rebiülevvel 1220/ 11 Haziran 1805.

³³ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, 4065 A, Sadarete Arz Tezkeresi, H. 1220/M.1805-1806.

³⁴ II. Edirne vakası adı verilen olaylar hakkında bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa", **Belleten**, S 138, Ankara 1971, s.301.

³⁵ Çetin Yetkin, **Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri**, İstanbul 1984, s.238.

Memiş Ağa'nın tahrikiyle idamına karar verdiler. Serbest bıraktıkları gemi kaptanına da durumu Tayyar Mahmud Paşa'ya anlatmasını söylediler³⁶.

Kırım'da bulunduğu sırada Tayyar Mahmud Paşa, Osmanlı- Rus barışı için İmparator II. Aleksander, Başvekil Butberuk? ve General Pizani? ile görüşmekteydi³⁷. Ruslar, Fransa'nın Osmanlı Devleti ile ittifak kurmasından korktukları için barış istemekteydiler. Yeni padişaha kutlama mesajları gönderirken, barış yanlısı olduklarını belirtmekteydiler³⁸.

B. AFFI, KAYMAKAMLIĞI ve İDAMI

1. Sadaret Kaymakamlığı'na Giden Yol

Anadolu'daki mücadelesinin ardından önce Sohum'a ardından da Kırım'a firar eden Tayyar Mahmud Paşa, 1807 yılında Mayıs ayında İstanbul'daki Kabakçı İsyanı sonucunda padişah değişikliğiyle eski günlerine geri dönmenin işaretlerini almaktaydı. Tahta çıkan IV. Mustafa, paşayı affettiğini ilân etti. Tayyar Mahmud Paşa, 20 Ekim 1807'de bir Rus gemisiyle İstanbul'a döndü³⁹. III. Selim döneminde üzerinden alınan Trabzon Valiliği ile Cânîk ve Şark-ı Karahisar sancakları tekrar kendisine verildi⁴⁰. Ancak bölgeye gitmeyip, bir süre İstanbul'da kalmayı tercih etti. Bunda, o yıl bölgede yaygın olan veba salgınının etkisi olabilir⁴¹.

Tayyar Mahmud Paşa'nın, Trabzon'a gitmeyip, İstanbul'da kalması eski Padişah III. Selim için hazırlanan suikast girişimlerinde adının geçmesine neden oldu. IV. Mustafa taraftarları, yeni padişahın otoritesini sağlayamamasının nedeni olarak eski padişahı gördüklerinden, öldürülmesi gerektiğine inanmaktaydılar. Durumu sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa'ya açtıklarında, askerinin onayı gerektiği

³⁶ Mahmud Goloğlu, *Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar*, s.96.

³⁷ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, 6961, Sadarete Arz Tezkeresi, 25 Safer 1222/ 4 Mayıs 1807.

³⁸ BOA, *Hatt-ı Hümayun*, 7021, Suret-i Takrir-i Âli, H. 1222/M. 1807; Osmanlı, Rus barış girişimleri için bkz: Fehmi İsmail, "1807'de Rusların ve İngilizlerin Osmanlılarla Yeniden Münâsebet Kurma Teşebbüsleri", *Tarih Dergisi*, S.30(Mart 1976), İstanbul 1976, s.23-38.

³⁹ Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c.8,s.218.

⁴⁰ Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, s.61.

⁴¹ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700- 1850*, Çeviren: Serap Yılmaz, İstanbul 1997, s.56.

bahanesiyle ret cevabı aldılar. Kısa süre sonra sağlığını gerekçe gösterip, istifa eden kaymakamın yerine Tayyar Mahmud Paşa bu göreve getirildi⁴².

Sadrazamlık görevini yürüten Çelebi Mustafa Paşa, bu atamadan rahatsız olmuştu. Alemdâr Mustafa Paşa ile rekabet halindeyken yeni bir rakip daha ortaya çıktığı düşüncesindeydi. Padişah, kendisi gelinceye kadar kaymakamlık görevinin Tayyar Mahmud Paşa'ya verildiğini, daha sonra Anadolu'nun sol kolunun askerî hizmetine bakmakla birlikte malikânesine gideceğini söyleyerek, şüpheleri ortadan kaldırmaya çalışmaktaydı⁴³.

Anadolu'nun sol kolundan asker toplamak görevinin Tayyar Mahmud Paşa'ya verilmesi, Çaparzâdelerle yeni bir sürtüşmenin çıkmasına neden oldu. Padişahın desteğini arkasına alıp, Süleyman Bey'den asker talep eden yeni kaymakamın, mübaşir olarak gönderdiği eski sadrazamlardan Darendeli Mehmed Paşa'nın torunu Ahmed Bey'in getirdiği: *Tayyar Paşa, İstanbul'da oldukça Anadolu'dan yardım beklenmemesi* cevabından sonra nüfuzu sarsılmaya başladı⁴⁴. Süleyman Bey'in sözleri padişahı da zor durumda bırakmıştı. Bir yanda Anadolu hanedanları, diğer yanda da kaymakamlığa getirdiği Tayyar Mahmud Paşa vardı.

Anadolu'daki hanedan ve âyanlarla sadaret kaymakamlığı nedeniyle sorun yaşanırken, İstanbul'da da entrikalar dönmekteydi. III. Selim'in öldürülmesi için nabız yoklâyan IV. Mustafa'nın adamlarından Nezir Ağa, önce sadrazamla sonra da Reisülküttâp Refik Efendi ile görüştü. Alemdâr Mustafa Paşa ve yeniçeri ağası da kısa süre sonra plânlardan haberdar oldular. Refik Efendi'nin, *Tayyar Mahmud Paşa'nın kaymakamlığı bir ay daha sürerse, sadrazam olur* diyerek Çelebi Mustafa Paşa'yı kışkırtması ve kaymakamın görevden alınması için işbirliği kararı almaları, Tayyar Mahmud Paşa'nın karşısına ikinci sorun olarak çıktı. Otorite kurmaya çalışan kaymakam, yeniçeriler üzerinde etkili olan Şeyhülislam Ataullah Efendi ile de geçinememekteydi. Azledilip yerine Kazasker İzzet Efendi'nin getirilmesini istediği halde buna cesaret edemiyordu. Rumeli Kazaskeri Şemseddin Efendi ve Hoca Münib Efendi, şeyhülislamı desteklemekteydiler. Bu kişilerle anlaşılan Çelebi Mustafa Paşa ve Refik Efendi'nin adamı Reisülküttâp Kisedârı Sümbülzâde Abdülbâki Efendi,

⁴² Ahmed Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, c.8, s.218-219.

⁴³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdâr Mustafa Paşa*, İstanbul 1942, s.89-90.

⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çapanoğulları", s.246.

Anadolu'da Çaparzâdelerin ve eski sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın, Kaymakam'ın azlını istediklerini yoksa isyan edeceklerini söyleyerek, padişahı korkuttular⁴⁵. Alemdârın da telkiniyle IV. Mustafa, Tayyar Mahmud Paşa'yı azletmek zorunda kaldı. Vezirlik unvanına ve malikânelerine dokunulmaksızın Dimetoka'ya sürgüne gönderildi (Mart 1808)⁴⁶.

2. Sürgün ve İdam

Kaymakamlığı esnasında İstanbul'daki fitne ve fesattan sorumlu tutulan Tayyar Mahmud Paşa, padişah IV. Mustafa'nın sürgün kararı doğrultusunda Dimetoka'ya gitmek üzere yola çıkmıştı. Karıştıran mevkiine geldiğinde, Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa ve Şeyhülislam Ataullah Efendi, Paşa'nın vezirliğinin alınıp, mallarının müsadere edilmesinde ısrar ediyorlardı. Henüz otoritesini sağlayamamış olan padişah, baskılara daha fazla dayanamayarak bu yönde karar verdi. Tayyar Mahmud Paşa, Kuzey Anadolu'da yaşayan kapı halkının dağıtılmasına karşı çıktığı halde padişahın sözüne güvenip ses çıkarmadı. Yine de gittiği yerlerde etrafında pek çok kişi toplandığından tehlike oluşturmaktaydı. Bu nedenden dolayı da sürgün yeri değiştirildi. Dimetoka yerine Hacıoğlu Pazarı'na gidecekti⁴⁷.

Hacıoğlu Pazarı'nda yeni yaşamına başlıyan Tayyar Mahmud Paşa'ya, padişah, gizlice yirmi beş bin kuruş gönderip, kendisinden vazgeçemeyeceğini, sürgünden dolayı üzülmemesini söylemekteydi⁴⁸. O ise buradan Tuna Seraskeri Alemdâr Mustafa Paşa'ya yazdığı mektubunda, İstanbul'da entrikalar çeviren kişilere uymadığından sürgüne gönderildiğini, hayatından endişe ettiğini ve kendisine sığınıp, emirlerini yerine getirmek istediğini söylüyordu⁴⁹. Alemdâr Mustafa Paşa, yardım talebine olumlu yanıt vererek, Tayyar Mahmud Paşa'nın Varna Muhâfızı olmasında etkili oldu⁵⁰. Buna rağmen Çelebi Mustafa Paşa, kaymakamlığı sırasında

⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, s.90-94.

⁴⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çapanoğulları", s.246.

⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, s.93.

⁴⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çapanoğulları", s.246.

⁴⁹ Necdet Sakaoğlu, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, İstanbul 1998, s.166-167.

⁵⁰ Özcan Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", *TDVİA*, c.7, İstanbul 1993, s.153.

yandaşlarına voyvodalık ve iltizâm vermek ve kale yamaklarını kışkırtmakla suçladığı Tayyar Mahmud Paşa'nın hayatta kalması durumunda fitne çıkarmaya devam edeceğini iddia ederek idam edilmesini istiyordu⁵¹.

1808 yılının Temmuz ayında İstanbul'a gelen Alemdâr Mustafa Paşa, idareye hakim olup, II. Mahmud'un tahta çıkmasını sağladı. Ardından da sadrazamlığa getirildi. Kendisi de Nizâm-ı Cedide muhalefet etmesine rağmen devletin zaafa uğratılmasından sorumlu tuttuğu III. Selim muhaliflerine karşı harekete geçti. Bu kişiler arasında sürgün günlerinde kendisine sığınmış olan Tayyar Mahmud Paşa da vardı.

Tayyar Mahmud Paşa, devletin askerini uğraştırdığı ve darülharp olan Rusya'ya kaçtığı için suçlu görülmekteydi. Hıristiyanlardan aman dilemek Müslüman'a yakışmayacağı gibi, onlardan para aldığı da rivâyet ediliyordu. Hanedanın geçmişteki isyanları da göz önüne alındığında II. Mahmud, Tayyar Mahmud Paşa'nın idam edilmesine karar verdi. Ağustos 1808 tarihinde Caniklizâdelerin son temsilcisi de öldürüldü⁵².

⁵¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, s.93.

⁵² Şânizâde Atâullah Mehmed Efendi, *Şânizâde Tarihi*, c.1, İstanbul 1284, s.51-52.

SONUÇ

Coğrafi keşifler, Rönesans ve Reform sonucunda Avrupa'da meydana gelen gelişmeler Osmanlı Devleti'ni ekonomik yönden olumsuz etkiledi. Buna bağlı olarak sosyal ve idarî problemler ortaya çıktı. Celali isyanlarıyla başlayan içteki olaylar, 1683 yılındaki II. Viyana bozgunu sonucunda önüne geçilemeyen karışıklıklar ve taşrada otorite boşluğuyla noktalandı. Mütesellimlik, muhassıllık ve voyvodahlıkları ele geçiren yerli ailelerin servet edinmeleri bazen alacaklara mahsûben bazen de zorla çiftlikleri ele geçirmeleri neticesinde yerel güç odaklarına dönüşmelerini sağladı. Merkezden atanan yöneticilerin görev yerlerine gitmeyip bu ailelere mütesellimlik vermeleri Anadolu'da ve Rumeli'de bir müddet sonra *âyan* adıyla eskisinden farklı görevler üstlenmiş kişilerin idarî alanda da yetki sahibi olmalarına neden oldu. Bu kişiler ekonomik ve askerî alanda güçlendikleri oranda etkinliklerini arttırdıklarından, hükümetler tarafından vali olarak da atandılar. Bunların bir kısmı XVII. yüzyılın sonlarında uygulanmaya başlâyan malikâne sistemi sayesinde büyük hanedanlıklar kurdular. Tayyar Mahmud Paşa'nın reisliğini yaptığı Câniklizâdeler de bu hanedanlardan birisi olarak, Hacı Ali Paşa tarafından kurulup, Kuzey Anadolu'da yaklaşık elli yıl hüküm sürdüler.

Câniklizâdeler, hükümetin verdiği görevleri yerine getirirlerken çeşitli tarihlerde de isyan ederek devletin başına gaile çıkardılar. Ancak ortadan kaldırılmaları halinde askerî, idarî ve malî sorumlulukları yerine getirebilecek yöneticiler bulunamadığından affedildiler. Bir bakıma onlarla yapamayan merkezi otorite onlarsız da olamıyordu.

Caniklizâdelerin isyanlarında görülen temel sebep hanedanlar arasındaki nüfuz mücadelesi ve çıkar çatışmalarıdır. Orta Anadolu'da hüküm süren Çapanoğulları ile yaptıkları mücadeleler sonucunda hükümetin genellikle daha güçlü olanı desteklemesi, çatışmaların isyana dönüşmesine neden olmaktadır. Kimi zaman hükümet her iki hanedana acil ihtiyaç duyduğunda aralarını bulmaya çalışmaktaysa da genellikle *iti ite kırdırma politikası* takip ettiğinden bir müddet sonra çatışmaları için ortam oluşmaktaydı. Amasya'nın Caniklizâdelerden alınıp, Çaparzâdelere verilmesi bunun açık örneğidir.

Âyan ve hanedanların hakimiyet kurdukları XVIII. yüzyılda hükümetin izlediği bir diğer siyasette ehven-i şer olanı desteklemektir. Çaparzâdelerin baskı ve haksızlıklarına gösterilen hoşgörü Cânîklizâdelere gösterilmedi. Halk arasında, *bakalım bu işin altından hangi çapanoğlu çıkacak* sözünü dedirtecek kadar ileri giden Çaparzâdeler, IV. Mustafa döneminde padişahın desteğini kazanmış olup, Sadaret Kaymakamlığı görevine getirilen Tayyar Mahmud Paşa'nın azlinde etkili oldu.

Anadolu'da ve Rumeli'de âyan ve hanedanların otorite kurmalarının nedenlerinden biri de sürekli uygulanan, yani kişilere bağlı olmayan bir devlet politikasının eksikliğidir. İsyanı sırasında bölgesinden destek bulmakta zorlanmayan Tayyar Mahmud Paşa, affedilip geri geleceği ve tekrar hakimiyetini kuracağı söylentisi yaymış, hükümet bu aileye değil malikâne, herhangi bir köyün timarını dahi vermeyeceğini bildirdiği hâlde halk tarafından buna itibar edilmemiştir. Nitekim III. Selim döneminde hakkında idam fermanı çıkartılan Paşa'nın, IV. Mustafa'nın padişah olmasıyla sadaret kaymakamlığına getirilmesi devlete karşı duyulan güvensizliğin haklılığını ortaya koyuyordu.

XVIII. yüzyılda yapılmaya çalışılan reformlara bir kısım âyan ve hanedanların engel olduğu görülmekteydi. Devleti, içinde bulunduğu kaostan kurtarıp, yeniden yapılandırmayı hedefleyen Nizâm-ı Cedid'e karşı çıkıp, muhaliflerin sık sık başvurdukları dinî söylemi ön plâna çıkararak Tayyar Mahmud Paşa, firarında darülharp topraklarına sığınmaktan kaçınmamıştı. Üstelik, Rusya gibi Osmanlı toplumunda büyük düşman olarak görülen bir devlete sığınması, idamı sırasında kendisi aleyhine kullanılarak taraftarlarının azalmasına yol açtı. Ancak, sürgün yıllarında Alemdâr Mustafa Paşa'ya sığınmasındaki gibi, âyanların padişah değişikliğine doğrudan müdahale ettikleri ortamda, herkes güçlü olanın yanında yer almaktaydı. Yeni dönemde ayakta kalma mücadelesi verenler, isyanı sırasındaki Paşa'ya verdikleri desteği artık yapamıyorlardı. Nice entrikaların döndüğü, pek çok devlet adamının öldürüldüğü, dost ve düşmanın belli olmadığı kargaşada Tayyar Mahmud Paşa da idam edilenler arasındaydı. Hayatı boyunca daha ziyâde başına buyruk bir portre çizen Paşa'nın ölümü aynı zamanda bir hanedanın da sonu demektir. Devlet adamlığının yanısıra şairlik tarafı da bulunan Tayyar Mahmud Paşa'dan,

geriye yalnızca *sefil durumda*, evi barkı olmayan, çocuğu bulunmayan ve devletin yardımıyla geçinen bir eş kaldı¹.

¹ BOA, **Hatt-ı Hümayun**, No:17531, Sadarete Arz Tezkeresi, H.1225/M.1810-1811.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV VESİKALARI

A. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi

B.BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ Muallim Cevded Dâhiliye
Tasnifi

II. YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

BAYKAL, B. Sıtkı, “ Ayanlık Müessesesi Düzeni Hakkında Belgeler”, **Belgeler**,
S.2, (Temmuz 1964), s.221-227.

III. RUZNÂME VE VEKÂYİNÂMELER

Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, c.8, İstanbul 1309.

Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Yay. Haz: Zuhuri Danışman, Ankara 1993.

Şânizâde Atâullah Mehmet Efendi, **Şânizâde Tarihi**, c.1, İstanbul 1284.

III. Selim'in SırKâtibi Ahmet Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme, Yay. Haz:
V. Sema Arıkan, Ankara 1993.

IV. TETKİK ESERLER

A. KİTAPLAR

AKBULUT, Ömer, **Trabzon Cumhuriyetten Evvel Tarih ve Valiler**, Trabzon
1955.

AKDAĞ, Mustafa, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celalî İsyancıları**,
İstanbul 1995.

BARKEY, Karen, **Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**,
İstanbul 1999.

- BELDİCEANU, Nicoara, **XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tımar**, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1985.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz: Ahmet Kuyaş, İstanbul 1996.
- BRAUDEL, Fernand, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, c.1, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1989.
- CEZAR, Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunalm ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)**, İstanbul 1986.
- ÇADIRCI, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara 1997.
- DUYGU, Süleyman, **Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları**, İstanbul 1953.
- FALKUS, M. E., **Rusya'nın Endüstrileşmesi 1700-1914**, Çev: Alâeddin Şenel, Ankara 1986.
- GENÇ, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul 2000.
- GRISWOLD, William J., **Anadolu' da Büyük İsyân 1591- 1611**, çev: Ülkün Tansel, İstanbul 2000.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar**, Yay. Haz: Veysel Usta, Trabzon 2000.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, **XIV-XVII.Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, Ankara 1996.
-, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara 1997.
- HEATON, Hearbert, **Avrupa İktisat Tarihi**, II, çev: Mehmet Ali Kılıçbay- Osman Aydoğuş, Ankara 1985.
- İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600**, çev: Halil Berktaş, İstanbul 2000.
- ITZKOWITZ, Norman, **Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek**, Türkçesi: İsmet Özel, İstanbul 1997.
- KARAGÖZ, Rıza, **Canikli Ali Paşa**, Ankara 2003.
- KARAL, Enver Ziya, **Selim III'ün Hat-tı Hümayunları - Nizam-ı Cedit- 1789-1807**, Ankara 1988.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c.5, Ankara 1988.

- KURAT, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Ankara 1993.
- LOWRY, Heath W., **Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583**, İstanbul 1998.
- MERT, Özcan, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları**, Ankara 1980.
- MUMCU, Ahmet, **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, Ankara 1985.
- NAGATA, Yuzo, **Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme**, Ankara 1997.
- ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En uzun Yüzyılı**, İstanbul 1995.
- ÖZ, Mehmet, **XV- XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı**, Ankara 1999.
- ÖZKAYA, Yücel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık**, Ankara 1994.
-, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Ankara 1985.
-, **Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyancıları (1791-1808)**, Ankara 1983.
- PANZAC, Daniel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba 1700- 1850**, Çeviren: Serap Yılmaz, İstanbul 1997.
- PIRENNE, Henri, **Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, çev: Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul 1983.
- SAKAOĞLU, Necdet, **Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı**, İstanbul 1998.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918' e**, Ankara 1999.
- SARICAOĞLU, Fikret, **Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774- 1789)**, İstanbul 2001.
- SHAW, Stanford, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, c.1, Türkçesi: Mehmet Harmancı, İstanbul 1994.
- Şakir Şevket, **Trabzon Tarihi**, Yay. Haz: İsmail Hacifettahoğlu, Trabzon 2001.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa**, İstanbul 1942.
- ULUÇAY, Çağatay, **Saruhan' da Eşkıyahk ve Halk Hareketleri XVII. Asırda**, İstanbul 1944.
- YERASİMOS, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, c.1, Türkçesi: Babür Kuzucu, İstanbul 1977

YETKİN, Çetin, **Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri**, İstanbul 1984
 YÜCEL, Yaşar, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar**, Ankara 1988.

B. MAKALELER

- AKDAĞ, Mustafa, “ Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişaf Devrinde Türkiye’ nin İktisadi Vaziyeti”, **Belleten**, XIII/ 51, Ankara 1949, s.497-568.
-, “ Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş Devrinde Esas Düzen”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, c.3, S.4-5, Ankara 1965,s.139-156.
-, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.14-23, Ankara 1970-1974, s.51-61.
- AKTEPE, M. Münir, “Tuzcuoğulları İsyanı”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S.5-6, İstanbul 1953, s.21-52.
- AYGÜN, Necmettin, “Trabzon Gümrüğü (1750-1800)”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri 6-8 Kasım 1998**, Trabzon 1999, s.311-325.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Timar”, **İslam Ansiklopedisi**, c. 12\1, İstanbul 1993, s.286-333.
- BATMAZ, Eftal Şükrü, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, **Osmanlı**,c.3, Editör: Güler Eren, Ankara 1999, s.250-257.
- BOSTAN, İdris, “Karadeniz’in Dış Ticarete Kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri 6-8 Kasım 1998**, Trabzon 1999, s.303-309.
- CEZAR, Yavuz, “ Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmailoğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Tezkerenin İncelenmesi)”, **Belleten**, S. 161, Ankara 1977, s.41-78.
- ÇADIRCI, Musa,“Ankara Sancağında Nizâm-ı Cedîd Ortasının Teşkili ve “Nizâm-ı Cedîd Askeri Kanunnamesi””, **Belleten**, S.141, Ankara 1972, s.1-14.
- ÇATALTEPE, Sipahi, “III. Selim Devri Askeri İslahatı Nizâm-ı Cedid Ordusu”, **Osmanlı**, c.7, Editör: Güler Eren, Ankara 1999, s.241-249.
- EMECEN, Feridun, “Osmanlı’nın Batı Anadolu Türkmen Beylikleri Fetih Siyaseti: Saruhan Beyliği Örneği”, **Osmanlı Beyliği (1300- 1389)**, Editör: Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 2000, s. 34-40.

- ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Klâsik Dönemindeki “Eşraf ve A’yan” Üzerindeki Bazı Bilgiler”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, S.3, İstanbul 1982, s.105-118.
- ERİM, Neşe, “Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, **Osmanlı Araştırmaları**, IV, İstanbul 1984, s.79-88.
- FAROQHI, Suraiya, “Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Âyânından Müridzade Hacı Mehmed Ağa’nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Edi: Çağlar Keyder- Faruk Tabak, İstanbul 1998, s.82-100.
- GALLOTA, Aldo, “ “Oğuz Efsanesi” ve Osmanlı Devleti’nin Kökenleri: Bir İnceleme”, **Osmanlı Beyliği (1300-1389)**, Editör: Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 2000, s.41-61.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Nizam-ı Cedid”, **İslam Ansiklopedisi**, c.9, İstanbul 1993, s.309-318.
- GÜLER, İbrahim, “XVIII. Yüzyılda Giresun’da Bazı Sosyal ve Ekonomik Meseleler”, **Giresun Kültür Sempozyumu Bildirileri 30-31 Mayıs 1998**, İstanbul 1998, s.45-58.
-, “XVIII. Yüzyılda Trabzon’un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler”, **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri 6-8 Kasım 1998** , Trabzon 1999, s.327-350.
- İNALCIK, Halil, “Osman Gazi’ nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi”, **Osmanlı Beyliği (1300- 1389)**, Editör: Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 2000, s.78-105.
-, “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî- Sultanî Hukuk ve Fatih’in Kanûnları”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul 1996, s.319-342.
-, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, **Osmanlı’ da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Editör: Çağlar Keyder- Faruk Tabak, İstanbul 1998, s.17-35.
- İSMAIL, Fehmi, “ 1807’de Rusların ve İngilizlerin Osmanlılarla Yeniden Münâsebet Kurma Teşebbüsleri”, **Tarih Dergisi**, S.30(Mart 1976), İstanbul 1976, s.23-38.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, c.1, Editör: E. İhsanoğlu, İstanbul 1999, s.139-282.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “Osmanlı İktisadî Yapısı”, **Osmanlı Devleti Tarihi**, c.2, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1999, s.513-650.
- LEWIS, Bernard, “Dyanikli Hadjdji Ali Pasha”, **Encyclopedie de L’İslâm**, Nouvelle Edition, II, Paris 1965, s. 458-459.
- LUTTRELL, Anthony, “ 1389 Öncesi Osmanlı Genişlemesine Latin Tepkileri”, **Osmanlı Beyliği (1300- 1389)**, Editör: Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul 1997, s.129-148.
- MERT, Özcan, “Osmanlı Devleti Tarihinde Âyânlık Dönemi”, **Osmanlı**, Ankara 1999, s.174-180.
-, “Çapanoğulları”, **TDVİA**, c.8, İstanbul 1993, s.221-224.
-, “Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi”, **TDVİA**, c.7, İstanbul 1993, s.151-154.
- MUTAFCİEVA, V. P., “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi”, **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, S.1 (Mart 1977), çev: Bayram Kodaman, İstanbul 1978, s.163-182.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, “XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.1, Samsun 1986, s.140-155.
- ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi’ Defterlerinin Kontrolü”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S.1(1981), Konya 1982, s.135-155.
-, “XVIII nci Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, **Bellekten**, S.151, Ankara 1974, s.445-492.
-, “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirmeleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, **Bellekten**, S.168, Ankara 1978, s.667-724.
-, “Merkezî Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyânlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar”, **Osmanlı**, c.6, Editör: Güler Eren, Ankara 1999, s.165-173.
-, “XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış”, **Türkler**, c.13, Editörler: Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek- Salim Koca, Ankara 2002, s.699-709.

-, “ III. Selim’in İmparatorluk Hakkında Bazı Hatt-ı Hümayûnları”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.47, İstanbul 1987, s.73-84.
-, “ Osmanlı İmparatorluğu’nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu”, **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.25, Ankara 1982, s.171-210.
-, “Canikli Ali Paşa”, **Bellekten**, S.144, Ankara 1972, s.483-526.
-, “XVIII. Yüzyıl’da Trabzon’un Genel Durumu”, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 13-17 Ekim 1986**, Samsun 1988, s.133-145.
- SAVAŞ, Saim, “XVIII. Asırda Sivas’ta Bir Âyan Ailesi Zaralızâdeler”, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, S.VIII, İzmir 1992, s.81-97.
- SHAW, Stanford J., “Osmanlı İmparatorluğunda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmur Dönemleri”, **Türkler**, c.12, Edi: Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek- Salim Koca, Ankara 2002, s.609-628.
- TELCİ, Cahit, “Bir Osmanlı Aydınının XVIII. Yüzyıl Devlet Düzeni Hakkındaki Görüşleri: Penâh Süleyman Efendi”, **Osmanlı**, c.7, Editör: Güler Eren, Ankara 1999, s.178-188.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, “Çapanoğulları”, **Bellekten**, S.150, Ankara 1974, s.215-261.
-, “ Nizam-ı Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa”, **Bellekten**, S.138, Ankara 1971, s.245-302.
- VEINSTEIN, Gilles, “Çiftlik Tartışması Üzerine”, **Osmanlı’ da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Editör: Çağlar Keyder- Faruk Tabak, İstanbul 1998, s.36-56.
- YALÇINKAYA, Alaattin, “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi (1703-1789)”, **Türkler**, c.12, Editörler: Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek- Salim Koca, Ankara 2002, s.479-511.
- YILMAZÇELİK, İbrahim, “XVIII: Yüzyılda Trabzon’un Sosyal Durumu’, **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri 6-8 Kasım 1998**, Trabzon 1999, s.253-266.
- YÜCEL, Yaşar, “ Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler”, **Bellekten**, S.152, Ankara 1974, s.657-708.
-, “General Characteristics of the Ottoman State Policy During the XVIIIth and the XIXth Centuries”, **Bellekten**, S. 209, Ankara 1990, s.233-243.

ZACHARIADOU, Elizabeth A., "Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet",
Osmanlı Beyliği (1300- 1389), Editör: Elizabeth A. Zachariadou, İstanbul
2000 , s.243-266.

EKLER

باشم

۵

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

شکله کراملو مراتبو قدرناو ولی نعمت اقدم

بوزن افرجه عکس تجزیه چون امانیه اندامی طیار با ساعده سدن آتوب جبار زاده قولدرنه تصور زده
اولدنی معلوم همایونلری سمدی موئی له جبار زاده قولدرنه قیرکچینه توادو ابرن تجزیه طیار
هر طرفن همکجهغه ابتدای و مقضای زاجی اوزده خولق رضی مسکه اجناسی محرو و سارالم
عینه اراده صردوی اخطارلی مندرج وسط اولغه سارالمک مقضای خلقنه نظرًا بوکونه
جمع حیزه ابتدای برابره با طرفی مقول سدن ایه وی جبار زاده نك اشعاری جمله اول امرده
سارالم عینه براده اظرار اولغده وی بیوقت و هنگام اول طرفلرده جنوع غائله بی بیوقت انکلی
اولدغیزه افضای مطالب و حاجی ایزهیم ازی قولدرنه وی کخاره اولد رف کویا بو عکس جمعی حواری
کلوب کینلردن استماع اولس و سنبله کدو نك و صاحبین و عولاسنه و فطایق مقضاسنه با قسیریم مدنی
و بوقیل قال کشف من اولدنی مقدمه لری خیر خواهان بوزن قاضی و تویج فقراتله مزج اولدنه
طرف جا کران من اطرافی و فضل بر قطعه قائمه تجزیه و بوکون حیفه تانار ایه اضرخ و تیر اولدغیزه
جبار زاده، وی قنور و بر ملک جاش اولدغیزه طیار با ساعده تجزیه کوزرردن اول مقول خولق
رضا حرکتن کف بر ایه وی عیظدر سزدنی سارالم لایق متعاق اولدی تجزیه و تنقیر ایه کدوی اور کوی
اینی مجید اولدنی وجه صی معامله ایه سز تنقیر ایه جبار زاده موئی ایه وی جویانام لری اولن ایشله
حزبان و لره نظر و ایلری سید لیه ایچون تقدیم عینه عبارتی قندنی معلوم عالی لری بوردنره امر و فکرم حلت
ولی الامر کرد

مبارزاد و پیمان بان طرزیک در کلبه کوندر یاد صفائی علی، عثمان غانک تغییر بر ۹۶

سواران با نسلت نظام جدید و بطور اولی اداوی و اما سیه ناک نرم یک اندک طرفته احاله کی طیار با حاضرین کرانه کلون
 و قهر بر کون اراده و اورد خوبتیه و دسه و کون کون و عسکرتون بصف طاق طاق اطرافون دین و تقنی تقاضای جدید
 آمده و اورضوم و سوار و جدید و موسی و با بر بر طرز اولی و غیر انه اولیله بر نظام جدید کیریم و اولاد
 و تقاضای کاد و قیاسه قویه کم دیومولی مرفوعه بی انسا و ایتمده اولیغیدن ماعدا صامون بر کینه بر تیا تمس و زنی
 تفک اوره سز فطمه سفینه و فایده هاضه نس اولی حتی و بران سر و یوروی حاجی احمد انکی ابریم انجا کلون فقه سن
 بو نظام جدید بروجه دینه البوره جک ماره اولدیغنه مکه و مدینه مقبدری نند او بر دیر بر بزوغا فاک اولیله سنه
 صلحوندن قالفه و طوعکی با فو اما سیه، طاهیم سنک حاضر اولان اوضوم کوراس طرز اولی و عسکرله
 انفاق ادم و کلبه، مرفعه، وارجه بر دیو کیز ایس اولدیغیدن و نامی نسا وده اولی و طرف کورت علیه دن
 معترض بر اراده و اورد صورتلری اظلا و ایتمده ایروکی معلوم و دیلری بودلوق فرام من له الیوم کور

اطعام

وزیران تهر و دوداره سله کتیبه

مهمه صف اقالار کتیبه سادات اهل سهر صرافه طایف و اولاد

صفه غایبه مهلو شیخ و قیاسم اذیم
 عیینه قیدبره براتناه طیارمکن پاشا لافون بی فونیه برقیه ظهور ایرمه و مستنک کوندریک تاناکو تیره عوام و بره مرسته و شی
 عیونه ایش کرکه شقه و کرکه تاناکو تیره ایراد جبرس قادریق ایجون جبرس اوسیم تا قاری و شی محسنا و بایزیه مهتری محی یا دارموند
 و سیدس و طریزون ایلمک جیره قله و دادر و مهر امان ایوک پیردی اطراف شی ظهوره جبرس بو زینکون زیاده اولاد ایسیم بایزیه عیونه
 نو قوزیکه بالغ اولدر ایشا چهار زاده اندزیه جوی جیس اولافون اولدر ایراد جبرس قادریق شیخ ایسوماه بیح اولولیک سکرچی یوم صالحه بایسین
 کوزن صاسوزن و کتیه و ساسیه و بوزوان طرفه عربیه و چهار زاده ملوک جبرس شیخ و شیخ ایسوم اولافون اولولیک طایفه و زاده شیخ ایسوماه
 سزفی طاهر اولدر و بر شفته سن و کونوب تقیرن حلال و دودج و شمار ایشا لافونده چهار زاده مویلاب هرگز راجعیه طرف بیح لایون ایسال اولدی
 ایچ نوزده مویلاب و شی شکل خیری کولوس ایزنه افاده و ایچر ایبه جی بو قوزیکه افاده ایشا ایچ نوزدن بو قوزیکه خومان و عیونه
 افاده بیح لایونده ایسود ایچیم و جبهه اولدر ایزنه افاده و افاده و اجهه ذنت مصادف عیضام ایریکلی جیم و ایزنه
 افاده و مریه عیله جبریت تیره کتیه بران جبریتی منقوش عیضام عیضام مقدسین اجسار و نوزج بیسگاه عیضام حاجوزده
 کجه صفه کتیه افاده کتیه ان شه عیضام طایفه عیضام طایفه بیورون بو بایس و مهران و شی
 اولدر قصور بیح لایون و شی عیضام کتیه و مهران عیضام ایچیم همه افکار و قیبهات عیضام عیضام کتیه عیضام کتیه
 و مروت و احسان و افاده صفه غایبه مهلو شیخ و قیاسم اذیم و شیخ مهران عیضام کتیه

ایچ نوزده
 مویلاب
 و کتیه
 و مهران
 عیضام
 کتیه

۵۱

این مکتوبات فواید بسیار دارد و در این مکتوبات
 در بیان کلیات و جزئیات امور دولتی و
 نظامی و اقتصادی و اجتماعی و غیره
 بسیار توضیح داده شده است و در این
 مکتوبات در بیان کلیات و جزئیات
 امور دولتی و نظامی و اقتصادی و
 اجتماعی و غیره بسیار توضیح داده
 شده است

عادت نکادیم مگر در مقام سلطانم حضرت نوری
 طربزون با کشته اشوب گشته در فساد کون کون نژاد پند بر او لغت او در فتنه
 خود کسب یا سنا حضرت نوریان بر آن ادم رسولی ظهوری بجز و تا یکدیگر بیوری بود
 ادم صوب سا یا برینه استوار و نمیشد شوره فساد نری طراف منتر بود
 اباکت مرقومده اش خرب و قتال عاوی که استهاب اولفت او در بی و مرادری
 طیار عاقبت بنا در عیبته اعمال و استخدام ارفان اخوان و فزانتک اعلام
 و از اریه اجری مزای ابدی و معاذ الله تعالی کیفیت او در جبهه و در اریه
 صکره مصلحت غایت صعوبت کسب اریه چی معلوم عقاب و در قای و ایندی
 بیور در فتنه مشاد اریه حضرت نوریان بر آن ادم مضینه و جزئی اسبابی تحقیق
 هم بیورسی هم دولت عیبیه و هم فقر و عجزه بر عیبیه خردند قاید که طربزون
 طافی غایت بجز طافند عرض مجبوریت و صداقت استفسارند تصور
 انحرار کن بر ب اکتی جمله جعلید اعتماد بیوریه بر مقوله خصوصاً انبلی
 هر قدر خارج از وظیفه مزایب ده ملک و غیره از آن دولت عیبیه بود
 ارفتنه اهل مالکی معبر از آن معلومان و حکومتی بر یکی دین فاده بر مجبور
 او در غم جلد خیر و بیان ایدم بخیری مزایع سلطانم ۱۲۰۷ هجری

مکتوبات فواید بسیار دارد و در این مکتوبات
 در بیان کلیات و جزئیات امور دولتی و
 نظامی و اقتصادی و اجتماعی و غیره
 بسیار توضیح داده شده است و در این
 مکتوبات در بیان کلیات و جزئیات
 امور دولتی و نظامی و اقتصادی و
 اجتماعی و غیره بسیار توضیح داده
 شده است

بارنام

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله الذي هدانا لهذا
 الذي كنا لنهتدي لولا
 أن هدانا الله

سخطو كراتو مرابنو قدرنو ولى نعم اقم
 عون وغباب بارى ايله قريبا اراده قهر ساهايه لرينه بالذات نظري خبرينه انتظار اولمق اولك طيار باشا
 عهد نه اولون جاينك وقره حصار محصل قري وطر بزوك ايا نى ارضوم اليسى يوق باشا قولرينه اهايه اننى
 اولونيك كراي نفضيه مرنوروك عهد نه اولك ساكانه و مقاطعاتك ورك زيله ده عساکر مودور اولم محاره
 ايرن عمي زاوه سى من بلكان عهد نه اولك دولك و مقاطعاتك ولى هرنه ايه قوري هيقايله رق فرقى لازم
 مزاده افراج اولنى هوى ودرار اوزى قولرينه تيمه و تايد اولن ايه ولى نفضيه مرنوروك كند اى قوجى باشا
 رطف الله اغا و عبد الرحمن اغا و سائر ارقوله تيمه اولك سققاتلرينك ولى مقاطعه ودرلكلرينك ولى اوق ويا خود
 مرنوروك بقيدى ضرورينه محل ايله اولك قطعات ودرلكلرينك صرف از قلمنى سققاتلرينك قيسى موافق اراده عليه بربر
 سلام جاكرام اولق ايچون استينزه مجبور اولمق مرقوم لطف الله ايله سائر سققاتلرينك مقاطعات ودرلكلرينك ولى
 ويا خود تركى سققاتلرينك كه اوده بيدر بلور ايه اولباريه و هر طاره امروزه مان توكلو كراتو مرابنو قدرنو ولى نعم
 اقم بارنام خضرلر كورد

یادهم

ایم امیر کبیر
مجلس شورای ملی
تاریخ ۱۳۰۲

سوکانو کرانلو مرابانو قردنلو ولی نعمتم انتم

طبارباشانک امامیه انزلی و سله سله نزاع هقاروب توقاد و سولون و زله طرفلریه دخی آل انجمنی حرمیه
 اتای راهده اولو اوزوم والیبی یوسف یاتا قولدی بوماده ی نامور قنوب سفوق اضیاطیه بی جامع
 اولوق نه زمین بخریق و او امر ارسال اولدی معلوم عالیبربر سمدی جبار زاده سپاه بک قولدیرون
 مصطفی انعام برفطه قائمه کلنی و موصلیه دخی حضور جبارکی بر عرض و اداء انجمن اولدغین مطالب اولدغین
 میرموصلیه انجمنی عبدالفتاح بک ایه طبارباشانک مجموع قوق اولوق ابرو کونردکی حسیه بک زله جوارین
 مجاربه نصدی ایروب اثر انظار ساها لرله جبار زاده عسکی غالب و طبارباشا حسرتی مدهم و حاشا اولدی
 و منس هفرتله و رازره اولره باده عسکریه جان انوب خصمه انجمنیه دخی جبار عسکری طرفین احاطه و
 اولوب عون و عنایت ربانی ایه قریبا دفع غائله سی مست اولدی طبارباشانک کنوسی دخی فقط بک نفوسقاری
 کادو عسکریه امامیه ده ابروک منظم و منباده اولدغین بقعه قائمه مذکوره بی کنون تا تادارک تقریری سوال اولدی
 مجاربه مذکوره ده طبارباشا حسرتدن او جبار مقداری کله انوب و ازی دخی مجروح اولدغین بقعه السبوق
 طبارباشا مبوب کبروده اولو بیاد اولدی درونه فرار انجمنیه کله دائرا مدار حصر و نصیب اولدغینه ناز محصور
 عاکرون دلیل و سار عثمانی عسکری استبداد ایلکلرن اوج نفرونه ماعداسنه جبار زاده طرفین رای و امان
 و بریلوب سمدی دک حسرت مقومه امامیه ایه برو طرفه جلب و تفریق اولدغین واسطه حسرتانک مجموع جمعیتی
 درق بک نفره وارد و امار دینه لرزه ابروکی و اولو بجم قوقی بونلر اولدغین ناقار مرفوم دخی افاده انجمنی ابرو
 موصلیه مصطفی انعام قولدی افاده و تفریق انجمنیه اسوق قائمه و تقریره نظرا این میانه حقوق مجاربه بی بولاشمن اولدغی و
 و توضیح الیه قریبا بوغائله دخی بروقت و تقاضا مندرج اولدغین و سمدی دک اقتضای مصطلحه کوره مشارالیه
 دخی قوقی اصول نسبت انجمنیه استقامت صام انک دخی بر تخریبی ورود ابروکی و تخریبی ظهور قوقی شیخی اختیار
 انجمنیه بولشمن دخی اولاصولی تاکید انجمنیه لازم کله حقی ظاهر ایه دخی میرموصلیه انجمنیه قیرمانق دستور و بر عاملان انجمنیه
 بای صورتی جمعیت و جهم بودم حکیمان جواب تحریر ایه علی الطوفه دفع غائله و صابانی تاکید اولدغین معلوم عالیبر
 بولشمنه اعروفا نه حلقه و قیادری

نشانی مندرک بیدار با قندیه و...

معلم

حفظی دولت و اولیای آن

دو تنه نمایند مقلد عقده قلد و خانم کبیر الجود و کبیر اهدم
 مخالف قدریر که طار با شانله ارجام قفینه سکرده که بکن ایلیه بسید لایمجاوز عسکر مخور شمع و هر کرده ازین زنجیر جاسی
 حاجی احمد و برین و وقت بدو کبانی همیله بیک کبشین مصطفی و کبیر سوزی و زراد اوخی کمر و سار و فزده مصطفی الاسامی نارین استقار برین
 متفقاً با فزه طرفین است عسکر مخور لای ارجام قفینه اده زده ایلیه ایلیه کبشین ایلیه ایلیه و فزده کبیر جاسی فزده افاده ایلیه
 سواد عسکر فزون بر مقدار عسکر افرا و کبیر سوزی افرا کبیر سوزی ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه
 کربانه لری کبیر دن و کله اخذ و کفنه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه
 و در وقت کبیر برین اولای عسکر فزده
 تقابله در حال کفنه و کبیر ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه
 کفنه ایلیه
 اولای ایلیه
 قندی ان شاء تعالی و املازده دولت و منظر کبیر و کبیر بیو در کفنه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه ایلیه
 ولی النعم و کبیر الجود و کبیر اهدم معلم حفظی کبیر

معلم

بنده و بنده
 افندي بنده
 ابد ابد
 با قلوب
 نه طرفه
 بنده و بنده
 افندي بنده
 ابد ابد
 با قلوب
 نه طرفه
 بنده و بنده
 افندي بنده
 ابد ابد
 با قلوب
 نه طرفه

توکل و اقلو و ملابو
 بوزن اقلو طرزون فراد ابرون طیار ملو اول طرفه طور و بنده مفهولا چند نفر خنده به سفینه سوار
 و فرار ابرون اولدنی مای و مود سار و بی مکنوی ابروم و طرزون و بی بیوسف یا تا قولانک سوری طیار
 بر طایع عزیزی فراد اقلو مظلومها لری بودنی چون تقدیم اولدنی و تفصیل کیفیت مظلوم سوز معلوم
 بوزن اقلو و فراری زبورک ارفار سوز و سوز با بنه فراد اقلو اسم بدقیقه و سوز اقلینه و سوز افاده اول
 مظلوم اولدنی و سوز اقلینه و سوز مظلوم و سوز مظلوم و سوز مظلوم و سوز مظلوم و سوز مظلوم
 اولدنی و سوز مظلوم و سوز مظلوم و سوز مظلوم و سوز مظلوم و سوز مظلوم و سوز مظلوم

4

تایار

موهودورا ولیمتینم افکار طایف جہدیزی
 ہدیت عبور تیزن ماعداً سراجی و حکایت
 سوز لوشنہ کونا خدمت تکلیف اور نازک افکار انالی سوز خرافت و صورتی عالمی بدو بنا ہور دور خدمت بولونم اکلیہ و جانبک
 و زور ہمار و مکتب انی ظلمتی سماغاری و اضمحوم و طرزون امانداری بلوغت و مزاج عزمی عبدانہم عنایت سوریہ نہ مقدار عسکر
 و زور لور حفظ ساز طلعب علیہ سوز لور ایسہ قتلہ ابرہہ ورم و افکار انشاء و تقسیم افروز جہدیزی خلدن جہدیم اسبوسخاچ و انا لہ
 معلومکارن ہور عنونہر دیباہ عبور تیزن تیزی سوز لور مجوزہ فرقیعتینم جہدیزنہ امید و نیاز عبدانہم اولیٰ ابنی اسبوسنا زہدکار
 حکمت موعین سما لیم جہدیمی نہ دور لور تیزیر و تیزیر حکومت مسلط ایریہ لطفنا و عنایتنا و عبدانہم کرا لری اولیٰ بنیم مرصنا اسرار
 و عنایت سوز لور با نیر امر و نازان جہدیت و کلا موزور

حکایت یا نا فدیہ نیک نفسید
 عنایت یا نا فدیہ نیک نفسید

و بعد از آنکه...

عنايت و اذعان
 محترمانه مشربلرزه بزه كرى نصاحب و راجع بى لوزر و كلوزر زير مقتضای صبح
 و سوسه بوزر ستر همان كلس بك بوهوايلدره لازم الوهور اولر يقينه و مير مومنايه
 اولسه بوهوايلدره مختل و مشوش اولر يقينه و هر نقد از ازم اوغورايه ايازه عادت
 قدیمی اوزره كلياً خراب و لغی قبول ايرجيب طيار باشايه و رقيه جگله
 و نهايت اصوار و ابرام عليه بوليد بوزر ايرجيب روتيه لغويت ايرجيب كلس بك رخي ضرر
 ايره جگله و ايازه نك اختلافی طرزونه و هلدره وارنجيدر سرات ايره جگله
 و قالكون يقيني و يا خود زور واقدم اولمقدند طيار باشايه كجوب همان كلس بك
 مثلور و لغت نيك لازم الوهور بزه سي و صخوم قلمبي تف اولوب صخومده
 ساكن بر يقيدار و درند و بجا ره مقوله رى با عيال اولر يقينه و طيار باشايه نك
 نيا بد حيات و محاتي مساوی اولوب خبر و شتره قادر اولر يقينه استسهاد
 ربه الحاضره صخوم قلمبند اولر اوزره بر قطعه امرای عالی اصداريه بوقدر محمد
 بر وجه سهولت و ضعیفها و نیاز بوزر ملاک و هوجوم

زیرا قالكون يقيني و اذعان ديو تحریر ايره بوزر كلس بك دغوه كره ربه اشيا زور
 و نوزج بسكبار صخوم اقامت ايره بوزر قالكون يلكنى شاهت اولر يقيني سخته
 به جانیه اتی و بریزر فرمان بار شاهك طاعنلر زمدردیه ركون طاعنلره
 هر ايره بگری ايره رز بولر اولر يقينه بوشلو و تحریر بوزر اذعان

MAMUR ARSIV DAIRES BAŞKANLIĞI

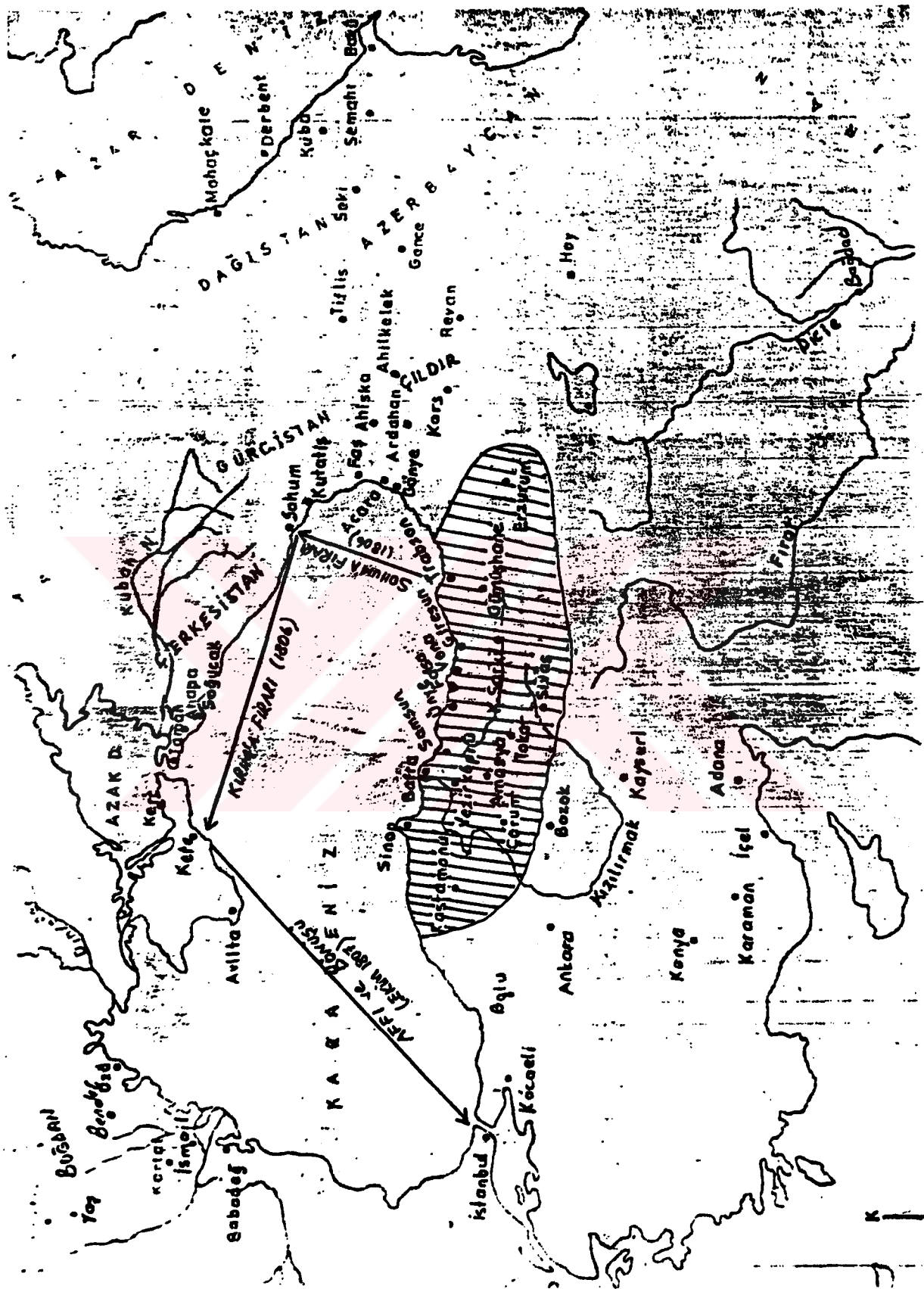
و باو محسوس مرخصو عفتو عینو اقدام خبری
 همه چه لازم المهوری جمیع علل روزگار محافظ و مأمور اولو و عواید عرضی بنده صد اقتضای اولاد بو قهری
 برادر مغفرت مظهری جنمکلا اندر مرصومله جراف و احیای و بکار عنایتی اولو بنم مسیله مرصوم و مغفرت رحمت
 لحد مغفرت اولو بنم جناب خالق و بیچون روحی قانت عالم اولو شکرتو کرامتو ولی نعمت عالم یارنا همز حضرت مبارک و سعید
 چه و بهیالجه تاجداره لیس جمیع طاری محافظ و موهبات و ذرات لیس دینی سایه هما کیه اخل اهل بدنه انواع شرف
 دوت و اقبال ایلده و تبتا مقوم ایلده آمین عرضی عبودیتو بیکر حقیقه فریاد قضا جریا باری هی صدور ایل
 طیبات نله ترتیب جزا بچون بودوم لطفاً و عنایتاً فرستار سیولیا نصیحت عنایتنا ملری وصولنا
 و تالیفا همایونر تعیین بولدی خبری ظهورون ادا بکون مقدم ما مجازی کوله اولندن فرمودا برتجار کنه بی
 ظهور ایلده سفینه مکتوب ایله جانب قریم عازم اولند بو ایشا کرم بوحو ایلده رسیده اولنده اولدی کونده
 موی ایلده فرار کلمسی تصادفاً آتکل قیدینو عبدملوک اولدیغم دولت علیه ابرقیام صداقت اولد
 موی ایله وقتله ایسه برار مله کلمه و دینی جبار زلم بنم مهریم تقلید ایله دوت علیه یا هم کاغذ کونور
 حقیقه افترا ایل مغضوب پادشاهی اولماه سبب اولدی جو هولوه لو بیلدر ایل موی ایله بو بنده لیس اغفال
 ایلدیکندا و دینی بو بنده کرم جرم و قباحتی ظاهرا و لیس اولدیکن عقل قصیره مز ادر ایله اتیموب موی
 بوآن قدر نند بنده کانه توقیفی خصوصه قباحت عدیبولیب محتاج اولدیغم حسبه و همت و مرخصی بول
 وارزان و بو امکدر قولدی برادر مغفرت مظهری احیا و کامران ایلدیکی وجه افندو جناب دوستردینی
 بوقولرینه هر چه تصاحب و حس همت بیوملری نیازیله عرضحال عبیدانم تحریر و فرستار ناری
 لیلری قلمده عنایتی لیس الوصول منظره و معلوم دولتری بیولدیقه او عابده امر و فرما لفظه
 و رحمت و کمال ایله تصاحب و صیانت جناب دولت اقدام خبری بیکند
 ۱۱۲ هـ

مظهری
 امین
 مظهری
 مظهری

رونگو خانانو فتح افتم
 بودغم در سعادت در دوزدین و رنگو طیار پاتا خضر پوزنگو روسه ایله طوری و باش کوی ایله مازقاندیزه شارالیرله قوه خافله
 توزیع ایش اولدوقدی بعضی افادت و ایرادنی لدی انلیم مال و معزوری بانقیر حضور هایدزه عوصه و اشعار قنق اولغینده نشقه
 خات: حضرت بیخت ادویه ده عشق کیمی شورت بر افادت مذکوره دیش ندرم باش وکیل موسی لیر، عبوب عاکر برلم بر قلمه کتوب
 و پانای شارالیرله در سعادت و معزوری مشرف ارسال ایچکی کتوب درونه موصوعاً رکاب اولغنی سفینه قیودانه تسلیم بر باش وکیل
 موسی لیر طرفه نیچمنه خیر موسی بالنگون انصواب قندیقده کیفیت رکاب هام تود بانقیر لدی اولغینده کتوب مذکوره اولغنی وکر اولات
 بانه خط هایدون کتوقده شرفیه صدور اولغنی بیل کتوب مذکور قیودان مرسوم تسلیم کونولمالی اوزره اولغنی وکر اولات
 تقادیر عالیه صدور لیرله کتوب مذکورلو مهورنی درون عیضه لفا بصدقه مهور والاری قتمده حضور حضرت سوادا کوی وکی تقدیم
 واریشی منوط اراده سنیه لری ایویک بیانی کویله عیضه خایم اولغنی انشا الله تعالی لدی شرف الوصوله بوغیزیر جانب حکلام
 ترجهای کتابت ایلام لیرله یار و درشار بوغولم اولغنی لطف و در ذلدیر

BOA, Hatt-ı Hümayun, No: 6961, IV. Mustafa'nın affettiği Tayyar Mahmud Paşa'nın, Rus gemisiyle İstanbul'a gelmesi hakkında.

TAYYAR MAHMUD PAŞA'NIN İŞYANININ YAYILDIĞI YERLERİ VE FIRARINI GÖSTEREN HARİTA